

Bagi Zoltán Péter

„Én alig voltam erősb és retteneteseb harczon és viadalon, mint ez vala”

A keresztény és az oszmán főszereg harca 1601-ben

A borítókép a sárvári Nádasdy-vár dísztermében készült fénykép-
felvétel és a székesfehérvári (Alba) csatát ábrázolja.

Bagi Zoltán Péter, 2016
Minden jog fenntartva!

ISBN 978-963-12-6258-2

Kiadó:
Iszkaszentgyörgyi Községi Önkormányzat
8043 Iszkaszentgyörgy, Kossuth tér 1.
Felelős kiadó: Gáll Attila
Megjelent 400 példányban

Tartalomjegyzék

- Előszó 5
- Bevezetés 7
- A tizenöt éves háború pénzügyi háttere 9
 - A Habsburg Monarchia pénzügyei a tizenöt éves háború időszakában 9
 - Az Oszmán Birodalom pénzügyei a tizenöt éves háború időszakában 24
 - A háborúzó felek stratégiai céljai 29
 - A Habsburg Monarchia stratégiai célja 29
 - Az Oszmán Birodalom stratégiai célja 37
 - A császári-királyi hadsereg az 1601. évi hadjáratban 42
 - A nyugat-európai zsoldos gyalogság és lovasság a tizenöt éves háborúban 42
 - A magyar katonaság a Habsburg Monarchia hadseregében a 16-17. század fordulóján 54
 - A császári-királyi hadsereg táborkara a tizenöt éves háborúban 66
 - Az oszmán hadsereg a tizenöt éves háborúban 80
 - A portai zsoldos katonaság 80
 - A tartományi haderő 85
 - A Krími Kánság hadai a tizenöt éves háborúban 89
 - Az oszmán hadvezetés a tizenöt éves háborúban 90
 - A császári-királyi és az oszmán hadak létszáma az 1601. évi hadjárat idején 93
 - A császári-királyi hadak 1601-ben 93
 - Az oszmán főszereg 1601-ben 110
 - Az 1601. évi sikertelen békekötési kísérlet 116
 - „Elvégezé, hogy Fejérvárt megszállják” A keresztény had elindulá-

sa és Székesfehérvár ostroma (1601. szeptember 5-20.) 120

„Ebben sőt híre lén Haszon basának” A Székesfehérvár ostromától
október 10-ig eltelt időszak 133

„Két fél közt akkor ott szép harc lett vala” A csókakői csatározás
(október 10.), a csókakői ütközet (október 13.) és a szentgyörgy-mezei
ütközet (október 15.) 141

Az ütközetek a Fuggerzeitungokban 161

A szentgyörgy-mezei ütközet és a hadjárat vége között eltelt idő-
szak eseményei 171

Rövidítések jegyzéke 187

Felhasznált levéltári források 189

Felhasznált irodalom 191

Személynévmutató 207

Előszó

A tizenöt éves vagy hosszú török háború kutatása az elmúlt három évtizedben nagy lendületet vett, történetét számos aspektusból igyekeztek feltárni, ám még mindig maradtak fehér foltok is. Ezek közé tartozott a keresztény főserég 1601. évi hadjárata a Dunántúlon: Székesfehérvár visszafoglalása és harcai az oszmán csapatokkal, amely események a Bolyai János Kutatási Ösztöndíjjal (Ügyszám: BO/00010/14/2) kapcsolatos munkámmal is összefüggésben volt, van. Ezért is örültem Gáll Attila iszkaszentgyörgyi polgármester megkeresésének, aki először csak egy-két érdekességre volt kíváncsi az eseményekkel kapcsolatosan. Néhány beszélgetés után azonban ő maga is úgy gondolta, hogy érdemes lenne ezt a témát részletesen körüljárni és a kutatás eredményeit egy könyvben összefoglalni. A polgármester úr ehhez megadott számomra minden támogatást, és a tisztelt olvasó most ezt a munkát tartja a kezében.

Ehelyütt szeretném megragadni az alkalmat, hogy köszönetet mondjak feleségemnek és gyermekeimnek, akik nem keveset tūrtek az elmúlt időszakban, míg én az írással voltam elfoglalva. Hálás vagyok a Magyar Nemzeti Levéltár, illetve az MNL Csongrád Megyei Levéltára vezetőségének, hogy munkámat a legmesszebbmenőkig támogatták, mind a kutatáshoz, mind az íráshoz minden segítséget megadtak. Emellett ki kell emelnem a bécsi levéltári delegátusokat, akik ottani kutatásaim alkalmával mindenben segítségemre voltak. Külön köszönet illeti Tóth Sándor Lászlót, amiért némelykor döcögős stílusú kéziratomat javította és javaslatokat tett. Gausz Ildikónak köszönöm az egykorú francia történeti munkák lefordítását, amelyek eddig jószerével elkerülték a magyar kutatók figyelmét.

Bevezetés

A 16. és 17. század fordulóján a hatalmát három földrészre kiterjesztő Oszmán Birodalom és a Habsburg Monarchia, de nyugodtan mondhatjuk, hogy az egész keresztény Európa között lezajlott úgynevezett tizenöt éves vagy hosszú török háború történetének feltárásában ugyan az elmúlt két évtizedben jelentős előrelépések történtek,¹ ám valódi helyét és jelentőségét még mindig nem sikerült elfoglalnia az európai és a magyar történetírásban. A 19. század végi és az 1980-as években újjáéledt kutatás összesen öt monográfiában foglalta össze az eddigi ismereteket a témával kapcsolatban.² Számos kutatási irányból pedig egyáltalán nem, vagy csak részben történt meg az események vizsgálata. A kortársak, és a közvetlenül utánuk következő generáció írástudói azonban tisztában voltak jelentőségével. Európa feszült figyelemmel kísérte nyomon a Magyar Királyságban zajló háború alakulását. A királyi és fejedelmi udvarok a követ- és kémjelentésekből, míg a nemesi udvarházak és a városok olvasni tudó lakói kivonatos hírelelekből szerezhettek értesüléseket. Lazaro Soranzo velencei szerző 1599-ben Ferrarában megjelent művében egyenesen úgy fogalmazott, hogy ez a háború a világ legjelentősebb eseménye.³ A 17. századi jeles török történetíró, Kjátib Cselebi pedig a *fezlekében* a mezőkeresztesi csatáról (1596. október 22-26.) a következőt jegyezte le: „Ez az ütközet a mohácsi és a csaldiráni [1514. október 23.] ütközetnél is nagyobb volt.”⁴ Míg a középkori Magyar Királyság pusztulása, a 17. századi

¹ Kelenik 1990. 85-95.; Kelenik 1991a. 80-122.; Kelenik 1991b. 3-52.; Niederkorn 1993.; Ivanics 1994.; Tóth 2000.; Bagi 2011.

² Niederkorn 1993.; Ivanics 1994.; Tóth 2000.; Bagi 2011.

³ Soranzo 1599. Proemio VI.; Parry 1976. 118.; Tóth 2000. 11.

⁴ Kjátib Cselebi 1916. 265.

Habsburg-ellenes mozgalmak vagy a visszafoglaló háború szerepe és fontossága, valamint hatása a későbbi korokra és a magyar történelemre ismert és időről-időre újrvizsgált, addig ugyanez a tizenöt éves háborúról nem mondható el.

Hasonló vizsgálatot csak akkor lehetséges elvégezni, amennyiben a hadjáratok pontos és részletes történetének feltárása megtörtént, megtörténik. Munkámban arra vállalkozom, hogy az 1601. év dunántúli eseményeit vegyem vizsgálat alá, amelyről a kortárs Gersei Pethő Gergely a következőket jegyezte le röviden. „Duca de Merkurio, ugyan azon üdőben Székes Fejér-Várat, Septembernek 9. napjan meg szállá, és azt erős Sánczokkal minden felöll Környül vévé, kit egy délig való lövéssel, ugy meg rontata, hogy dellyest első Ostrommal azt erővel meg vévé, a’ benne való Béget elevenen el fogá, sok fő Törökökkel edgyütt lénn Septembernek 20. napján, kit halván a’ Csik- Vári Törökök, pusztán hagyák a’ Várat. [...] Mátyás Herczeg, alá mene a’ Fejér-Várnál való Taborba, Septembernek 26. napján.

Jemiscsi Haszan Basa, Vezér, ki jöve a’ Császár erejével Fejér-Várhoz, és a’ Mátyás Herczeg Taborának ellenébe szállá, holott a’ jó okos Fejedelemnek Duca de Mercurionak, bölcs rendeléséből, sok erős Viadalokat tartának egymással. A’ Basá Agyuit és Taraczkít el nyerék, Mehmet Kihajának (kinél a’ Török Császárnak, okosabb és Vitézzeb-b-had viselő Basája, akkorban nem vala) és a’ Budai Murat Basának, tizen nyolcz Szansak Béggel egyetemben, Octobernek 26. napján fejét vévék, ki miatt kénszeriteték Haszan Basa, népének nagy kárával és veszedelmével, Mátyás Herczeg előtt vissza térti és szállani.”⁵ Munkámban az eseménytörténet megjelenítésén túl a császári-királyi és oszmán főszerep hadjáratát is vizsgálom különböző szempontok alapján. Ennek megfelelően részletesen kitérek a küzdelem finansziális hátterére, a harcoló felek stratégiai elképzeléseire és seregeiknek összetételére (azaz a háború paramétereire), valamint az eseményeknek a korabeli sajtóban, hírlevelekben a Fuggerzeitungokban történt megjelenésére is.

⁵ Gersei Pethő 1729. 150-151.

A tizenöt éves háború financiális háttere

Amikor XII. Lajos francia király (1498-1515) 1499-ben a Milánói Hercegség meghódítására készült, egy napon feltette a kérdést tanácsosainak: milyen felszerelésekre és készletekre van szükség a hadjárat előkészítéséhez? Az uralkodónak olasz zsoldosvezére, Gian Giacomo Trivulzio (1441–1518) válaszolt: “Három dolog, Fenség, amit elő kell készíteni: pénz, pénz és még egyszer pénz.”⁶ A talján *condottiere* frapáns mondatának (közhelyszerű) igazságával mind a Habsburg Monarchia, mind pedig az Oszmán Birodalom döntéshozóinak újra és újra szembesülniük kellett a tizenöt éves háború alatt is.

A Habsburg Monarchia pénzügyei a tizenöt éves háború időszakában

Acsády Ignác a Magyarország három részre oszlásának története 1526-1608 című munkájában a tizenöt éves háborút önálló hadjáratok láncolataként írta le, „melynek nem a küzdő felek kimerültsége, nem is katonai érdek, hanem a téli évszak beállta vet véget. Akkor mindegyik fél téli szállásra küldi vagy elbocsátja seregét, és így a megvert fél időt nyer vereségét kipihenni és új segélyforrásokat nyitni, melyekkel a jövő nyáron újra kezdheti a harcot.”⁷ Ezt a kortárs Ferdinand Albrecht von Hoyos 1601-ben a császári udvarhoz benyújtott szakvéleményében úgy fogalmazta meg, hogy a császári-királyi hadsereg győzelméhez az Isteni kegyre, a legfelsőbb irányítás legoptimálisabb működésére, a mindennapi kenyérnél is fontosabb rendre, és nem

⁶ Winkelbauer 2003. 452–453.

⁷ Acsády 1897. 505.; Tóth 1985. 779.

utolsó sorban sok pénzre lenne szükség.⁸ A háború terheit elsősorban a Habsburg Monarchia királyságainak és tartományainak alattvalói viselték, ám a 16. század utolsó évtizedére az állam a csőd szélére került. Egy 1591-ben készült kimutatás szemléletesen ábrázolta, milyen súlyos pénzügyi helyzetbe került az uralkodó. Eszerint az éves kiadások, nem számítva a vend és a horvát végvidéket, meghaladták az 1,3 millió rajnai forintot. Ezzel szemben a bevételi oldalon hozzávetőlegesen 400 000 rajnai forint szerepelt. Nem meglepő tehát, hogy a császári udvar a 16. század utolsó negyedében a teljes pénzügyi összeomlás szélére került: 1564-ben adóssága 2,9 millió, 1575-ben 7 millió, míg két évvel később már 10,7 millió rénes forintra rúgott.⁹

Ahhoz azonban, hogy a háborút évről-évre folytatni lehessen a Habsburg Monarchia nem rendelkezett megfelelő erővel, bár kétségtelen, hogy fő terheit királyságai és tartományai viselték. Thomas Winkelbauer ezt az összeget mintegy 40 millió rajnai forintra becsülte.¹⁰ Az uralkodó azonban ennek a támogatásnak a megszerzéséért évről-évre kénytelen volt összehívni rendjeit és tárgyalni velük ennek mértékéről. A prágai és a bécsi udvar ezért előterjesztést vagy propozíciót nyújtott be az adott tárgyév elején megrendezett rendi gyűlésekhez, amely elsősorban érzékletes képet festett a háborúról, kiemelve, hogy a segély elmaradása nem csupán a Magyar Királyság, hanem a Habsburg Monarchia, sőt az egész kereszténység pusztulását okozhatja, majd meghatározták azt az összeget, amelyet szükségesnek véltek a küzdelem folytatásához. A továbbiakban már kiadott források alapján a magyar, az alsó-ausztriai és a cseh rendi gyűlések 1601. évi üléseit és határozatait kívánom bemutatni.¹¹

⁸ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1601. September No. 27.

⁹ Pálffy 2003. 33–34.; Rauscher 2003. 79.

¹⁰ Winkelbauer 2003. 482.

¹¹ A stájer, karintiai és krajnai tartományi gyűléseket azért nem soroltam ide, mert az 1601. évben Ferdinánd főherceg vezetése alatt egy önálló hadművelet indult Kanizsa visszafoglalására. A belső-ausztriai rendek segélyeiket, az ebből felfogadott és eltartott csapataikat ide küldték.

II. Rudolf császár (1576-1612) és magyar király 1600. december 8-án kelt leiratában a következő év január 25-ére hívta össze Pozsonyba a magyar országgyűlést, amelynek a levezetésével Mátyás főherceget bízták meg. A király az előterjesztésben ugyan elismerte az ország rettenetes állapotát, a háború szörnyű pusztításait (a pestist, a marhavészt, a rossz termést és a katonák dúlásait), ám a küzdelem folytatásának szükségességét hangoztatta. Ezért azt kívánta, hogy ebben az évben minden jobbágy- és zsellérház után 1 ½ forint adót ajánljanak meg a magyar rendek, amelynek első részletét Szent György (április 24.), míg a másodikat Keresztelő Szent János (június 24.) napján kellett befizetni. Az uralkodó ígéretet tett arra, hogy a megszavazott és behajtott összeget csak és kizárólag a magyar mezei csapatok felfogadására, összeírására és fizetésére fogja fordíttatni. A király a földesurakat meg akarta ugyan kímélni a szokásos fél forintos adó befizetésétől, ám helyette a gabonatermésük huszadrészének beszolgáltatását és a véghelyekre való ingyen szállítását, valamint megállapított számú lovas kiállítását kívánta. Az országgyűlés határozatait – hosszas alkudozások után – 1601. április 15-i keltezéssel hirdették ki. A rendek 1 ½ forint adót szavaztak meg jobbágy- és zsellérházanként, még hozzá úgy, hogy ebből 1 forintot a jobbágyoknak, míg a fennmaradó részt a földesúrnak kellett lerónia. Az így befolyt összeggel kapcsolatban pedig meghatározták, hogy a „fölfogadandó katonaság semmiféle idegen kapitány parancsnoksága alatt ne álljon, hanem Ő felségeiknek a rendelkezéséhez képest közvetlenül a magyar főkapitányoktól függjön.”¹²

Az alsó-ausztriai rendek a 16. század folyamán jelentősen kivették részüket a Győr környéki végvidék felállításában, megszervezésében, ellátásában és vezetésében is.¹³ A tizenöt éves háborúban azonban már nem csak a végvári katonaság zsoldjának kifizetéséből, a védművek fenntartási és építési költségéből, valamint a hadszerek előteremtéséből vették ki a részüket, hanem a mezei hadak kiállításából is. A rendek 1601. február 19-én

¹² CJH 1899. 897-899.; Acsády 1906. 71-76.

¹³ Pálffy 1999.

ültek össze tanácskozni Bécsben. A gyűlés levezetésével – hasonló módon, mint a magyar rendi gyűlés esetében – a király Mátyás főherceget bízta meg. Az uralkodó az előterjesztésben a mezei hadakkal kapcsolatban azt kívánta, hogy az úgynevezett „Gültpferde” (ennek értelmében a birtokkal rendelkezők mindegyikét minden 100 rénes forint jövedelem után egy lovas kiállítására kötelezték) helyett egy 1000 főből álló lovas lövész csapatot állítsanak fel 6 hónapra. Az úgynevezett „Landesaufgebot” (a feudális hadszervezet alapján felállított tartományi had) keretein belül a minden 30 ember után kiállítandó gyalogosok helyett egy 4000 fős gyalogezred toborzását és eltartását kérte II. Rudolf 7 hónap időtartamra. Mindkét egységnek már június 1-én harcra képes állapotban kellett volna lenni. Emellett az uralkodó egy 1000 fős német lovas egység, és egy 3000 fős gyalogezred felállítását kérte. Ezeket szeptember 1-től kellett volna szolgálatba állítani 3 hónap időtartamra. Ezzel kapcsolatban a tárgyalások már április közepén befejeződtek: a rendek jóváhagyták 1500 lovas lövész és 4000 gyalogos kiállítását és 6, illetve 7 hónapra eltartásukat. Azt azonban elutasították, hogy az ősz folyamán újabb egységeket toborozzanak és a magyar hadszíntérre küldjenek. Emellett javaslatot tettek csapataik parancsnokainak személyére is.¹⁴

A cseh rendi gyűlést II. Rudolf cseh királyként 1601. január 25-re hívta össze Prágába. A benyújtott előterjesztésben Isten dicsőségére és az egész kereszténység jólétére 3000 lovas és lovas lövész, valamint három, egyenként 4000 fős gyalogezred felállítására és eltartására, a magyarországi végházak építésére szükséges adó megszavazását kérte. A propozíció meghallgatása után a rendek hozzáláttak az uralkodói követelések megtárgyalásához. A hosszas vita után kétezer lovas elfogadására hagytak jóvá pénzt azzal a kikötéssel, hogy a katonákat és vezetőiket a cseh nemzet tagjai közül kell toborozni és kiállítani. A rendi gyűlést február 19-én bezárták, és öt nappal később a határozatok már meg is jelentek. Ugyan a kért segélyhez képest a cseh rendek hozzájárulása kevésnek tűnhet, ám ezzel a tizenöt éves háború időszakának legmagasabb támogatását hagyták jóvá.¹⁵

¹⁴ Stangler 1972. 237-244.

¹⁵ BLV 1900. 106-110.

A bécsi, majd prágai udvar már a 16. század közepén külföldi segélyekre, leginkább a Német-római Birodalom támogatására szorult az oszmán előretörés megállításához. A birodalmi rendek az 1576. évi regensburgi, az első úgynevezett “török birodalmi gyűlésig” (*Türkenreichstag*) két módon támogatták a császár oszmánellenes küzdelmét. Egyrészt a közvetlenül német területeket fenyegető oszmán hadműveletek (1529, 1532, 1566 - 1567-ben a segély fele, 1552-ben a passauai szerződés értelmében Szász Móric szász választófejedelem vezette csapatait a magyar hadszíntérre¹⁶), illetve a Buda visszafoglalására szervezett hadjárat alkalmával egy – egy sereg kiállításához a szükséges pénzt sürgős segélyként (*eilende Hilfe*) szavazták meg uralkodójuknak. Másrészt jóval szerényebb összegeket szántak a birodalom határait is a oszmán hódoltság váraiból kiinduló portyáktól és pusztításoktól oltalmazó magyar–horvát–szlavón védelmi rendszer kiépítésének finanszírozására. Erre először 1548-ban szavaztak meg immáron állandó segélyt (*beharrliche Hilfe*), az úgynevezett “*Baugeldet*” (1548, 1556–1557, 1559, 1566–1567-ben a segély fele, 1570). Így, ha csak csekély mértékben is, átvállalták a végvárrendszer kiépítésével és fenntartásával járó pénzügyi feladatokat az osztrák örökös tartományoktól.¹⁷ 1576-ban a regensburgi, illetve 1582-ben az augsburgi birodalmi gyűlésen a császári diplomácia hatalmas sikert ért el, hiszen jelentős támogatást (*Türkenhilfe*) sikerült megszavaztatnia az egybegyűltekkel.¹⁸ Az 1570-es évek első felében ugyanis a birodalmi rendek egyre markánsabban szembesültek azzal a ténnyel, hogy a béke megkötése ellenére sincsen nyugalom a magyar–horvát–szlavón végeken, és jelentős anyagi hozzájárulásuk nélkül a Magyar Királyság, a Cseh Királyság, valamint az osztrák örökös tartományok adóiból ezt a védelmet képtelenség tovább építeni, fenntartani, finanszírozni.¹⁹

¹⁶ Rauscher 2003. 49–50.

¹⁷ Schulze 1978. 77–79., 85.

¹⁸ Lanzinner 1993. 352–353.; 466.; Bagi 2001. 84–85.

¹⁹ Schulze 1978. 77–80.; Pálffy 1996. 192–195.; Bagi 2001. 85.; Rauscher 2003. 45–46.; Winkelbauer 2003. 512.

Az 1591-től először csak a horvát-szlavón végvidéken dúló, majd 1593-tól nyílt háborúvá vált konfliktus teljesen felkészületlenül, és mind pénzügyi, mind pedig belpolitikai téren kedvezőtlen időpontban érte a Habsburg uralkodót. Az 1582. évi augsburgi birodalmi gyűlésen jóváhagyott 40 *Römermonatnyi*²⁰ oszmánellenes segély utolsó fizetési időpontja 1587 őszén lejárt. Ezt követően a birodalmi fillérmester csak a régi birodalmi segélyekből maradt hátralékösszegeket tudta behajtani: 1589-ben ilyen módon valamennyivel több, mint 59.000 rénes forint gyűlt össze, amelynek körülbelül a 10%-a még az 1576. évi hozzájárulásból visszamaradt hátralék volt. Természetesen ebből a pénzből katonai hadműveletek finanszírozására gondolni sem lehetett, csupán a hitelek kamatainak fedezésére.²¹ Az uralkodó tehát arra kényszerült, hogy a háború folyamán háromszor (1594, 1597/98 és 1603) összehívja a birodalmi gyűlést. A rendek meggyőzése érdekében a prágai és a bécsi udvar hasonló módszert alkalmazott, mint amit a már bemutatott osztrák, cseh és magyar rendi gyűléseken. A császári politika ugyanis ez esetben is a propozíciót vagy előterjesztést tekintette legfontosabb fegyverének. Ez az uralkodó kezébe olyan politikai fegyvert adott, amelyben nem csupán a birodalom állapotáról és az azt veszélyeztető eseményekről adhatott számot és ennek megfelelő adót követelhetett, hanem lehetővé tette számára a tárgyalás napirendjének legmesszebbmenő befolyásolását is. A rendek 1608-ig a propozícióban ajánlott sorrendet elfogadták, így az uralkodó a töröksegély megtárgyalásának első helyre állításával meg tudta akadályozni a protestáns rendek azon törekvéseit, hogy a birodalmi gyűlésen vallási és jogi sérelmeiket (*Gravamina*) előadják, és a nekik tett engedményekért cserében adják meg hozzájárulásukat.²² Mivel a császárnak az Oszmán Birodalom elleni harchoz szükséges támogatás nem a hűbéri jog alapján járt,

²⁰ Domke 1882. 19; Heischmann 1925. 59-64.; Schulze 1978. 178-180., 310-339.; Koller 1990. 295-316., 340-350.; Lanzinner 1993. 399., 481-483.; Rauscher 2003. 55., 63-64.; Winkelbauer 2003. 509-510.

²¹ Pálffy 2003. 33-34.; Rauscher 2003. 79.

²² Schulze 1978. 82-88, 93-94, 113-114.; Aulinger 1980. 207.

ezért morális és reálpolitikai érvek egész sorát kellett felsorakoztatni az előterjesztésben a rendek meggyőzésére.²³ Ennek megfelelően a tizenöt éves háború során összehívott mindhárom birodalmi gyűlésre benyújtott proposíció bevezető szakaszai propaganda célokat szolgáltak. Általánosságban megállapítható, hogy ezek összeállításánál az udvar leginkább a nehézségek, vereségek és az Oszmán Birodalom hitszegésének bemutatására koncentrált, sikereket alig említettek.²⁴ Ennek megfelelően 1594-ben a proposíció bemutatta, hogy milyen út vezetett az újabb konfliktus kialakulásához és elmélyüléséhez, illetve a háború első évének eseményeit vázolta fel. Kitért Haszán boszniai beglerbég szlavóniai hadjárataira és pusztításaira, Szinán nagyvezír hadjárataira, valamint a portai császári követ, Friedrich von Kreckwitz elfogatására és szenvedéseinek részletes ecsetelésére.²⁵ A három évvel később készített császári proposícióban azt olvashatjuk, hogy Győr 1594. és Eger 1596. évi elvesztésével olyan rés keletkezett a magyarországi határvédelmi rendszeren, amely lehetőséget adhat a kereszténység ősellenségeinek arra, hogy Szilézián és Brandenburgon keresztül egészen a Balti-tengerig (*Teutsche Möhr*) előretörjenek.²⁶ Az 1603. évi előterjesztésben pedig az irat készítői egyrészt igyekeztek hangsúlyozni, hogy a prágai udvar által is hőn áhított béke a Porta hitszegése miatt nem jöhetett létre 1599 óta, másrészt Eger és Kanizsa elvesztésével a Német-római Birodalom keleti területei is végveszélybe kerültek.²⁷

A császári proposíció mellett az udvarnak egyéb lehetőségei is adódtak a rendek véleményének befolyásolására. Az udvar gyakran

²³ Schulze 1978. 78., 81.

²⁴ Schulze 1978. 54.; Vocelka 1981. 149.

²⁵ ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 23v-25v.; Loebel 1914. 171.; Schulze 1978. 96.; Tóth 2000. 71., 82-83.; Fodor 2001. 399-401.

²⁶ ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 70v.-71r.; Winkelbauer 2003. 48-52.; Bagi 2007. 1462-1463.

²⁷ ÖStA HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 527r.-529v.; Heischmann 1925. 110.; Vocelka 1981. passim.; Finkel 1992. 451-471.; Sahin-Tóth 2006. 103-111.; Ivanics 1994. 144-145.; Tóth 2000. 306-307., 310-311.; Hadnagy - Papp 2003. 118-153.

készítettett olyan, az érzelmekre ható jegyzékeket is, amelyek a két birodalmi gyűlés között eltelt időszak oszmán portyáinak rablásait, pusztításait mutatták be. Az 1594. évi előterjesztésben például utalás történt egy olyan mellékletre is (A jelű²⁸), amely igen nagy részletességgel mutatta be az 1582 és 1593 között eltelt időszak oszmán dúlásait.²⁹

Szintén a rendek “érzelmi meggyőzését” és propaganda célokat szolgáltak a különböző kémjelentések és a határvidékről érkező hadijelentések, valós és álhírek betérjesztései. Az 1597/98. évi birodalmi gyűlés propozíciójában az udvar azzal az állítással indokolta meg, miért kér a kerületi rendektől külön támogatást (*Nachzug*), hogy a szultán 1598-ban is személyesen vezeti az oszmán hadsereget a magyarországi hadszíntérre.³⁰

Talán a leghatásosabb politikai fegyver azonban az Oszmán Birodalom expanzióját közvetlenül elszenvedő magyar, cseh, alsó- és belső-ausztriai (főként protestáns felekezetű) rendek küldötteinek pótlólagos betérjesztései voltak, amelyekkel szintén befolyásolni lehetett a birodalmi gyűlés munkáját. Igaz ez akkor is, ha a tanácskozásokon nem vehettek részt.³¹

Meg kell azonban állapítanunk, hogy a tárgyalásokon felekezeti hovatartozás nélkül a rendek tisztában voltak azzal, hogy az uralkodót nem hagyhatják segély nélkül. A viták csak ennek a mértékéről, valamint az ezekért kicsikarható engedmények körül folytak. A minél nagyobb összegű támogatás jóváhagyása sem vallási meggyőződéstől függött, hanem az adott birodalmi területnek a magyar végvidékhez

²⁸ ÖStA HHSStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 28r.

²⁹ ÖStA HHSStA StAbt Türkei I. Karton 81. 1594 Fol. 223r–262v.; röviden utal az iratra, csak a horvát és vend végvidék kárainak összesített számaát említi. Tóth 2000. 73–74.

³⁰ ÖStA HHSStA MEA RA Fasc. 95a. Fol. 84r-v.; Bagi 2007. 1465.

³¹ ÖStA HHSStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 210r.–212v.; ÖStA HHSStA MEA RA Fasc. 91. Fol. 257r.–258v.; Schulze 1978. 119–124.; Bagi 2007. 1473–1474.

viszonyított távolságától.³² Jó példa erre, hogy míg a lutheránus felekezethez tartozó szász és brandenburgi választófejedelemségek, félve az Oszmán Birodalom előretörésétől, a császári diplomácia szószólóinak és legfőbb támogatóinak számítottak mind a birodalmi gyűléseken, mind a kerületekben, addig a trieri és kölni érsekek támogatásukért cserébe kiharcolták a rájuk háruló adórész jelentős részének elengedését.³³

A tizenöt éves háború időszakában a három regensburgi birodalmi gyűlésen az összegyűlt rendek összesen 226 *Römermonat* segílyt hagytak jóvá az Oszmán Birodalom elleni háború finanszírozására. Amely – ha átlagértékben egy hónapot az udvar által remélt 64 000 rajnai forint értékkel számolunk – megközelítőleg 13,5 millió rénes forintot tett ki. Ennek az értéknek azonban csak a 88%-a – azaz hozzávetőlegesen 57 000 rénes forint per *Römermonat* – folyt be az 1630-as évekig, hiszen a birodalom nyugati felének töröksegélye szinte teljes mértékben kiesett a németalföldi és a francia vallásháborúk miatt. Így a tizenöt éves háború három birodalmi gyűlésén megszavazott töröksegély valamivel kevesebb, mint 12 millió rajnai forintot tett ki.³⁴

A birodalmi gyűléseken megszavazott segélyek mellett az uralkodó számíthatott a birodalmi kerületek támogatására is.³⁵ A kerületi gyűléseken összeült rendjeik támogatásának elnyerése érdekében készített iratok is – hasonlóan, mint a birodalmi gyűlések proпозиcióinak

³² Winfried Schulze megállapította, hogy az augsburgi vallásbéke és a harmincéves háború kezdete közötti időszakban a törökveszély kérdése erős kohéziós erőt jelentett a Német-római Birodalom számára. Schulze 1978. 366.; Niederkorn 1993. 55.

³³ Schulze 1978.; Niederkorn 1993. 49-70.; Winkelbauer 2003. 372.; Bagi 2005. 27-103.; Bagi 2007. 1465-1474.

³⁴ Schulze 1978. 342., 362-363.; Niederkorn 1993. 56.; Koller 1990. 375. Ebbe beleértendő a dán király által fizetett segély is, hiszen ő egy személyben Holstein hercege is volt. Niederkorn 1993. 465-466.

³⁵ I. Miksa császár tíz kerületre osztotta a Német-római Birodalmat, amelynek rendi gyűlései évről évre katonai és pénzügyi segélyeket szavaztak meg a háború folytatásához. Müller 1901.; Schulze 1978. passim.; Hartmann 1997. passim.; Bagi 2008. 247-261.

bevezető szakaszai – az Oszmán Birodalom hitszegő viselkedését, az aktuális hadi helyzetet, a felmerülő problémákat, továbbá Bécs, illetve a Német-római Birodalom megtámadásának rémképét vázolták fel.³⁶ A tizenöt éves háború időszakában a segély mértéke hozzávetőlegesen 7-8 millió rajnai forintra rúgott, de ehhez hozzá kell még számolni a kerületi rendek által 1592-ben és 1593-ban nyújtott mintegy 600 000 rénes forintot is.³⁷ A kerületek számos esetben azonban a megszavazott összegeket nem átadták a birodalmi fillérmesternek³⁸ vagy megbízottjának, hanem maguk fogadtak fel katonaságot.

Mindezek mellett a birodalom alattvalóit terheltek az átvonuló, mustrára vagy leszerelésre rendelt ezredek és csapatok okozta károk, amelyek számszerű értékét megbecsülni is nehéz lenne.³⁹ Az azonban bizonyos, hogy mindhárom birodalmi gyűlés végzéseiben szerepelt egy pont, amely szerint vasárnapokon, ünnepnapokon és egyéb al-

³⁶ ÖStA HHStA MEA Fränkische Kreisakten Fasc. 4. Fol. 2r.-v.; ÖStA HHStA MEA Oberrheinische Kreisakten Fasc. 1. Fol. 4r.-v.; ÖStA HHStA MEA Kurrheinische Kreisakten Fasc. 3. No. 1. Foliószám nélkül; ÖStA HHStA MEA Kurrheinische Kreisakten, Fasc. 3. No. 11. Foliószám nélküli. ÖStA HHStA MEA Fränkische Kreisakten, Fasc. 5. Fol. 308r.; ÖStA HHStA MEA Fränkische Kreisakten, Fasc. 5. Fol. 296r.-v.; Mayr 1912–1913. 240–244.; ÖStA HHStA MEA Militaria Fasc. 5., Fol. 13r.-15v.; Müller 1938. 33.; Schulze 1978. 198.; Bagi 2008. 251–254.

³⁷ A császári udvarhoz közel álló személyek (Zacharias Geizkofler, Wolf Dietrich von Raitenau, Achaz Hülsen) a tizenöt éves háború időszakában javaslatot tettek arra, hogy a birodalmi gyűlést – az immár a töröksegély kérdésével is foglalkozó – kerületi vagy partikuláris gyűlések váltsák fel, hiszen ezek támogatására biztos lehetett számítani. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek az elképzelések papíron maradtak, s soha nem valósultak meg. Mayr 1912–1913. 315–319.; Müller 1938. 32.; Niederkorn 1993. 56.; Schulze 1978. 204–212., 361.; Winkelbauer 2003. 512–513.; Bagi 2008. 250–251.

³⁸ A birodalmi fillérmester a birodalom pénzügyeit intézte. Megbízottjai szedték össze, őrizték, majd számoltak el a megszavazott adókkal. Németül: Reichspfennigmeister.

³⁹ 1595-ben a frank kerület rendjei egy igen terjedelmes listát állítottak össze arról, hogy a Magyarország felé vonuló vallon csapatok milyen károkat okoztak területeiken. ÖStA HHStA MEA Fränkische Kreisakten, Fasc. 5. Fol. 507r.-671v.

kalmakkor a plébánosoknak illetve a prédikátoroknak arra kellett felszólítaniuk a híveket, hogy a háborúban megbetegedett, megsebesült vagy nyomorékká lett katonákat alamizsnáikkal támogassák, amelyeket a templomban egy kijelölt ládában gyűjtöttek össze.⁴⁰ Az így befolyt összegekről a háború elején még pontos listákat vezettek.⁴¹

A Német-római Birodalom tehát összesen mintegy 19–21 millió *rajnai forinttal* (kb. 12 millió a három birodalmi gyűlés által megszavazott *Römermonat*ból és 7–9 millió a kerületektől) támogatta az uralkodó magyar hadszíntéren folyó oszmánellenes háborúját. Ezen segély mértékét csak az oszmán hódítástól közvetlenül fenyegetett osztrák örökös tartományok és Cseh Királyság mintegy 40 millió rénes forintra rúgó pénzügyi hozzájárulása múlta felül.⁴²

A Német-római Birodalom rendjei mellett a Spanyol Királyság, a Szentszék, néhány itáliai fejedelemség és Moszkva is kisebb-nagyobb összegekkel járult hozzá a háború finanszírozásához. Már az 1594. évi császári propozícióban szerepelt, hogy a választófejedelmek, fejedelmek, kerületek és birodalmi városok segélye mellett, az udvar tárgyalásokba bocsátkozott külföldi uralkodókkal, hogy támogatásukat kérje az Oszmán Birodalom elleni háborúhoz. A pápai udvarról, a spanyol, a svéd, a dán, a lengyel királyról, a moszkvai államról, valamint néhány itáliai fejedelemtől tett említést az irat.⁴³ A birodalmi gyűlésen a rendek is javaslatot tettek ugyanerre, ugyanis nagy reményt fűztek az állandó tatár támadásoknak kitett Lengyel Királyság támogatásához, valamint javaslatot tettek a tatárok, a havasalföldiek, a moldvaiak, a kozákok, a spanyol király és a perzsa sah bevonására az Oszmán Birodalom elleni háborúba.⁴⁴ A prágai udvart diplomáciai tevékeny-

⁴⁰ 1594: ÖStA HHSStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 7v.; Wölfinger 1994. 10–11.; 1598.: ÖStA ÖStA HHSStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 400r.-401r.; 1603.: ÖStA HHSStA MEA RA, Fasc. 99. Fol. 17v.-18r.

⁴¹ ÖStA FHKA HFU rN. 79 Konv. 2. August 1599. Fol. 198r-202v., 209r.

⁴² Niederkorn 1993. 56.; Winkelbauer 2003. 482.

⁴³ ÖStA HHSStA MEA RA, Fasc. 91. Fol.: 34v-35r.

⁴⁴ ÖStA HHSStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 330r-331v.

ségében VIII. Kelemen támogatta, aki céljául tűzte ki az Oszmán Birodalom európai hatalmának megtörését, amelynek megvalósításának érdekében szüntelenül ostromolta a katolikus uralkodókat, hogy pénzügyi és hadisegélyekkel támogassák a Habsburg Monarchiát. A támogatások jelentős része a háború első éveiben (1593–1595), Kanizsa 1601. évi visszafoglalási kísérlete idején, valamint 1605-ben futott be.⁴⁵ A Spanyol Királyság 1594 és 1605 között mintegy 2,5 millió escudóval, azaz 3,75 millió, míg a pápai állam 2,85 millió rénes forinttal járult hozzá az Oszmán Birodalom elleni szárazföldi háborúhoz. A pénzügyi segélyek egy részéből közvetlenül a segélyezők állítottak ki katonaságot. VIII. Kelemen három alkalommal (1595, 1597 és 1601) küldött sereget a magyarországi hadszíntérre, míg III. Fülöp 1601-ben Kanizsa ostromára fogadott fel 6000 gyalogost.⁴⁶ A pápa és a spanyol király mellett néhány itáliai állam is támogatta a császárt az Oszmán Birodalom elleni háborújában. Kiemelkedik ezek közül Toszkána és Mantova, amelyek pénzügyi és katonai segítséget is nyújtottak a császárnak. I. Ferdinánd toszkán nagyherceg 1594-ben 2000 gyalogost küldött féltestvére, Don Giovanni de Medici parancsnoksága alatt a magyar hadszíntérre. A következő évben Medici II. Rudolf szolgálatában maradt, és mint tábori főhadiszertárnok (*General Obrist-Zeugmeister*) részt vett Esztergom ostromában.⁴⁷ 1601-ben újra feltűnt a magyarországi hadszíntéren, amikor a Kanizsa visszavívására indult keresztény sereg főhadparancsnoka (*General Feldobrist*), Ferdinánd főherceg a toszkániai és spanyol segélypénzen felfogadott zsoldosok tábornokává nevezte ki.⁴⁸

⁴⁵ 1598 és 1600 között semmiféle külföldi segély sem érkezett. Niederkorn 1993. 499.

⁴⁶ Banfi 1939-1940. 1-33; 213-228., 143-156.; Niederkorn 1993. 70-102.; 183-255. A pápai segítségnyújtáshoz még: Fraknoi 1903. 229-262.; Tusor 2000. 30-35.

⁴⁷ ÖStA KA HKRA Prag. No. 5.; Banfi 1939. 1-33.; Niederkorn 1993. 397-399.

⁴⁸ Banfi 1940. 145.; Antonitsch 1975. 294-313. A császár 1601 tavaszán Rómába küldte követét, Franz Seraph von Dietrichstein bíborost, hogy lebeszélje a pápát Kanizsa ostromának a támogatásáról, és győzze meg, hogy hadait egy Buda elleni hadjáratra megsegítésére küldje el. Ricaut 1694. 345-346.; Hadnagy-Papp 2003. 118.

A mantovai herceg, Vincenzo Gonzaga 1595-ben, 1597-ben és 1601-ben személyesen vezetett hadat Esztergom, Pápa illetve Kani-za falai alá. Az utolsó alkalommal Ferdinánd főherceg az ostromló sereg főhadparancsnok-helyettesének tette meg. Ugyanekkor a család bozzolói ágához tartozó Ferrantét 1601-ben felső-magyarországi főkapitánnyá nevezte ki az udvar.⁴⁹

A Habsburg Monarchiát a háború folyamán egyszer-egyszer kisebb-nagyobb pénzsegélyekkel támogatta még Estei II. Alfonso Ferrara, Modena és Reggio hercege, valamint kisebb észak- és közép-italiái államok is, mint például Urbino, Parma, Genova, Savoya és Lucca.⁵⁰

Míg VIII. Kelemen pápa azért nyújtott diplomáciai, katonai és pénzügyi segítséget a prágai udvarnak, mert legfőbb politikai céljának a törökök kiűzését tekintette, addig a többi segélyezőt leginkább saját politikai céljaik vezérelték. A madridi udvar II. Fülöp haláláig a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom közötti békekötést szorgalmazta, ám III. Fülöp trónra kerülésével megváltozott ez a szemlélet. Az új uralkodó és tanácsadói ugyanis egy olyan befektetésnek tekintették II. Rudolf támogatását, amellyel pénzt lehet megtakarítani. Ugyanis attól tartottak, hogy egy esetleges békekötést követően az Oszmán Birodalom a nápolyi és szicíliai partvidéket támadná meg, amelynek biztosítása és megvédése jóval nagyobb költséget emésztett volna fel.⁵¹ A toszkán nagyherceg támogatásáért cserébe a királyi cím elnyerését kívánta, II. Alfonso pedig az Este család további uralmának biztosítását akarta elérni a pápai (Ferrara) és császári (Modena és Reggio) hűbérbirtokokon, amiért ellentételezéseként jelentős számú katonai kiállítását is ígérte a pénzügyi segély mellett. A mantovai herceg esetében mind a keresztes háborúk eszméjének a feléledését, mind pe-

⁴⁹ Vincenzo Gonzaga 1595. és 1597. évi hazatéréséről lásd: ÖStA HHSStA RHR GeF P. 6. csomó, foliószám nélkül. Banfi 1939-1940. 1-33., 143-156.; Niederkorn 1993. 386-435.; Kruppa 2002. 281-310.

⁵⁰ Niederkorn 1993. 411-425., 435-448.

⁵¹ Niederkorn 1993. 183-255.

dig az önös érdeket felfedezhetjük. A Gonzaga család ugyanis, amely magát a bizánci trón örökösének tekintette igen nagyszabású terveket szövögetett, amelyekben szerepelt a Balkán meghódítása, valamint a tizenöt éves háború idején egy Erdélyt és Felső-Magyarországot egy kormányzóság alatt egyesítő elképzelés is.⁵² A kisebb segélyezőknek pedig a császár hűbéreseiként kötelességük volt fizetni a matrikulaadó rájuk eső részét.⁵³

Emellett meg kell említenem még két olyan indokot is, amelyek az itáliai uralkodókat a császár megsegítésére sarkallták. Egyrészt az észak- és közép-itáliai államok esetében reális félelem alakult ki, hogy ha a Magyar Királyságot meghódítaná az Oszmán Birodalom, úgy közvetlenül az Appenini-félsziget határához érne, és lehetővé válna számára ennek szárazföldi megtámadása.⁵⁴ Másrészt a 16. század második fele a középkori feudalizmus szemléletének újraéledését hozta magával. A társadalom tapasztalható megmerevedése azt eredményezte, hogy az emberek a reneszánsz életigenlő mentalitásától elfordultak és olyan dogmatikus, vallási és aszkétikus gondolkodási és magatartási formákhoz menekültek, amelyek kiutat ígértek válságos helyzetükből.⁵⁵ Nem meglepő tehát, hogy ennek hatására újraéledt a lovagi kultúra és ezzel párhuzamosan a keresztes háborúk eszméje is.⁵⁶ Jó példa erre Vincenzo Gonzaga mantovai udvara, ahol a keresztes lovagok mítoszának feléledésében Torquato Tasso *A megszábadított Jeruzsálem* című munkája játszott jelentős szerepet és nyújtott ideológiai alapot a herceg személyes ambícióihoz.⁵⁷ Ez a mentalitásban bekövetkezett fordulat azonban nem csupán Itáliában és nem csak a katolikus felekezethez tartozók között érezte hatását.⁵⁸

⁵² Kruppa 2002. 281-310.

⁵³ Niederkorn 1993. 386-448.

⁵⁴ Niederkorn 1993. 390-391.

⁵⁵ Behringer 1990. 372.

⁵⁶ Niederkorn 1993. 391.

⁵⁷ Niederkorn 1993. 427.

⁵⁸ Braudel 1996. 1296.

A Német-római Birodalom, a Spanyol Királyság, a Szentszék és az itáliai államok mellett a Habsburg Monarchia Moszkvából kapott némi pénzügyi segítséget. A diplomáciai tárgyalások már 1592–1593 fordulóján megkezdődtek egy esetleges támogatás lehetőségéről. A birodalmi gyűlés határozatának értelmében a prágai udvar 1594-ben a lutheránus svéd király mellett az ortodox orosz uralkodóhoz is újra elküldte diplomatáit.⁵⁹ Nikolaus Warkotsch moszkvai követjárásai azonban csak egyszer, 1595 augusztusában jártak konkrét eredménnyel. Ekkor érkezett meg Prágába a cári követség, amely 24 kocsiból és 52 szekérből állt. Az utóbbiak által szállított prém összértéke a kortársak szerint elérte a 800 000 forintot, ám ezek eladása igen nagy gondot okozott.⁶⁰ Moszkva esetében a prágai udvarral történő kapcsolatfelvétel két okból is fontos volt. Egyrészt a krími tatár csapatok sikeres betörései és a kaukázusi erőviszonyok átalakulása vonzóvá tették a Habsburg szövetséghez való csatlakozást. Másrészt a gyengeelméjű Fjodor Ivanovics cár helyett kormányzó Borisz Godunov saját politikai elképzeléseit igyekezett megvalósítani, és saját maga, valamint családja számára biztosítani a trónt. Emellett a kormányzó a Habsburg-házban biztos partnert látott a másik fő ellenséggel, a Lengyel Királysággal szemben.⁶¹

A Szentszék, a Spanyol Királyság, az itáliai államok és Moszkva katonai és pénzügyi támogatásának összértékét a tizenöt éves háború idején 7,5 millió rajnai forintra becsülhetjük.⁶²

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a tizenöt éves háború hozzávetőlegesen 63-70 millió rajnai forintot emésztett fel a keresztény oldalon. A lassan és rendszertelenül beáramló bevételek azonban arra kényszerítették a prágai és a bécsi udvart, hogy hitelekből finanszírozza az Oszmán Birodalom elleni küzdelmét. Így nem csupán a rendekkel kellett megküzdeniük a minél nagyobb összegű segélyek

⁵⁹ ÖStA FHKA GBÖ 1595-1596 Bd. 157. Fol. 24v-26v.

⁶⁰ Niederkorn 1993. 449-457.; Ortelius 2002. 91v-92r.

⁶¹ Niederkorn 1993. 449-464.

⁶² Niederkorn 1993. 499.; Winkelbauer 2003. 482.

megszerzéséért, hanem hitelezőikkel is az esedékes törlesztések ügyében és a hitelképesség megtartásáért.⁶³

Az Oszmán Birodalom pénzügyei a tizenöt éves háború időszakában

Míg II. Rudolfnak a háború finanszírozásához, a minél nagyobb pénzsegély megszerzéséhez folyamatosan tárgyalni vagy pontosabban alkudoznia kellett saját királyságai és tartományai, valamint a birodalmi rendekkel, addig az Oszmán Birodalom szultánjainak erre nem volt szüksége. Az Oszmán-házból származó uralkodónak, akit a leggyakrabban padisahnak neveztek, korlátlan hatalma volt állama és alattvalói felett. Az összes alapvető döntést, mint például a hadüzeneteket vagy a békekötéseket magának tartotta fenn, és a legfontosabb politikai tisztségeket is ő adományozta, és bármikor vissza is vonhatta tetszése szerint.⁶⁴ A katonáállítást nem kellett a rendek adómegszavazásához kötnie, mivel sem rendiség, sem az európai rendi gyűlésekhez hasonló intézmény nem létezett a birodalomban.⁶⁵ A szultán nem volt alávetve tehát semmilyen intézményi ellenőrzésnek, azonban a vallási törvények elveinek megfelelően kellett eljárnia, illetve bizonyos esetekben illetl kikérni az iszlám jogtudósok, azaz az *ulemák* fejének, a *sejhüliiszlámnak* a véleményét. Ez volt az úgynevezett *fetva*, amit magyarra talán legegyszerűbben a szultáni kérdésre adott válaszként (a Kórára alapozott jogi/teológiai szakvélemény) lehet lefordítani.⁶⁶ A politikai hatalom mellett pedig a padisah rendelkezett a termőföldekkel is, így uralmát despotikusnak nevezhetjük. A birodalom egyre nagyobb kiterjedése azt eredményezte, hogy a szultán nem tudott minden felmerülő problémával személyesen foglalkozni, hanem különféle ügyek elintézésével illetékes személyeket bízott meg, akik szigorúan

⁶³ Kenyeres 2009. 163-174.; Kenyeres 2013. 555-563.

⁶⁴ Matuz 1990. 71.

⁶⁵ Generál 1987. 192-193.

⁶⁶ Generál 1987. 193-194.; Matuz 1990. 72.

körülhatárolt jogkörrel rendelkeztek. Ennek megfelelően a gyakorlati politikai irányítás a nagyvezír, a pénzügyi igazgatás (az adó beszedése) a két *defterdár* hatáskörébe tartozott, míg a vallási, illetve jogi ügyekkel a két *kádiaszker* (*hadbíró*) foglalkozott. A fontosabb politikai döntéseket a magasabb tisztségviselők azonban egyedül nem hozhatták meg. Más muzulmán államokhoz hasonlóan az Oszmán Birodalomban is létezett egy tanácskozó szerv, az úgynevezett szultáni díván, amely üléseit a szeráj külső részében tartotta. A testületnek az említett tisztségviselőkön kívül tagja volt még a 16. század közepén két-három (később összesen hét) kupolavezír, a *nisandzsi* (főkancellár), a ruméliai beglerbég (ha éppen Isztambulban tartózkodott) és a *kapudán* pasa (a flotta főparancsnoka). I. Szülejmán (1520–1566) uralkodásától a szultánok már nem vettek részt a díván ülésein, hanem egy rostély mögül hallgatták a tanácskozást.⁶⁷

Az Oszmán Birodalom uralkodói azonban a 16. század közepétől kezdődően mindinkább távolmaradtak az államigazgatás feladataitól, problémáitól. A háremben élő és attól mind jobban függő szultánok előterjesztések segítségével tájékozódtak a várható főbb intézkedésekről. A döntéseket is itt hozták meg a kegyencnők, a szultáni anya (*valide*), az eunuchok és más udvaroncok bevonásával. Az Oszmán Birodalom történetével foglalkozó művek ezért gyakran a III. Murád (1574–1595) uralkodásával kezdődő időszakot a nőuralom kezdetének nevezik. Az állam stabilitásának az sem tett jót, hogy 1579 és 1595 között a nagyvezírek átlagos kormányzási ideje alig érte el a másfél évet.⁶⁸

Az uralkodó érdektelensége az államügyekben és az állami igazgatás kiszámíthatatlansága egybeesett azzal a jelentős fordulattal, amikor az Oszmán Birodalom számára véget ért a nagy terjeszkedések időszaka. A nagy magyarországi hódítások befejezését követően a Portának már nem álltak olyan nagymértékű földterületek rendelkez-

⁶⁷ Káldy-Nagy 1974. 105-120.; A hadművészet középkori és újkori klasszikusai 1974. 197.; Matuz 1990. 73-74.

⁶⁸ Matuz 1990. 113.

zésére, amelyből az állandóan gyarapodó tímár-birtokosok körének megfelelő mennyiségű javadalombirtokokat juttathattak volna. Ezért a pénzügyigazgatás elkezdte a javadalombirtokok területét lecsökkenteni. Ezzel párhuzamosan az 1540-es években elindult egy inflációs folyamat, amely a 16. század második felére megoldhatatlan probléma elé állította a birodalom vezetőit.⁶⁹ Az 1580-as évek második felében a sorozatos pénzleértékelések és a növekvő infláció következtében ugyanis az akcse értéke – az aranyhoz viszonyítva – a felére zuhant. Ebben az időszakban a kincstár deficitje átlagban megközelítette a 100 millió akcsét, a kiadások 1/3-dal haladták meg a bevételeket, ami azt jelentette, hogy hasonlóan nehéz finánciális helyzetbe került a Porta, mint a Habsburg Monarchia. A pénzügyi válság, mind a fővárosban, mind pedig a birodalom tartományaiban érezte hatását. A perzsa háború alatt 25 000 főre duzzadt portai katonaság fizetése egyre nehezebbé vált, s nagyvezír hovatovább csak az lehetett, aki zsoldosztásnál saját vagyonából képes volt kiegészíteni az államkincstárat. A katonákkal megrakott nyugati végeken is hasonló finánciális problémák jelentkeztek: a budai és a boszniai vilajetek zsoldosainak illetményében óriási hiányok mutatkoztak, amelyhez ellátási gondok is társultak. A tímár-birtokosok reáljövedelmei is az akcse elértéktelepedésével párhuzamosan tetemesen csökkentek. A határvidéken mindig fellelhető nagyszámú önkéntesek és egyéb zsoldra vagy birtokra vágyók seregének helyzete szintén kilátástalanná vált. E több tízezer fegyverforgató elkeseredettségét tovább növelte, hogy a hódoltság területének lakosságából a magyar, német és velencei végvári katonaság portyái jelentős összegeket sajtoltak ki. Így nem meglepő, hogy az 1590-es évek elején a magyar és a boszniai végeken szolgáló zsoldosok, az itt birtokkal rendelkező tímár-birtokosok, valamint a hosszú békeidőszakban a jobb megélhetés reményében ideözönlött önkéntesek egyre inkább úgy látták, hogy helyzetükön csak egy sikeres expanzió, új adóztatható területek megszerzése segíthet. 1590-től egyre növekvő befolyást gyakoroltak a Porta vezetőire a háború megindítása

⁶⁹ Matuz 1990. 105-106.

érdekében, és csak idő kérdése volt, hogy mikor áll az úgynevezett “ruméliai lobb” élére egy olyan személy, aki megfelelő módon tudja képviselni érdekeiket. E lobb vezetője lett Haszán pasa, akit 1591 tavaszán neveztek ki a boszniai beglerbégi posztra. Sikeres határ menti akcióival és más – a hatásvadász elemeket sem mellőző – eszközökkel (jelentések a boszniai végek siralmas állapotáról, a keresztény csapatok tevékenységének felnagyítása, a hadizsákmány és a foglyok megküldése a fővárosba) igyekezett meggyőzni a Porta döntéshozóit a Habsburg Monarchia elleni háború szükségszerűségéről és elkerülhetetlenségéről. Bár az 1590 és 1593 között az egymást váltó három nagyvezír (Szinán, Ferhát és Sziavus) mindegyike elítélte az akciót, ám a szultán és a hárem támogatását élvezte. A boszniai pasa sziszeki vereségét (1593. június 22.) követően a Porta hivatalosan is hadat üzent a Habsburg Monarchiának.⁷⁰

A háború azonban nem, hogy nem oldotta meg, hanem egyenesen tovább mélyítette a pénzügyi, és ezzel összefüggő társadalmi válságot. A tizenöt éves háború, és azon belül is az 1596. évi szultáni hadjáratot követően a deficit már mintegy 600 millió akcséra rúgott. Az egyre emelkedő kiadásokat az állam vagy külső kincstár nem tudta fedezni, ilyenkor a szultáni magánkincstárból kellett a hiányt kiegyenlíteni. A háború utolsó szakaszában azonban az uralkodók vonakodtak attól, hogy pénzt kölcsönözzenek a hadjáratokra.⁷¹

A katasztrofális pénzügyi helyzet társadalmi krízist is előidézett. Anatólia 1575 óta gyakorlatilag az állandó zavargások színtere volt. Igazi felkelés azonban akkor tört ki, amikor a Porta, hogy példát statuáljon, kereken 30 ezer, az 1596. évi magyarországi hadjáratban meg nem jelent vagy dezertált szpáhit nem csupán elbocsátott, hanem minden tulajdonát is elkobozta. A súlyos büntetés elől menekülők Anatóliában az ottani elégedetlenkedők élére állva fellázdáltak a központi kormányzat ellen. A fosztogató és vándorló csapatok élére 1598-ban Délkelet-Anatóliában Kara Jazidzi, egy elcsapott szandzsákbég-helyettes állt. Mintegy 20 000 fős csapatához hamarosan csatlakoztak a

⁷⁰ Fodor 1997. 77–82., . Tóth 2000. 66–82.; Fodor 2001. 399–406.

⁷¹ Tóth 2000. 108–109.; Fodor 2007. 59–68.

környék türkmén törzsei is. A Porta vezetői által *dzselálinak*⁷² nevezett mozgalom gyors sikereket ért el, hiszen Lala Mehmed anatóliai beglerbég csapataival a magyarországi hadszíntéren háborúzott a Habsburg Monarchiával. A felkelést csak akkor sikerült leverni, amikor a helyi lakosság az erőszakos rekvirálások miatt elfordult tőlük. Az oszmán csapatok 1601 augusztusában vereséget mértek Kara Jazidzi hadseregére, amelyben maga a felkelővezér is életét vesztette. Anatóliában azonban ezt követően sem konszolidálódott a helyzet, mivel a szétvert *dzselálik* újra és újra egyesültek különböző helyeken, ahol az Oszmán Birodalom kormányzatától független területeket hoztak létre.⁷³ Mindenképpen szükséges megemlíteni, hogy a központi kormányzattal szembeni ellenállás nem csupán a Porta nehézségeit sokszorozta meg a tizenöt éves háború folyamán. Az akkoriban az evangélikus felekezethez tartozó Felső-Ausztriában 1595-ben a passauai püspök intézkedése miatt lázadás tört ki, amely hamarosan áttért Alsó-Ausztriára, valamint Stájerországra is. A felekezeti vitát pedig felváltotta a növekvő háborús terhek miatti elégedetlenség. A parasztfelkelést a bécsi kormányzat végül csak nagy ügyel-bajjal tudta leverni, vezetőin pedig véres bosszút álltak.⁷⁴

Mindezek alapján megállapítható, hogy a háború kezdetén az Oszmán Birodalom a Habsburg Monarchiához hasonló rendkívül nagy financiaális problémákkal küszködött. Míg azonban emiatt a prágai udvar inkább igyekezett elkerülni a küzdelmet, addig a Porta és a szeráj meghatározó politikai tényezői a hódításban a megoldást látták. Az elhúzódó háború keresztülhúzta számításukat, hiszen nem hogy megoldotta, hanem elmélyítette a birodalom belső válságát.

⁷² 1519-ben az alevi eretnek szekta egyik papja, Dzsélál (Celal) sejk felkelést robbantott ki Anatóliában. Az Oszmán Birodalomban a lázadás leverése után minden hasonló mozgalmat ez alapján dzselálinak neveztek el. Így egy tulajdonnévből köznévvé vált. Matuz 1990. 128.

⁷³ Matuz 1990. 127-128.; Hadnagy-Papp 2003. 121., 128. A felkelés érdekes aspektusát lásd: White 2011. 163-226.; Rác 2014. 70-88.

⁷⁴ Brozek 1940.

A háborúzó felek stratégiai céljai

A tizenöt éves háború második felére, az 1598. évet követően a háborúzó felek mindegyikének erejéből - a szorongató pénzügyi problémák miatt - már inkább csak korlátozott célú hadjáratok vezetésére futotta. Eszerint egy-egy fővár elfoglalásával olyan hadászati szituációba kellett volna hozni az ellenséget, hogy az elismerve vereségét békét kérjen. A küzdelem kezdetén azonban mind a Habsburg Monarchia, mind pedig az Oszmán Birodalom egy több évtizede kialakított és átgondolt koncepcióval rendelkezett háborús céljait és stratégiáját illetően, amelyeknek hatásai és irányelvei még 1601-ben is meghatározták a katonai döntéshozók elképzeléseit.

A Habsburg Monarchia stratégiai célja

Nicolaus Gabelmann 1595. április 14-i dátummal egy emlékiratot állított össze, amelyben javaslatot tett a császári-királyi haderő az évi hadjáratának céljaira. Munkájára azért volt szükség, mivel Karl von Mansfelddel, a leendő magyarországi főhadparancsnok-helyettessel kapcsolatban a Bécsbe kiküldött tanácsosok 1594. november 18-i jelentésükben megfogalmazták, hogy bár a németalföldi hadvezér kitűnő katona, ám sem a helyi viszonyokat, sem pedig az oszmán had szokásait nem ismeri. Úgy vélték azonban, hogy hamarosan beletanul, hiszen a tehetsége megvan hozzá. Azt ajánlották tehát, hogy utazzon Bécsbe, majd a Magyar Királyságba tapasztalatszerzés céljából. Ezért kapott megbízást az éppen Prágában tartózkodó Nicolaus Gabelmann arra, hogy foglalja írásba az udvar magyarországi stratégiai terveit.⁷⁵

⁷⁵ ÖStA KA HKRA Prag No. 5. G.

Eszerint a keresztény haderőt két nagyobb seregbe kellett volna osztani: a felső- és az alsó-magyarországra. Az előbbinek először Szolnokot kellene megszereznie, amely a legjobb tiszai átkelőhelyet védi, és így félig már el is foglalják Belgrádot. Emellett Hatvan stratégiai jelentősége is erősen lecsökkenne az irat készítője szerint. Az alsó-magyarországi hadseregnek Esztergom ostromára kellene vonulnia. Az itt harcoló katonák pedig minden eszközzel, éjjel-nappal azon legyenek, hogy a múlt évi szégyent letöröljék, és ezt a szép vidéket meghódítsák. A vár sikeres ostromához mindenekelőtt a Duna túlsópartján felépített párkányi palánk bevétele lenne szükség, de Tatáról, Pápáról és Szentmártonról (Pannonhalmáról) sem szabad megfeledkezni, hiszen meghódításukkal a győri oszmán őrség utánpótlását el lehetne vágni. Az emlékirat megállapítása szerint az Esztergom és Buda között a hegy tetején épült visegrádi vár a Duna menti közlekedést nem zavarhatja, így csupán a hegy lábánál lévő kisebb erősség szétrombolására tett javaslatot. Erre a feladatra pedig az esztergomi táborból néhány ezer katona kiküldése is elegendő, míg Zsámbék és Vörösvár palánkok (Raubhäuser) – amelyek szintén Budát védték – megtámadására a szabadhajdúk és a huszárok volnának a legalkalmasabbak. Így Székesfehérvár és Veszprém már félig a császár kezébe is kerülne. Ha Esztergom elesik, úgy Buda megtámadása lenne a következő, amelyhez mind a két, tehát az alsó- és felső-magyarországi sereg is szükség volna. Előbbinek Buda, míg utóbbinak Pest alá kell vonulnia.

Buda ostroma során tanácsosnak vélte, hogy a környező kisebb, az Oszmán Birodalom kezében lévő palánkokat és őrházakat is elfoglalják vagy lerombolják, azért, hogy a környék parasztjait az oszmán igától megszabadítsák, és azok a császári-királyi hadsereg táborát a szükséges utánpótlással ellássák. A Buda környéki területek megszállásával ugyanis a várban összezsúfolódott ellenség nagy szükségét szenvedne.

Az irat készítője az ostrom kivitelezésével is foglalkozott, magas, erős, földdel megerősített sáncok vagy kis erődök építését javasolta. Így az oszmánok a várfalokról a rohamozó keresztény katonákban kevesebb kárt tudnának tenni.

Buda elfoglalása után a Duna mentén egészen Belgrádig lehetne előretörni, de úgy, hogy a sereget nagyobb ok nélkül ne osszák meg az ellenség közelsége miatt, hanem mindenkor tartsák együtt. Belgrád ostrománál egész Magyarország a császári-királyi hadsereg segítségére lesz a Tisza és a Duna mentén, ezért feltétlenül szükséges Szolnok, Buda és Esztergom bevétele.

A többi várak, mint Temesvár, Lippa, Gyula, Székesfehérvár és Szigetvár, rövid időn belül meg kell, hogy adják magukat, vagy feleannyi költségen és sereggel lehet őket megostromolni és megszállni, ha az előbb említett három várat a császári-királyi sereg visszafoglalta az Oszmán Birodalomtól.

Gabelmann nem állt volna meg Belgrád elfoglalásánál, hiszen szerte ezt követően a császári-királyi csapatoknak Konstantinápoly alá kellene vonulniuk, mert az Oszmán Birodalom székvárosának bevétele nélkül nincs teljes győzelem. A sikeres ostrommal pedig nem csupán egész Európát (az Oszmán Birodalom által megszállt Balkán-félszigetet), hanem Ázsia jórészét is megszerezhetné az uralkodó. Ennek indoklásául az irat készítője Karthágó és Róma példáját hozta fel.⁷⁶

Buda, illetve a Duna vonalának kiemelt stratégiai szerepe már a Gabelmann által lejegyzett tervezet előtt is ismert volt a prágai, illetve bécsi udvar tagjai számára. Az 1577. évi nagy bécsi haditanácskozás alkalmával Hans Rueber felső-magyarországi főkapitány emlékiratában kifejtette, hogy a császári-királyi seregeknek a Duna mentén Esztergomot, Székesfehérvárt, majd Budát kellene megtámadniuk, míg Felső-Magyarországon Füleket és Szolnokot.⁷⁷

A Gabelmann által lejegyzettekhez hasonlóan 1594. január 24-i keltezésű tervezetében Prépostváry Bálint azt tanácsolta, hogy „Leg elseöben Eßtergomath Zallanak megh, hogy az wyzy ereöth es az hidath wennek ell teöleök. Mys [ti.- alsó-magyarországi császári-királyi haderő] ugyan azkor Hatwanth Zallanak megh. Ha az wr Is-ten Eßtergomath es Hatwanth Kezben adna, az egyk had Bwda ala

⁷⁶ ÖStA HHHStA H AA Fasc. 127. Fol.: 47r-55r

⁷⁷ Geöcze 1894. 515.

menne, az my hadwnk Pest ala menne, Ketsegnelkül hyßeöm hogy az Wr Isten, eö felsege kezeben adna, az teöb apro warakbol azonnal mind ky fwtnanak [ti.- a törökök], Az Bwday hadnak menteön kelle ne mennj ala az Dwna melleth, Pest alol mynekwnk Zolnok ala kelle ne mennwnk, Mywelhogy ott wagyon az Tyßan az hyd...⁷⁸1594-ben a császári-királyi seregek ennek a tervnek megfelelően vették ostrom alá,... az arpa eresnek eleötte...”Esztergomot és Hatvant, de akciójuk nem járt sikerrel.⁷⁹

Egy 1595. január 3-i keltezésű – az Udvari Haditanácshoz eljuttatott – emlékiratban Prépostváry tervezetéhez hasonló megjegyzést találhatunk a császári-királyi hadsereg hadművelati irányával kapcsolatban. A beadvány névtelen szerzője ugyanis az előző év októberében elesett Győr megtámadását nem tartotta tanácsosnak, mivel ezzel semmit nem nyernének a keresztények, csak sok időt és költséget pazarolnának el. Ezzel szemben azt javasolta, hogy a Bécs előterében lévő erősség utánpótlási vonalát két palánkvárral vagy sánccal zárják el. Tavaszutón pedig, mikor már elegendő élelem áll rendelkezésre, minden erővel Esztergomra és Budára támadjanak „mivel ha ezek elvesznek, [akkor] Győrnek is szükségesszerűen meg kell magát adnia.” Az emlékirat készítője – hasonlóan Gabelmann iratához – megemlítette, hogy legelőször Pápát és Tatát kell a keresztény csapatoknak elfoglalniuk.⁸⁰

Az, hogy a Duna-völgye és Buda az Udvari Haditanács szemében abszolút stratégiai primátussal bírt, a későbbiekben is jól megfigyelhető. Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmester 1597. január 11-i jelentésében II. Rudolfnak Buda és Szolnok egyidejű megtámadását javasolta.⁸¹ Az 1600. december 12-én és 13-án Bécsben tartott haditanácskozásról készített iratból kiderül, hogy az itt résztvevők többsége, kivéve a stájer követeket, nem az ekkor elveszített Kanizsa visszavétel-

⁷⁸ HL TIGY 1594/2. sz. irat. Vö.: Tóth 2004. 9.

⁷⁹ Tóth 2000. 147-153.; Bánlaky 1940. 117-122.

⁸⁰ ÖStA KA AFA 1595-13-1

⁸¹ Müller 1901. 244.

ét, hanem Buda ostromát tartotta elsődlegesnek Véleményük alátámasztására ugyanazon érvet emelték ki, mint öt esztendővel korábban Gabelmann: a budai vilajet fővárának elestével a többi megszállt magyarországi végvár is elvész az oszmánok számára. A háború folyamán az udvar ezt a stratégiai célját mindvégig szem előtt tartotta. Kanizsa 1600 októberi elestét követően a Bécs és Graz közötti tárgyalások arra is kiterjedtek, hogy a következő esztendő fő hadivállalkozása a délnyugat-dunántúli magyar, a stájer, de még a birodalmi rendek védelme és biztonsága szempontjából is kiemelt stratégiai fontosságú vár visszavételére irányuljon.⁸² Az 1600 decemberében zajló bécsi tárgyalások idején azonban világossá vált, hogy Mátyás főherceg és tanácsadói a dunántúli főhadszíntér északi szakaszán kívánják bevetni a császári-királyi hadsereget.⁸³ Ferdinánd főherceg és a pápai segélyhadakat vezető Gianfrancesco Aldobrandini még 1601 júniusának végén is azt kérték, hogy a különböző hadszínterekre rendelt keresztény seregeket egyesítsék. Mátyás főherceg július 6-án II. Rudolphhoz írt levelében ezzel kapcsolatban úgy vélekedett, hogy bár ez lehetőséget teremtene Buda ostromához és az oszmán fősereggel való megütközéshez, ám a haderő irányítása lehetetlen volna.⁸⁴

A prágai és a bécsi udvar döntéshozói tehát Buda visszafoglalásában látták a háború sikeres befejezésének zálogát, valamint annak a lehetőségét, hogy a középkori Magyar Királyság területi egységét a Habsburg-család fősége alatt visszaállítsák. A vár elfoglalása azonban az Erdélyi Fejedelemség szempontjából is kulcskérdésnek számított. A

⁸² Lásd: Kelenik 2005. 311-358.

⁸³ Meg kell azonban jegyeznem, hogy 1600 novemberében a Ferdinánd és Mátyás főherceg között lezajlott schottwieni tárgyalások alkalmával éppen a Kanizsa elvesztése miatt (1600. október) végveszélybe került Stájerország küldöttei tettek arra javaslatot, hogy a védelmük szempontjából oly fontos, oszmán kézre jutott végvár következő évi ostroma helyett, a császári-királyi csapatok Budát támadják meg, és egy következő béketárgyalás alkalmával a két erősséget cseréljék el egymással. Kelenik 2005. 336-339. A bécsi tárgyalásokról még: ÖStA KA AFA 1600-12-7

⁸⁴ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol. 15r.

Magyar Királyság székvárosának eleste után már négy hónappal Fráter György és Ferdinánd király követei titkos szerződést kötöttek Gyálu várában. Ennek értelmében, ha a Német-római Birodalom, az örökös tartományok és a magyar rendek által kiállított sereg a következő évben visszahódítja Budát, úgy a Habsburg-házból származó magyar uralkodó jogára alatt egyesülhet az ország. Az özvegy Izabella királyné és kiskorú gyermeke, János Zsigmond lemond a trónról és magyarországi javairól, kivéve Szepes váráról és tartozékairól.⁸⁵ A tizenöt éves háború időszakában azonban erről már szó sem volt, hiszen ekkor már Buda stratégiai fontossága Erdély szempontjából más dimenziót nyert. Báthori Zsigmond fejedelem ugyanis egyenrangú félként kívánt szövetséget kötni II. Rudolffal, és a kereszténység bajnokaként győzedelmeskedni az Oszmán Birodalom felett. Az 1594 májusában (1594. május 12-31.) Tordára összehívott erdélyi rendi gyűlésen az úgynevezett „törökös párt” vezetője, Kendi Sándor azonban a következőt indítványozta: „Addig a meddig Budát a keresztények fegyverei nem foglalják vissza, tartsák titokban, hogy a töröktől el akarnak szakadni.”⁸⁶ Tehát egy sikeres hadjáratról tette volna függővé a vazallus állam nézőpontjából döntő politikai lépés megtételét, az elszakadást az Oszmán Birodalomtól.

A rövid erdélyi kitérő után térjünk most vissza az eredeti gondolatmenethez, hiszen felmerül a kérdés, ha a bécsi és a prágai udvar 1598 után újra egy Buda elleni támadást tervezett, akkor 1601-ben mégis miért Székesfehérvár megostromlása mellett döntöttek a hadsereg vezetői? A döntés hátterében két, egymással összefüggő indok húzódott meg. Egyrészt az 1540-es évektől az Oszmán Birodalom a Habsburg Monarchiával párhuzamosan elkezdte kiépíteni saját várhálózatát. A tizenöt éves háború kezdetén a budai vilajet négy óriásvárának egyikeként, a második legnagyobb őrség Székesfehérváron állomásozott.⁸⁷ Az erősség stratégiai jelentőségét az adta, hogy egyszerre védelmezte

⁸⁵ Barta 1979. 74-75.

⁸⁶ Lénárt 1880. 236.; Barta 1979. 74-75.; Bethlen 2004. 302.

⁸⁷ Hegyi 1995. 82., 91.; Hegyi 2007. 972.

Budát és az oda vezető észak-déli dunai vízi és szárazföldi utat, valamint veszélyeztette a szembenálló győri végvidék végvárait. Ahogyan Mátyás főherceg Rudolf császárnak 1601. október 25-én írt levelében kifejtette, a nagyvezír tisztaban van azzal, hogy Székesfehérvár nélkül a magyarországi hódoltság főváráat nem tarthatja meg.⁸⁸

Természetesen a végház stratégiai szerepével már a tizenöt éves háború kezdetén is tisztaban voltak, mind Bécsben, mind pedig Prágában. A vár elleni első reflexszerű támadásra 1593 őszén (1593. október 31-november 1.) került sor, amikor a Ferdinánd von Hardegg győri végvidéki főkapitány vezette végvári és vármegyei katonaság az időjárási körülményeket (köd) kihasználva próbálta rohammal elfoglalni a Beslia és az Ingovány nevű külvárosokat, de nem járt sikerrel, vissza kellett vonulnia.⁸⁹

A következő akcióra 1598 tavaszán került sor. Három, a Fuggerzeitungban található májusi híradásban azt olvashatjuk, hogy Adolf von Schwarzenberg hozzávetőlegesen 10 000 lovassal és gyalogossal Székesfehérvárra akart támadni. Katonáival május 12-én korán reggel ért oda, ám az őrség észrevette őket. Heves összecsapás vette kezdetét, amelyben a császári-királyi csapatok az oszmán katonaságot a hídig visszaüldözték, és majdnem betörték a külvárosba is. A menekültek annyira összetorlódtak, hogy sokan közülük a hídról a vizes-árokba estek és ott pusztultak. Schwarzenberg azonban ennek ellenére sem vállalkozhatott az ostromra, így a másnapi újabb felderítőszemle után elvonult hadaival.⁹⁰

Ugyanő egy évvel később újra megkísérelte a város elfoglalását, ezúttal azonban petárdát is vitetett magával. 1599. május 9-én hozzávetőlegesen 12 000 főnyi seregével Komáromból Székesfehérvár alá vonult, ahová másnap hajnali 2 órakor érkezett meg. Csakhamar a két külváros mindkét kapuján található rácsot csöndben kinyitották,

⁸⁸ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol. 64r.

⁸⁹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 125. Fol. 103r-104r.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 125. Fol. 111v-112r.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 125. Fol. 117v-118r.; Tóth 2000. 141.

⁹⁰ ÖNB Cod. 8971. Fol. 276v., 281r., 283r.

és petárdát erősítettek rájuk. Jó munkát végeztek, hiszen mindkét kapu felrobbant, majd a keresztény katonák benyomultak. Álmukban lepték meg az őrséget és közülük mintegy 100-at levágtak, a többi pedig a városba menekült. Akiknek ez nem sikerült, azok pedig fogságba estek. Noha a város kapujának berobbantásához is hoztak a keresztény katonák egy petárdát, itt már nem jártak sikerrel, mivel a védők a kapuboltozatot sietve feltöltötték. A császári-királyi had azonban nem rendelkezett elegendő gyalogsággal, ezért nem gondolhatott Schwarzenberg módszeres ostromra. Ezért katonáinak szabad rablást engedélyezett a két külvárosban, majd fel is gyűjtatta azokat, és délután 2 órakor el is vonultak.⁹¹

Másrészt prózai oka is volt annak, hogy a császári-királyi hadsereg 1601-ben nem Budát, hanem Székesfehérvárt ostromolta meg. Ugyanúgy, mint 1599-ben Adolf von Schwarzenberg, két esztendővel később Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercege sem rendelkezett megfelelő számú katonasággal. Mivel emiatt nem vállalkozhatott egy Buda elleni hadjáratra, így Székesfehérvár megtámadását határozta el.⁹² Meg kell még említenem, hogy Bartolomäus Pezzen július 2-án az uralkodóhoz küldött levelében javaslatot tett az 1601. évi hadjárat céljaira. Ebben Gabelmann 1595. évi tervéhez hasonlóan kifejtette, hogy egy erős felső-magyarországi haddal Pestet kellene megtámadni, amely lehetővé tehetné Buda sikeres ostromát is. A császári tanácsos azonban nem feledkezett meg Székesfehérvárról sem. Úgy vélte, hogy friss és jó csapatok megfelelő parancsnok vezetésével ezt a véghelyet is elfoglalhatnák. Az oszmán főserg pedig mindezt nem zavarná, hiszen Kanizsa ostroma és az erdélyi események elvonnák a figyelmét a Duna völgyéről. Ráadásul Pezzennek értesülései voltak arról, hogy Budán jelentős őrséget helyeztek el, így ott mintegy 9-15 000 főnyi katona állomásozott.⁹³ Az 1601. évi hadijelentésben az szerepelt, hogy a várban a Porta 10 000 katonát helyezett el, amelye-

⁹¹ ÖNB Cod. 8972. Fol. 473r-v., 488v-489r.; Tóth 2000. 299.

⁹² Erre vonatkozóan lásd a következő fejezetet.

⁹³ ÖStA HHSStA H AA Fasc. 140. Fol. 5r-6v.

ket megfelelő mennyiségű élelemmel és munícióval is ellátott.⁹⁴ Ezzel szemben Székesfehérvár őrségéről tudott volt, hogy gyenge. Wathay Ferenc énekes könyvében a következő strófát írta erről: „Mert kevés török benne hogy van, tudják.”⁹⁵

Az Oszmán Birodalom stratégiai célja

Míg tehát a Habsburg Monarchia döntéshozói Buda visszafoglalásában látták a háború sikeres befejezésének zálogát, valamint annak a lehetőségét, hogy a középkori Magyar Királyság területi egységét a Habsburg-család fősége alatt visszaállítsák, addig a Porta Bécs sikeres ostromától remélte a magyar területek teljes megszállását. Az oszmán politika (némi velencei segédlettel) már 1527–1528 fordulóján felismerte, hogy Magyarországon ezentúl Ferdinánd király, illetve a keleti Habsburgok lesznek az első számú ellenségei. Fodor Pál kutatásaiból tudjuk, hogy ekkor született meg az a koncepció, amely később I. Szülejmán szultán, valamint a 17. század végéig utódainak magyarországi politikáját meghatározta: úgy oldani meg a magyar kérdést, hogy a döntő csapást a Habsburg Monarchia székvárosára, Bécsre mérik. Ezt az elképzelést igyekeztek a gyakorlatba is átültetni az 1529. és 1532. évi hadjáratokban.⁹⁶ A tizenöt éves háború kezdetére a szülejmáni koncepció némiképpen módosult. Színán nagyvezír ugyan szintén a Magyar Királyság teljes megszerzését tűzte ki a háború elsődleges céljául, ám ezt nem Bécs elfoglalásával kívánta elérni. Nádasdy Ferenchez 1593 augusztusában írt levelében úgy fogalmazott, hogy ő addig Bécshez nem „nyúl”, amíg Magyar és Horvát országban egy palánk marad.⁹⁷ Ennek megfelelően a nagyvezír először a Duna menti jelentősebb erősségeket (Győr és Komárom) kívánta elfoglalni. Ezzel egyidejűleg felmerült a stratégiai főcsapás irányából kieső területek megszerzése, Eger

⁹⁴ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁹⁵ Wathay 1976. 17.

⁹⁶ Fodor 1991. 53-54.

⁹⁷ Tóth 2000. 132.

és Kassa meghódítása is. Az oszmán haderő sem vállalkozhatott azonban arra, hogy egyszerre két irányba, Észak-Dunántúlon és Felső-Magyarországon is hadműveletekbe kezdjen. Maradt tehát a stratégiaiag fontosabb Győr és Komárom megtámadásának terve, amelynek sikere esetén a nagyvezír Bécs ostromára indulhatott volna, illetve a háborút Alsó-Ausztriára, és ezáltal az egész Német-római Birodalomra is kiterjeszthette volna. A Portán tehát létezett egy minimális és egy maximális célkitűzés a Habsburg Monarchiával vívandó háborút illetően. Előbbi stratégia célja a Magyar Királyság, míg utóbbié Bécs és Prága meghódítása volt.⁹⁸

A fegyveres hódítás mellett a meghódoltatás lehetőségét sem vetette el a Porta. A nagyvezír Edward Bartonnak, az angol királynő portai követének tudtára adta 1593 júliusában, hogy békét csak akkor hajlandó kötni a „bécsi királlyal”, ha az lemond a Magyar Királyságról, egyébként hiába ajánlja fel a mostani adó 30-szorosát is.⁹⁹ Az ilyen módon az Oszmán Birodalom kezébe került területek státuszát azonban nem döntötték el. Az annektálás mellett az is felmerült állítólag 1594-ben és a következő évben is, hogy a szultán Báthori Zsigmond erdélyi fejedelmet egész Magyarország királyává teszi.¹⁰⁰ Bár ez esetben joggal feltételezhetjük, hogy a birodalomtól elszakadni akaró vazallus ígéretekkkel való visszacsábításáról lehetett szó.

Szinán nagyvezír egyes királyságbéli magyar főuraknak hűbéresi státuszt kínált fel, amennyiben a szultán „zászlaját felveszik.” A „szináni ajánlatot” ismereteink szerint Nádasdy Ferenc, ecsedi Báthori István országbíró és sógora, Dobó Ferenc is megkapta, majd 1593 októberében Kirli Haszán temesvári beglerbég utóbbi kettőt újabb ajánlattal kereste meg ez ügyben. Emellett a nagyvezír az erdélyi fejedelmet is kérte, hogy írjon pártoló levelet rokonának és más magyar főuraknak. Ígéretekből ez esetben sem volt hiány. Szinán 1593. augusztus 9-i keltezésű levelében Nádasdynak a Cseh Királyságot ajánlotta fel, ugyanakkor ecsedi Báthorinak az egész Felvidéket Kassától egészen

⁹⁸ Tóth 2000. 132.

⁹⁹ Tóth 2000. 130.

¹⁰⁰ Szamosközy 1880. 51.; Kruppa 1999. 58-59.; Tóth 2000. 132.

Nagyszombatig. A temesvári beglerbég októberi levelében ugyanezen területeket kínálta fel az ecsedi főúrnak. Ugyanekkor Dobónak mellett, hogy felajánlotta a kassai vajdaságot, megemlítette, hogy sógora pedig a Cseh Királyságot kapja meg.¹⁰¹ A megkeresett magyar főurak nem álltak kötélnek. Az irreális hódoltatási tervekből azonban világosan kirajzolódik Szinán nagyvezír stratégiai szándéka, amely főbb vonalakban Szülejmán szultán Erdéllyel kapcsolatos 1541. évi politikai szükségszerűség szülte intézkedésének felelt volna meg: az Északnyugat-Dunántúl, majd Bécs meghódítására előrenyomuló oszmán had hátában olyan vazallus államok létrehozása, amelyek sorsát a sikeres hadjáratok után újra lehet rendezni.¹⁰²

Röviden érdemes itt egy érdekességre kitérni. Mint ahogyan említettem, Gabelmann 1595. április 14-én papírra vetett emlékirata alapján a keresztény hadak nem álltak volna meg Buda, majd Belgrád sikeres ostroma után, hanem egészen Isztambulig előrenyomultak volna. Barton szerint Szinán is hasonló grandiózus és illuzórikus terveket dédelgetett magában. Az angol királynő portai követe 1593 júliusában ugyanis beszámolt arról, hogy a nagyvezír szándékai szerint nem áll meg a Magyar Királyság megszállásánál, hanem tovább nyomul Bécs falai alá, sőt ő addig nem nyugodhat, amíg le nem rombolta Rómát.¹⁰³

Térjünk azonban vissza Szinán reálisabbnak tűnő terveihez a magyarországi hadjáratot illetően. Tóth Sándor László kutatásai alapján azt feltételezte, hogy a nagyvezír két, legfeljebb három év alatt be kívánta fejezni a háborút. 1594 késő őszén Győr elestét követően (szeptember 29-én) már Bécs ostromára készült, ám a szultánváltás és az ő letétele hivataláról, valamint Erdély és Havasalföld elpártolása miatt a hódító tervek Szinán halála után lekerültek a napirendről. Azt is mondhatnánk, hogy 1595-öt követően a Porta kezéből kicsúszott a stratégiai kezdeményezés. Ekkor, majd 1596-ban és 1598-ban Erdély visszaszerzését próbálták meg, hadjáratokat vezetve Havasalföldre,

¹⁰¹ Összafoglalóan a kérdésre vö. Tóth 2002. 97-110.

¹⁰² Fodor 1991. 105-113.; Tóth 2000.132-134.

¹⁰³ Tóth 2000.130.

Eger és Várad ellen. Az oszmán hadvezetésnek 1597-ben a legfőbb célja az volt, hogy a Győrt ostromló keresztény sereget elcsalja a vár alól. Három évvel később azonban Ibrahim nagyvezírnek újra sikerült magához ragadnia a kezdeményezést és Kanizsa elfoglalásával (1600. október 22.) kimozdítania a háborút a holtpontról.

Az oszmán hadsereg Magyar Királyságba vezetett hadjárataival kapcsolatban mindenképpen meg kell jegyezni még egy nagyon fontos befolyásoló tényezőt, az időt. Az ázsiai vilajetek katonaságának gyülekeztetéséből, valamint a központ (Isztambul) és a hadjárat helyszíne közötti nagy távolságokból adódó idővesztés miatt júliusnál hamarabb nem kezdődhettek a hadműveletek. Az oszmán főszereg azonban csak október 26-ig, azaz Kászim napjáig (*Kasım günü*, vagy a keresztény kalendárium szerint Szent Demeter napja) maradt a hadszíntéren, ekkor ugyanis a hideggé váló időjárás miatt téli szállásra vonult.¹⁰⁴

Az Oszmán Birodalom hadvezetése is szerette volna ezt a július és október vége közötti, mintegy négy hónapos hadjáratit időt kitolni, valamilyen módon meghosszabbítani. Ennek egyik lehetséges módozatának tekintették, hogy a főszereg egy része, nem egyszer pedig a tatár csapatok is vagy a hódoltság, vagy az azzal szomszédos tartományok területén vonulnak téli szállásra.¹⁰⁵ Másrészt magára a hadműveleti idő kiterjesztésére is történtek javaslatok. 1597 szeptemberének végén októberének elején Szaturdzsi Mehmed ötödvezírt, magyarországi *szerdárt* egy Esztergom elleni támadásra a következőképpen igyekeztek meggyőzni: „mivel Kászim napjáig is van idő, de meg utána lesz a kis nyár s mivel az ellenség az évben nem nagy számú, azért insallah! ha ellene indulnak, sikerül azt elfoglalni.”¹⁰⁶ Szamosközy István pe-

¹⁰⁴ A flotta pedig Kászim napja közeledtével a tenger viharossá válása miatt téli kikötőkbe húzódott. Lásd: Tóth 1985. 761–785.; Tóth 1995. 25–33.

¹⁰⁵ Kjátib Cselebi 1916. passim; Ibrahim Pecsevi 1916. passim.; Szakály 1981. 150.; Szakály 1983. 664.; Tóth 1985. 770.; Ivanics 1994. 140–148.; Tóth 2000. passim.; Varga 2009. 169.

¹⁰⁶ Kjátib Cselebi 1916. 269. Ibrahim Pecsevi tarikhjában ugyanerről a következőket

dig lejegyezte, hogy a sárréti összecsapásokban (1601. október 10-15.) megfutott janicsárok egyebek mellett a következőket ígérték Jemisci Haszán nagyvezírnek: „Kazim-giun, azaz Szt.-Demeter nap után tizenötöd napig minden esztendőnként tovább vetjük az hadakozás napját, úgy hogy senki ez meghatározott napig az császár [ti. a szultán] hadakozásától meg ne vohassa magát.”¹⁰⁷ A hadjárat időtartamának kiterjesztése ugyanúgy nem sikerült azonban az oszmán hadsereg vezetőinek, mint a háború minimális célkitűzését elérni.

írta: „mivel Kászim napjához még húsz napnál több volt hátra, azért az időjárás kedvezőre fordulását türelemmel várták.” Ibrahim Pecsevi 1916. 141. Meg kell jegyeznem, hogy Kjátib Cselebi már az 1593. évről szóló leírásában is említést tett erről az úgynevezett „kis nyárról.” Kjátib Cselebi 1916. 211.

¹⁰⁷ Szamosközy 1880. 209-210.

A császári-királyi hadsereg az 1601. évi hadjáratban

A tizenöt éves háborúban a császári-királyi hadsereg tulajdonképpen nem alkotott egységes szervezetet. A különböző felségjogon fel fogadott, különböző nemzetiségű katonák hatékonysága, harcértéke is igen eltérő volt. Ezért a bonyolult összetételű hadseregek vezetése, irányítása az összecsapásokban és ostromoknál, valamint ellátásuk és mindennapjaik megszervezése igen komoly feladat elé állította a kor keresztény hadvezéreit. Továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy 1601-ben, milyen elemekből állt a Habsburg Monarchia hadereje: hogyan szervezték meg és milyen katonákból álltak a csapatok? Milyen tisztségekből állt a császári-királyi sereg vezetése és milyen feladatokat kellett ellátniuk?

A nyugat-európai zsoldos gyalogság és lovasság a tizenöt éves háborúban

A 16. század első évtizedeiben jelentős változás állt be a hadakozásban. A középkori hűbéri hadseregekben a gyalogosoknak mindössze kiegészítő szerepet szántak, hiszen a csaták eldöntését a szembenálló felek a lovagok (a nehézlovasság) mindent elsöprő rohamától várták. Ennek megfelelően e fegyvernem tagjainak egy jelentős része az uraikat kísérő cselédekből, lovászokból és egyéb a málhánál szolgáló, hadra foghatókból kerültek ki. Másrészt az uralkodók igyekeztek zsoldosokkal, s ezek közül is leginkább svájciakkal kiegészíteni, illetve megerősíteni gyalogságukat. Az Alpok keménykötésű legényei a 15. század végére igen komoly hírnevet szereztek maguknak a harcmezőkön, és előszeretettel, meg persze borsos áron („Ahol a pénz, ott a svájci”) bocsátották áruba szolgáltatásaikat, nem egyszer a két szembenálló fél részére. A harctéri sikereik azonban példaként is szolgáltak:

I. Miksa császár (ekkor még német király) egyik parancsnoka, Graf Eitel Fritz von Hohenzollern 1487-ben Brüggeben az első *Landsknecht*¹⁰⁸ egységeket svájci minta alapján képezte ki és szerelte fel. Az új gyalogság hamar hírnevet szerzett magának az európai harcmezőkön. Ez leginkább annak volt köszönhető, hogy Georg Frundsberg továbbfejlesztette, és ezáltal még ütőképesebbé tette a svájci gyalogság harctéri taktikáját.¹⁰⁹ Bár nevük az 1560-as években „kikopik” az iratokból, ám mély nyomot hagytak maguk után, hiszen bennük már a modern gyalogság megteremtőit, megalapozóit tisztelhetjük. Mindenképpen meg kell jegyeznem, hogy hosszú evolúciós folyamat vezetett oda, hogy a kompániákban zsoldba szegődő, saját fegyverzettel rendelkező „zsoldos urakból” az állandó hadsereg véres drillel faragott katonája váljék.

A tizenöt éves háború időszakában a német gyalogezredekben kétszer annyi muskétás és lövész¹¹⁰ szolgált, mint hidegfegyverrel felszerelt úgynevezett duplazzsoldosok. Mivel azonban az oszmán haderő elleni harcban a tűzfegyverek alkalmazása számított a leghatékonyabbnak, és biztosított a keresztény katonaságnak taktikai fölényt a mezei összecsapásokban,¹¹¹ így e fegyverekkel felszereltek számaránya folya-

¹⁰⁸ A Landsknecht fogalom elsőként 1486-ban tűnt fel, amikor a Svájci Konföderáció tanácsosa Konrad Gächuff gúnyiratára reflektálva a következőket írta: „azt többre tartanám, hogy svábokat vagy más Landsknechteket felfegyverezzünk és kiképezzünk, mert közülük egy annyit ér, mint kettő belőlünk.” Miller- Richards 2004. 8. A Landsknecht szó jelentését magyarul igen nehézkesen a síkság embereiként lehetne visszaadni - talán ezért is nincs magyar fordítása - ezzel kívánták őket ugyanis megkülönböztetni a svájciaktól, akiket magyarra fordítva a hegyek emberének (Mann der Berge) is neveztek. Funcken 2008. 172.

¹⁰⁹ Frundsberg életéről: Baumann 1984.

¹¹⁰ A lövészek kisebb kaliberű, így könnyebb puskát használtak a harcmezőn. Ezzel szemben a muskétások dupla akkora kaliberű, s így nehezebb lőfegyverüket, egy villa segítségével tartották „célon”. Kelenik 1991a. 118.; Funcken 2008. 204-205.

¹¹¹ Erről lásd; Ágoston-Oborni 2000. 118-125.; Kelenik 2003. passim; Sudár 2006. passim

matosan emelkedett ezekben az egységekben, s megközelítette az öt az egyhez arányt is. A 16-17. század fordulójának nagy oszmánellenes háborújában, az Udvari Haditanács több ezredet is zsoldjába fogadott a kor egyik legjobb gyalogságának tartott vallonokból, lotaringiaiakból és franciákból. Ez a katonaság leginkább lőfegyverekkel volt felszerelve, és harctéri sikereit nagy tűzerejének köszönhette. Esetükben a pikások és az alabárdosok száma a teljes alakulat egy hetedét tette ki, így joggal nevezhetjük őket lövészezredeknek.¹¹² Csak összehasonlításként szeretném megjegyezni, hogy a harmincéves háború időszakában, - egészen pontosan 1631 elején – a svéd hadseregben szolgáló ezredekben a lő- és hidegfegyverekkel felszerelt zsoldosok aránya hasonló volt.¹¹³

Egy-egy 3000 vagy 4000 katonából álló gyalogezredet 10 darab, egyenként 300 vagy 400 fős úgynevezett zászlóba (*Fahne*) szervezték, ahová mind a tűzfegyverekkel, mind pedig a hidegfegyverekkel felszerelt zsoldosokat beosztották. Így ezek önálló taktikai egységként is képesek voltak egyaránt támadni és védekezni.

A nagyobb tüzerő kihasználásához meg kellett találni a megfelelő harctéri formációt és mozgást is. Kelenik József kutatásaiból tudjuk, hogy az 1600-ban Kanizsa felmentésére indult keresztény sereg lövészei már alkalmazták az úgynevezett *kontramarsot*, amely lehetővé tette a század folyamán a gyalogezredekben belül fokozatosan emelkedő számú tűzfegyverek egyidejű, vagy folyamatos sortüzét. Az új harcéljárás lényegét Wilhelm Ludwig von Nassau 1594-ben vetette papírra. Eszerint a lőfegyverrel felszerelt katonák folyamatos helycseréjével (az első sor a sortűz után az utolsó háta mögé vonult újratölténi) lehetett biztosítani az alakulat folyamatos tüzelését. Még 1594-ben Moritz von Nassau a harctéren is kipróbálta az új harcéljárást, hat sorban felállítva lövészeit.¹¹⁴

¹¹² Kelenik 1990. 89.

¹¹³ Brzezinski 2006. 36-37.

¹¹⁴ Hans Leonhard von Zell tollrajza a Kanizsa felmentésére küldött császári-királyi hadseregről, 1600. ÖStA KA AFA 1600-13-3.; Kelenik 1990. 85-95.; Tallett 1992. 24.;

Hasonló a helyzet a korszakban megjelenő lovas csapatnemekkel kapcsolatban is, hiszen a kézi lőfegyverek elterjedésével olyan új típusú lovasságok tűntek fel Nyugat-Európában, mint a fekete vagy német lovasok, lovas lövészek, és *kürasszírok*. Előbbiek harcmodora, az úgynevezett *caracol*, a keréklakatos pisztoly tűzerejének kihasználására épült: a katonák soronként előrelovagoltak, pisztolyaikból sortüzet adtak le, majd felzárkóztak az egység utolsó sora mögé. Fő fegyverük kard, valamint 2–3, vagy esetenként 5–6 pisztoly volt. Védőfegyverzetük sisakból, váll-, nyak-, hát-, mellvértből és vaskesztyűből állt. A nemesi alapokon szerveződő lovasság jelentős tűzerejének köszönhető, hogy a francia vallásháború hadszínterein a pikás gyalogsággal, valamint a tűzfegyverek alkalmazásától idegenkedő francia lovassággal szemben jelentős sikereket ért el. A tüzérő kihasználásáért cserében azonban lemondtak a gyors és lendületes rohamról is.¹¹⁵

A lovas lövészek vagy *archibusierek* a 16. század első harmadában tűntek fel a harctereken,¹¹⁶ és az 1560-as években már bizonyítottan részt vettek a magyarországi hadszíntér oszmánellenes küzdelmeiben is. Elnevezésüket fő fegyverükről, a keréklakatos könnyű puskáról, azaz *arquebusról* kapták. Tüzerejük fokozása érdekében a nyeregkápára több pisztolyt is felszereltek, míg testük védelmére nyitott sisakot, mell-, nyak-, váll- és hátvértet, valamint vaskesztyűt viseltek. A 16. század végi gyors ütemű elterjedésük tűzerejükkel és sokoldalú felhasználhatóságukkal magyarázható, hiszen elő- és utóvédharcban, felderítő és őrszolgálatban, valamint portyázásban és a nagy ütközetekben egyaránt megállták a helyüket. Harcmodorukból adódóan a lassan mozgó, vagy hadrendbe fejlődött gyalogsággal szembeni alkal-

Roberts 2010. 9-11. Zell tollrajzáról még: Ivanics 1992. 44-53.

¹¹⁵ Kelenik 1991a. 107–109.

¹¹⁶ Fuchs szerint a schmalkaldeni háború időszakából beszélhetünk első megjelenésükről. Ezzel szemben a Funckené könyvében az szerepel, hogy már 1534-ben I. Ferenc francia király rendelkezett fegyverzetükről. Eszerint egy 2,5-3 láb hosszú arquebussal, egy buzogánnyal és egy karddal kellett hadba vonulniuk. Fuchs 1972. 221–222.; Funcken 2008. 194.

mazásuk tűnt a legcélszerűbbnek, de Lazarus von Schwendi elengedhetetlenül fontosnak vélte az oszmánokkal szemben vívott harcban is őket.¹¹⁷

A *kürasszírokat* vagy vértéslovasokat, a 16. század végi hadseregek legnehezebb fegyverzetű katonáit, valószínűleg a lándzsával harcoló lovagi nehézlovasság utódjainak tekinthetjük. A *kürasszírok* az 1590-es évekre addigi főfegyverüket, a lándzsát teljesen elhagyták. A 16. század végén fegyverzetük két pisztolyból, nehéz kardból, valamint nehéz páncélzatukból, a *kürasszból* állt. Azt, hogy a lándzsával együtt ez a lovas csapatnem nem tűnt el a hadszínterekről, annak köszönhető, hogy a 16. század közepén fokozottan jelentkezett az igény mind a nyugati hadszíntereken, mind pedig az oszmán haderővel vívott harcokban egy nagy lökőerőt képviselő, ám a német lovasokhoz vagy lovas lövészekhez képest közelharcban nagyobb védelemmel rendelkező lovasságra.¹¹⁸ Példaként említhető erre a mezőkeresztesi csata, amikor a keresztény hadvezetés az október 26-i harc alkalmával a csatarend első vonalának közepén egy nagy erejű lovas támadóéket hozott létre, amelybe 500 vesztfáliai *kürasszírt* is beosztottak.¹¹⁹ A magyar hadszíntéren való megjelenésükkel kapcsolatban mind a német, mind pedig a magyar szakirodalomban – helytelenül – az 1596. év szerepelt.¹²⁰ Valójában már egy évvel korábban, Esztergom 1595. évi ostromában részt vett 1000 vallon *kürasszír*, Adolf von Schwarzenberg vezetésével.¹²¹

A német és a lovas lövész alakulatokat a gyalogsághoz hasonlóan zászlókba szervezték. Előbbiek esetében egy-egy 1000 főnyi csapatukat három ilyen egység alkotta: két 300, és egy 400 fős. A *kürasszírok* esetében már nem ezt a szervezeti formát találjuk. Ez a németalföldi vagy francia vallásháborúban kifermálódott és edződött lovasság hozta magával saját szervezeti egységét is, a kompániát.

¹¹⁷ Wrede 1901. 5-6.

¹¹⁸ Kelenik 1991a. 111.; Funcken 2001. 198.

¹¹⁹ Kelenik 2003. 121.

¹²⁰ Wrede 1901. 5.; Kelenik 1991a. 111.

¹²¹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 128. Fol. 318r., 320v.-321r.; Ortelius 2002. 75r-v.

Felmerül a kérdés, hogyan szervezték meg a fent említett alakulatokat? A 16. században és a 17. század első felében a császári-királyi haderőben harcoló kisebb-nagyobb mezei és végvári zsoldos egységek toborzásával és felállításával az uralkodó, az Osztrák Örökös Tartományok, a cseh korona országai vagy a birodalmi kerületek rendjei által kipróbált hivatásos katonákat bíztak meg.¹²² A kiválasztott személyek kinevezési iratot (*Bestallungot*) kaptak megbízóiktól, amelyben nevük, saját és stábjuk fizetése, valamint tisztségük, a mezei hadak esetében az ezredes (*Obrist* vagy *Oberst*) szó szerepelt.¹²³ Úgy gondolom, hogy itt szükséges egy rövid magyarázattal szolgálnom. Korunkban az ezredes szó egy, a katonai hierarchiában jól körülhatárolható rang, ám a 16. században e szó jelentéstartalma jócskán eltért a maiától. A megbízott személy egyrészt ugyanis a felfogadottjaival szemben patriarchális szerepet töltött be, hiszen már az egység szervezésének kiindulópontján saját embereit tette meg tisztségviselőkké, akik a toborzást végrehajtották. A toborzópénzt, a zsoldot, a leköszönésért járó félhavi fizetséget részére fizette ki az Udvari Kamara, amelyet aztán neki kellett volna alárendeltjeinek szétosztani. A gyalogság esetében az egységen belül a legfőbb törvénykezési jogot is a kezében tartotta.

A katonaaállítással megbízottaknak a pénzügyekben, a tárgyalási stratégiában és az udvari kapcsolatok építésében is jártasnak kellett lennie. Nem ártott, ha megfelelő nagyságú vagyonnal rendelkezik, hogy előre meghitelezhesse katonái felfogadását és zsoldját, amit perze később kamatostul követelhetett vissza megbízójától. A megfelelő tárgyalási stratégia és jó udvari kapcsolatok pedig egy minél jobb és jövedelmezőbb kinevezéshez segíthették hozzá. Ezért nevezi a vállal-

¹²² Meg kell jegyeznem, hogy egész Európában a 15. és a 16. század fordulójától az uralkodók különböző hadivállalkozókat bíztak meg csapatok felállításával. A megbízott személyek gyakran más nemzet tagjai voltak: a spanyol királyok leginkább német zsoldosokat fogadtak fel háborúikhoz. A francia vallásháborúban a Német-római Birodalomban felfogadott katonák mindegyik küzdő fél oldalán felbukkantak, vallási hovatartozástól függetlenül. Jász 1974, 32.; Edelmayer 2002. 174-202., 227-264.

¹²³ Részletesen a kinevezési iratokról (*Bestallungokról*) lásd: Bagi 2001. passim.

kozó szellemű katonákat Fritz Redlich monumentális művében hadivállalkozóknak.¹²⁴

Harmadrészt a fegyvereket is tőlük szerezték be a leendő katonák, amely – a zsoldkiosztáshoz hasonlóan – visszaélésekhez vezethetett.¹²⁵ A hadfelszereléseket azonban az ezredesek az Udvari Haditanács által beszerzett készletekből kapták. A hadügyigazgatás irányításával megbízott kormányiszerv 1601 januárjában készített egy kimutatást, amely adatait az alábbi táblázatban közlöm.¹²⁶

A fegyver, illetve fegyverzet neve	Készleten van	Beszerzendő
Keréklakatos szakállas puska	2	300
Kovács szakállas puska	0	600
Keréklakatos muskéta	319	3000
Kovács muskéta	1033	8000
Keréklakatos puska	0	2000
Kovács puska	76	6000
Csatapallos	12	500
Alabárd	40	2400
Pika	0	8000
Lándzsa	256	800
Testpáncéltat	600	4000
Sisak	10 000	0

A táblázat adatai alapján megállapítható, hogy az udvarnak évről-évre igen jelentős mennyiségű fegyvert kellett beszereznie ahhoz, hogy az abban az évben felfogadottakat fel tudja szerelni.¹²⁷ Arra vo-

¹²⁴ Redlich 1964.

¹²⁵ Egy 1598 márciusában Miksa főhercegnek összeállított udvari haditanácsi szemlényben az szerepelt, hogy az ezredesek rossz minőségű hadszerekből egy-egy alkalommal 20 000 rajnai forint nyereséget szerezhettek. ÖStA KA AFA 1598-4-ad2. Heischmann 1925. 200.; Redlich 1964. 49.

¹²⁶ ÖStA KA Best. 1601/672.; Kelenik 1991b. 49.

¹²⁷ A Habsburg Monarchia fegyverbeszerzéséről lásd: Parrott 2012. 212-219.

natkozólag azonban nincs adatunk, hogy végül mennyi lő- és hideg-fegyvert vásárolt a bécsi Hadszertár, és ezeket hogyan osztotta szét a katonák között. Az azonban biztos, hogy három gyalogezred ezredese is már júliusban tárgyalt az Udvari Haditanáccsal arról, mi legyen az átvett fegyverrel, amennyiben a katona meghal, visszakerüljön-e a Hadszertárba vagy maradjon a hadivállalkozó tulajdonában.¹²⁸

A kézi lőfegyverek elsütéséhez azonban szükség volt egyéb felszerelés beszerzésére is. A már idézett udvari haditanácsi kimutatás szerint 1601 januárjában a következőket kellett volna beszerezni a következő hadjáratához.¹²⁹

	Készleten van	Beszerzendő
Puskapor	41 mázsa	4000 mázsa
Ólom	60 mázsa	2000 mázsa
Kanóc	20 700 csomó, azaz 207 mázsa	80 000 csomó, azaz 800 mázsa
Kén	84 mázsa	100 mázsa
Lemez	100 mázsa	100 mázsa

Arra vonatkozólag ez esetben sincs adatunk, hogy végül mekkora készletet vásárolt a bécsi Hadszertár, és ezeket hogyan osztotta szét a felfogadottak között. Az azonban bizonyos, hogy az Udvari Haditanács és egy gyalogezred mellé kirendelt két mustrabiztos 1601 júliusának végén és augusztusának elején levélváltásukban megemléstették, hogy a katonák részére szükséges puskaport és ólmot ki kell osztani a hadjárat megkezdése előtt.¹³⁰

Az ezredes személye azonban nem csupán megbízója számára volt fontos, hanem a toborzandó katonák számára is. Egyrészt egy-egy jó csengésű, jó kapcsolatokkal rendelkező és hadakozásban járatos személy neve megélhetést és bőséges zsákmányt ígért számukra. Amennyiben azonban kevesebb volt a toborzandó, mint ahány egységet fel

¹²⁸ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Band 206. Fol. 572r. No. 5.; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Band 207. Fol. 373v. No. 120.

¹²⁹ ÖStA KA Best. 1601/672.

¹³⁰ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Band 207. Fol. 385r. No. 21.

kellett állítani, az konkurenciaharcot eredményezett. Ez történt 1601-ben is, amikor május 24-i dátummal három, lovasság felfogadásával megbízott személy azzal a kéréssel fordult az Udvari Haditanácshoz, hogy a gyalogezredek kiállítására megbízást kapott ezredesek gyalogosaik közé ne toborozzanak korábban lovasként szolgáltakat.¹³¹

Érdeemes még egy rövid kitérőt tennünk és megvizsgálnunk a magyarországi hadszíntéren megfordult zsoldosok nemzetiségi összetételét. Az Udvari Haditanács által kiadott kinevezési iratokban minden egyes alkalommal kínosan körülhatárolták, milyen nemzetiségű gyalogost vagy lovaszt kívánnak felfogadni: németet, vallont, franciát, lotaringiai, olaszt,¹³² kozákot vagy magyart. Ezek alapján azt feltételezhetnénk, hogy ezen egységekben csak e nációkból kerülhettek ki a toborzottak – a helyzet azonban nem ennyire idilli. Mind a lovasság, mind pedig a gyalogság esetében találunk arra példát, hogy az adott egységhez más nemzetiségűeket fogadtak fel, annak ellenére, hogy a visszaélések elkerülése végett törvények tiltották. Nézzünk példákat erre mindkét fegyvernemnél. A lovasság esetében a toborzóhelyek meghatározásában segít maga a kiállító kerület vagy hadivállalkozó neve, az utóbbi rangja és tisztsége. Így a frank kerület, a sváb szabad lovagok, Alsó-Szászország, Észak-Rajna-Vesztfália és Mecklenburg számítottak a Német-római Birodalomban azoknak a területeknek, ahonnan nagyszámú lovasságot tudtak évről évre fegyverbe szólítani.¹³³ Emellett nem lehetett ritka, hogy a hadivállalkozók a különböző

¹³¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Band 206. Fol. 513r. No. 109.

¹³² A tizenöt éves háború idején három alkalommal is érkeztek (1595, 1597 és 1601) pápai segélyhadak a magyarországi frontra. Ezek jelentős részét a pápai állam területén és Perugiában fogadták fel. Fraknoi 1903. 236-262.; Banfi 1939-1940. 1–33, 213–228., 143–156.

¹³³ Frank kerület: ÖStA KA Best. 481/1594.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 128. Fol.: 317r-324v.; ÖStA KA Best. 527/1597.; Sváb lovagok: ÖStA HHStA H AA Fasc. 128. Fol.: 317r-324v.; Alsó-Szászország: ÖStA KA Best. 460/1593.; ÖStA KA Best. 528/1597.; ÖStA KA Best. 748/1603. Észak-Rajna-Vesztfália: ÖStA KA Best. 587/1598. Mecklenburg: ÖStA HHStA H AA Fasc. 128. Fol.: 317r-324v.; Baumann 1978. 69.

német lovas egységekbe magyarokat, horvátokat és szlavóniaiakat is felfogadtak. Karl Tettaut az Udvari Haditanács 1598-ban 1000 német lovas toborzásával bízta meg. A részére kiállított iratban fontosnak tartották megjegyezni, hogy a lovasok mindegyike a német nemzetből kerüljön ki, és ne másból, kiváltképpen ne a magyarok közül.¹³⁴ Az ezt megelőző évben a 700 fős német lovas lövészegység felállításával megbízott Seifried von Kollonich tizenhat magyart is felfogadott. A mustrára kirendelt biztos ezt azzal magyarázta, hogy ezekre a jól felszerelt katonákra az előhadban igen nagy szükség van.¹³⁵ Történt ez mindannak ellenére, hogy a magyar rendi gyűlés 1596. évi 22. törvénycikkelyének 1. paragrafusa arra az évre kategorikusan megtiltotta, hogy a magyarok, horvátok és szlavónok közül bárki is idegen zászlók alatt vállaljon szolgálatot, s németek vagy kozákok között magát meg ne mustráltassa.¹³⁶ A vallon, francia és lotaringiai lovasok esetében a toborzóhely egyértelműnek tűnik, míg az olaszokat általában a friuli területekről fogadták fel.¹³⁷ Bár ezek esetében is előfordult, hogy a toborzóhely és a hadszíntér közötti távolságon, illetve a harctéren elesetteket helyi katonákkal pótolták, vagy a hadivállalkozó már a toborzásnál más nemzetiségűeket fogadott fel. Erre jó példa az, hogy 1597-ben a 8 vallon lovas kompánia toborzásával megbízott olaszok saját nációnkjából, itáliai területekről voltak kénytelenek zsoldba fogadni, mivel toborzásuk eredménytelenül záródott az előzetesen meghatározott területen, lévén a zászlók alá állók számára ismeretleneknek számítottak.¹³⁸

Hasonló esetekre következtethetünk a gyalogság esetében is. A német gyalogezredekben szolgáló katonákat leginkább az osztrák örökös tartományokból, a dél-német területekről (Bajorország, Tirol, Württemberg, Felső-Svábföld) és az itteni birodalmi városokból

¹³⁴ ÖStA KA Best. 599/1598. Vö. Kelenik 1991b. 38.

¹³⁵ ÖStA KA Best. 557/1597. Kelenik 1991b. 38.

¹³⁶ CJH 1899. 789. Kelenik 1991b. 37-38.

¹³⁷ ÖStA KA Best. 773/1604.; Pálffy 1997a. 60.

¹³⁸ ÖStA KA HKRA Prag 1597 No. 7.

toborozták. Jó példa erre az 1594-ben zsoldba fogadott 4-4000 fős Schönberg és Zinn ezredek.¹³⁹ Ezek a tartományok már a 15-16. század fordulóján is a *Landsknechtek* állandó toborzóterületének számított.¹⁴⁰ További előnyt jelentett, hogy viszonylag közel feküdt a magyarországi hadszíntérhez.¹⁴¹

A zsoldba fogadott katonaság azonban nem csak a megadott területről származott. Jó példa erre Karl Ludwig Graf zu Sulz gyalogságának két, 1598. és 1602. évi mustráján készült jelentés, illetve duplazzoldos jegyzék. Az első esetben Johann Eustach von Westernach arról számolt be, hogy a szemle alkalmával svájciak is megjelentek. Négy évvel később pedig a jegyzék készítője a felfogadottak neve mellett feltüntette származási helyüket is. Többen tiroliak voltak – innsbruckiak, bozeniek, brixeniek, trientiek. De előfordultak a duplazzoldosok között egyebek mellett Pomerániából, Milánóból, Ingolstadtból, Strassburgból, Ulmból vagy Nürnbergből származottak is.¹⁴²

Az *Artikelbriefek* tiltása ellenére más nációkból is történtek felfogadások, mint például a magyarok és a horvátok közül. Erre enged következtetni egyrészt egy, az Udvari Haditanács által összeállított szakvélemény. Ebben a tanácsosok javaslatot tettek egy új *Artikelbrief* életbe léptetésére, amelynek egyik pontja szigorú tiltást fogalmazott meg magyarok és horvátok alkalmazása ellen a német gyalogezredekben. Másrészt a magyar rendi gyűlés 1598. évi határozatainak 29. cikkelye szerint nem csupán a magyar, de a német kapitányok is hűtlenség bűnébe estek, amennyiben szabad hajdúkat merészeltek tartani.¹⁴³ 1601-ben III. Fülöp spanyol király saját költségén 6000

¹³⁹ ÖStA FHKA HFU GBU 1595-1596 Bd. 407. 132r-135r.; 157r-160v. Sváb: Müller 1901. 155-262.

¹⁴⁰ Baumann 1978. 67.

¹⁴¹ A Magyar Királyságban szolgálatot vállaló német katonák származási helyéről le - újabban: Sarusi Kiss 2008a. 121-135.; Sarusi Kiss 2008b. 115-148.

¹⁴² ÖStA KA HKRA Prag 1598. No. 17.; ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1602. Juli No. 15.

¹⁴³ ÖStA KA Best. 621/1599.; CJH 1899. 845.

német gyalogos felfogadására, és hat havi eltartására adott utasítást.¹⁴⁴ Evelyn Antonitsch megjegyzése szerint a Gianangelo Gaudanzio di Madruzzo, d'Avy bárójának vezetése alatt Kanizsa ostromára érkezett ezred jelentős része valóban a német (és ebbe beletartoznak a tiroliak is) nemzet tagjai közül került ki. A többi azonban a spanyol korona alá tartozó más területekről érkezett katonának álló volt.¹⁴⁵ John Smith önéletírásából pedig tudjuk, hogy angolok és skótok is vállaltak szolgálatot a Német-római Birodalomban felfogadott katonaságban, hiszen abban az összecsapásban, amelyben a tatárok fogságába esett, felsorol még tizenegy nevet a két nációból, akik közül kilencen életüket veszítették, és csak ketten menekültek meg.¹⁴⁶ A 16-17. században az egységek változatos nemzetiségi összetétele egyáltalán nem számított unikálisnak. Jó példa erre egy bajor gyalogezred 1644-ből fent maradt mustrajegyzéke, amely szerint itt 534 német, és 217 olasz mellett magyarok, lengyelek, horvátok, görögök, csehek, franciák, spanyolok, írek, skótok is szolgáltak, valamint 14 török (!) is.¹⁴⁷

A vallon, francia, lotaringiai és olasz jelző a kinevezési iratokban a gyalogezredek esetében nem csak a toborzóhelyükre utalt, hanem egyúttal a felfogadott katonák elvárt szervezetét, fegyverzetét és harcmodorát kívánta ilyen módon meghatározni az Udvari Haditanács.

A cseh, morva és sziléziai rendek segélyén felfogadott katonaság esetében is a kinevezési iratok mindegyikében az szerepelt, hogy német lovas vagy gyalogos egységet toborozzanak. Ez persze nem zárja ki, hogy a cseh korona országainak valamelyikéből is álltak a zászlók alá, ám ezek döntő része a megbízott hadivállalkozó által kinevezett tisztviselők voltak.¹⁴⁸ A toborzott katonaság leginkább a Német-

¹⁴⁴ ÖStA HHStA RHR GeF MPP Konv. 2. Fol. 164r-v.; ÖStA HHStA RHR GeF MPP Konv. 2. Fol. 171r-172r.; Antonitsch 1975. passim

¹⁴⁵ Antonitsch, 1975. 302.

¹⁴⁶ Smith 1980. 78.

¹⁴⁷ Brnardic 2009. 11.

¹⁴⁸ ÖStA KA Best. 441/1592.; ÖStA KA Best. 455/1593.; ÖStA KA Best. 501/1596.; ÖStA KA Best. 581/1598.; ÖStA KA HKRA Prag. No. 23.; ÖStA KA Best. 583/1598.;

római Birodalom területéről állt szolgálatba. Gabelmann 1595. november 25-i dátummal ellátott jegyzésében felsorolta, hogy a felső-magyarországi császári- királyi hadseregben a cseh rendek segélyéből 3000 gyalogos, a sziléziaiak által megszavazott adókból 2000 gyalogos és 1500 lovas, a lausitziak támogatásából pedig 500 gyalogos és 300 lovas szolgált. Az összegzés elkészítésénél azonban ezek létszámát a német katonák között tüntette fel.¹⁴⁹ Tehát – a magyar rendekkel ellentétben – a cseh, morva és sziléziai rendek nem tettek olyan kikötést, hogy megszavazott adóikból az uralkodó csak saját nemzeteikből fogadhat fel zsoldosokat.

A cseh korona országainak lakói egyéb módon is kivették részüket a háborúból: sáncmunkásként. Bár fontos feladatot láttak el, mégis a katonai szolgálatra felfogadottak hierarchiájának legalján álltak és az állandó lenézés jutott osztályrészül a számukra. Ezt bizonyítja többek között, hogy a belőlük szervezett egységek zászlói, a gyalogságtól eltérő módon nem selyemből, hanem lenvászonból készültek, amelyre egy csákányt és egy lapátot festettek fel. A sáncmunkások döntő többsége azok közül került ki, akiket a gyalogság mustrája alkalmával nem vettek fel egyik ezred kötelékébe sem. Így tehát ugyanúgy a vidéki és városi nincstelénekhez tartoztak, mint a gyalogság jelentős része.¹⁵⁰

A magyar katonaság a Habsburg Monarchia hadseregében a 16-17. század fordulóján

A tizenöt éves háború időszakában a magyar katonaság esetében megtaláljuk mind a rendi, középkori hadseregszervezet továbbélését,

ÖStA KA HKRA Prag. No. 25.; ÖStA KA Best. 680/1601. ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1601. Oktober No. 136.; ÖStA KA AFA 1602/3/5.; ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1603. Juni. No. 32. 1597. június 4. ÖStA KA Best. 537/1597.; ÖStA KA HKRA Prag 1597 No. 9. ÖStA KA Best. 472/1594.; ÖStA KA AFA 1600/2/1.

¹⁴⁹ Bagi 2001. 415.

¹⁵⁰ Baumann 1978. 164-165.; ÖStA KA AFA 1596-12-ad6f.

mind a zsoldért szolgálatba állókat.¹⁵¹ Nagy László a Nádasy Ferenc életéről készített könyvében úgy fogalmazott, hogy a feudális haderőrész leglényegesebb alkotó elemét vitathatatlanul a főurak magánkatonasága alkotta.¹⁵² Ezek a legnagyobb földesúri famíliák esetében több ezer főt is kitevő kontingensek általában két részből tevődtek össze. Egyrészt az oszmánellenes védelmi rendszer második, harmadik vonalát képező magánváarak őrségeként, vagy ha a főúr valamelyik kerületi főkapitányi tisztséget töltötte be, akkor egy-egy végvár védelmére kirendelve is szolgálhattak.¹⁵³ Másik részük a nagybirtokosok állandó vagy időszakos fegyveres kíséretét alkották, amelyek kisebb-nagyobb portyákban, vagy a háború időszakában a hadjáratokban is részt vettek.¹⁵⁴

Szervezetüket tekintve megállapítható, hogy a földesúri magánkatonaság magvát képező familiárisi és szerviensi rendszer már a 16. század közepére megszilárdult. A katonai szolgálatra egy-egy úr famíliájához szerződtek között ugyanúgy megtalálhatóak voltak a nagybirtokos rokonai, kis- és középbirtokosok, mint az oszmán hódítás elől menekülő, vagy szerény ingatlanvagyonnal rendelkező armális nemesek, a zsold és szabad préda reményével zászló alá álló szabadhadjúk, vagy a legnépesebb csoportjuk, a földesúri kötöttségektől szabadulni kívánó jobbágyok. Számukra a földesúri magán haderőben való katonáskodás jelentette a társadalmi és vagyoni felemelkedés lehetséges útját.¹⁵⁵ A tizenöt éves háborúban ilyen módon részt vett katonaság létszámát Nagy László mintegy 10 000 főben határozta meg.¹⁵⁶

¹⁵¹ A szabad királyi városok zsoldosait a tizenöt éves háború időszakában már nem rendelték a mezei hadsereghez, hanem egyes végvárok őrségeként szolgáltak. A felső-magyarországi városszövetség Egerbe, majd annak eleste után Ónodra vezényelte kiállított katonaságát. Nagy 1987. 246.; H. Németh 2004. 337-351.; B. Szabó 2004. 464.

¹⁵² Nagy 1987. 238.

¹⁵³ Pálffy 1996. 197.; Czigány 2004. 85-86.

¹⁵⁴ Nagy 1987. passim; Tóth 2000. passim.

¹⁵⁵ Nagy 1983. 47.; Pálffy 2000. 149.; Czigány 2004. 86.

¹⁵⁶ Nagy 1987. 239.

A tizenöt éves háború időszakában a nemesi felkelésre a Magyar és Cseh Királyság, valamint az osztrák örökös tartományokban is találunk példát. A magyar rendi gyűlés a tizenöt éves háború időszakában az 1596. évi 5. és 7. törvénycikkében hirdette meg először a *personalis insurrectio*t arra az esetre, ha a császár és király személyesen hadba száll.¹⁵⁷ Ezt követően 1604-ig minden alkalommal az összegyűlt rendek határozatot hoztak erről, és igyekeztek a lehető legpontosabban körülhatárolni ennek mikéntjét.¹⁵⁸ Az 1599. évi 22. törvénycikkből kiderül, hogy a nemesi felkelés intézménye valójában nem más, mint egy fedezet nélküli biankó csekk. A határozatok között az szerepelt, hogy nagy szükség esetén a megszavazott adó és kiállítandó katonaság mellett a táborba szállástól számított egy hónap időtartamra négy kapunként egy gyalogost kell küldeni. Ezt a lépést két okkal magyarázták a törvénycikk megalkotói. Egyrészt maguk a rendek idegenkedtek a személyes hadba szállástól, másrészt – ahogyan már számukra kiderült – a nemesi felkeléstől a hadakozásban semmilyen eredmény nem várható, mivel „a katonaságnak a virága és éppen a harcsképesek mind katonai szolgálatban fognak állani és otthon csak is a harcképtelenek maradnak.” A törvénycikk harmadik paragrafusában úgy rendelkezett, amennyiben az uralkodó mégis személyesen táborba szállna, úgy a rendek is kötelesek lesznek példáját követni.¹⁵⁹ A következő évben ugyanezeket a pontokat találhatjuk a rendi gyűlés határozatai között.¹⁶⁰

Az 1601. évben újra kísérlet történt a nemesi felkelés intézményének átalakítására. Ekkor az a módosítás történt, hogy amennyiben az uralkodóház bármely tagja táborba száll, akkor a rendek kötelesek személyesen megjelenni, és minden száz ház után egy hónap időtartamig egy lovaszt kiállítani és eltartani. Ha pedig ez nem történne meg,

¹⁵⁷ CJH 1899. 783.

¹⁵⁸ A *personalis insurrectio*ra vonatkozó törvénycikkek 1596 és 1599 között: 1597/ 7., 1598/20. CJH 1899. 815., 843.

¹⁵⁹ CJH 1899. 863.

¹⁶⁰ 1600/12. CJH 1899. 887.

akkor a főherceg vagy helyettese kívánságára minden három kapu után egy puskást és egy jól felfegyverzett gyalogost kell a hadsereghez küldeni. Utóbbiakat szintén egy hónapig kellett fegyverben tartani.¹⁶¹ Ezt a haderőt a hadjárat során megkísérelték mozgósítani és harcba vetni. Az Udvari Haditanács 1601. október 4-én Túróc, Pozsony, Nyitra, Nógrád, Hont és Zólyom vármegyék nemeseinek felkelését rendelte el.¹⁶²

Mint láttuk, a kétes harcértékű nemesi felkelést egyre inkább a professzionális, zsoldért harcoló katonasággal kívánták felváltani. Az Udvari Haditanács a tizenöt éves háború folyamán magyar katonákat is fogadott fel a mezei hadseregekbe. Meghagyta azonban, hogy költségeiket a magyar rendek által megszavazott *dicá*ból fedezzék. Az így kiállított katonaság előzményei a középkorra nyúlnak vissza. A tizenöt éves háború időszakában a magyar rendi gyűlések határozatai a kiállítandó katonák számát különbözőképpen határozták meg.¹⁶³ 1595-ben, 1596-ban, 1598-ban, 1600-ban és 1601-ben csak a hadjáratra szánt adó mértékét adták meg, a kiállítandó katonaság pontos számát nem. Ha a témánk szempontjából fontos évet vizsgáljuk meg, akkor megállapítható, hogy ekkor a rendek az 1598-ban már meghatározott módon és sarokszámok szerint határozták meg a befizetendő adót, amelyet a magyar mezei had toborzására, felfogadására és fizetésére kellett felhasználni. Ez azt jelentette, hogy az addigi kapunkénti *dicaszámítást* felváltotta a házankénti. Ennek eredményeként minden jobbágyház után a magyar rendi gyűlés 1 forint adót hagyott jóvá. A földesuraknak további 50 dénárral kellett hozzájárulnia, ám a pénz helyett egy jól felfegyverzett lovas (huszár) hadba küldését várták el tőlük.¹⁶⁴

¹⁶¹ 1601/9. CJH 1899. 901.

¹⁶² ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 401v. No. 17.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 402r. No. 26.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 403v. No. 51.

¹⁶³ Az adómegajánlásokból látszik, milyen mértékű pusztulás történt a tizenöt éves háború időszakában a Magyar Királyságban.

¹⁶⁴ 1601/2. CJH 1899. 897.; Acsády 1906. 57-81.

A tizenöt éves háború időszakában négy alkalommal fordult elő, hogy a magyar rendi gyűlés nem csak az adószámokat, hanem a befolyt összegből kiállítandó katonaság számát is meghatározta. 1599-ben 10 000 lovas és gyalogos felfogadását tervezték hat egész hónapra. Ehhez jobbágy- és zsellérházanként két-két forint kivetését irányozták elő, amelyből 150 dénárt a jobbágnak, míg 50 dénárt a földesúrnak kellett volna befizetni.¹⁶⁵ 1602-ben ugyanilyen módon tervezte a rendi gyűlés az adó behajtását, ám ekkor már a befizetett *dicából* csak 2000 könnyűfegyverzetű lovas (huszár) és ugyanannyi gyalogos felállítását ígérte az uralkodónak.¹⁶⁶

Felmerül a kérdés, hogy a rendek által megszavazott adóból és az így a Magyar Kamarához befolyt összegekből milyen katonaságot állítottak ki? Kubinyi András kutatásai alapján tudjuk, hogy a 15. és 16. század fordulóján a telekkatonaság vagy *portalis* katonaság már a jobbágyportákra kivetett adóból kiállított zsoldost jelentette, és nem az alávetett népesség huszadának, harminchatodának mozgósítását.¹⁶⁷ Az így kiállított zsoldosok kapitányát és tisztikarát az adott vármegye választotta ki a helyi nemesség tagjaiból.¹⁶⁸ A 16. század végére a katonaillesztés ezen módja némiképpen megváltozott. Ugyan a Gabelmann által 1595 novemberében összeállított iratból az derül ki, hogy a tíz alsó-magyarországi vármegye még hasonlóan állította fel a *dicából* befolyt összegekből a lovasokat és gyalogosokat, amelyek élére saját nemességéből választottak vezetőt.¹⁶⁹ Emellett azonban a tizenöt éves

¹⁶⁵ 1599/6. CJH 1899. 857.; Acsády 1906. 46-56.

¹⁶⁶ 1602/1., 1602/2., 1603/3., 1604/2. CJH 1899. 915., 933., 943.; Acsády 1906. 81-121.; Nagy 1987. 244.

¹⁶⁷ Kubinyi 2000. 400-402.

¹⁶⁸ Kubinyi 2000. 403-405.; Bagi 2001. 414-415.

¹⁶⁹ Bagi 2001. 414-415. Meg kell jegyezni, hogy a korszakban a hajdú szót a gyalogos szinonimájának tekintették. Ezek a királyi végvárakban szolgálatba fogadottak azonban nem az egyedüli magyar gyalogosok voltak, hiszen a korszakban együtt katonáskodtak az úgynevezett darabontokkal. Takáts Sándor szerint a két fogalom közötti éles és határozott megkülönböztetés elmosódott, így a végvárak őrségéből kivont gya-

háború idején a Magyar Kamara jövedelmeiből a katonaság toborzásával és irányításával egy-egy főrangú személyt bíztak meg. Nézzünk ezekre is néhány példát. Nádasdy Ferenc például 1594-ben magánkatonasága mellett 300 lovas, és ugyanannyi gyalogost fogadhatott fel, amelyek zsoldját a Magyar Kamara fizette.¹⁷⁰ Három esztendővel később ugyanő az alsó-magyarországi császári-királyi had óvári táborában 200 olyan lovassal is megjelent, amelyek toborzása és eltartása a király költségén történt. 1597. június 19-én Pozsonynál Dersffy Ferenc, Thököly Sebestyén, Forgách Zsigmond és Albert Prakowski 100-100 magyar huszárját mustrálták meg.¹⁷¹ Georg Ruber báró tokaji kapitánynak („*Obristen zu Toggey*”) 1602 júliusában pedig a felső-magyarországi rendek adójából kellett 500 huszárt és ugyanannyi hajdút felfogadnia.¹⁷²

Sajnos azzal kapcsolatban, hogy az 1601. évi hadjáratban a *dicából* befolyt összegekből hogyan állítottak fel katonaságot, csak igen elszórt adatokkal rendelkezünk, ám mégsem reménytelen meghatározunk, hogy ki mindenkit bíztak meg ezzel a feladattal, az országgyűlés határozatának ratifikálását követően.¹⁷³ A megbízottak körét mindenképpen érdemes két csoportra bontani. Egyrészt a főnemeseknek birtokaikra jutó adóból kellett kiállítaniuk lovasokat és gyalogosokat. A Dunántúlon két főrangú fogadott fel ilyen módon a *dicából* katonaságot: Batthyány II. Ferenc és Nádasdy. Utóbbi az Udvari Haditanács augusztus 1-én arra utasította, hogy adjon tájékoztatást kettejük által felfogadott lovasokról és gyalogosokról.¹⁷⁴ Az Alsó- és Felső-Magyarországon birtokos főnemesek közül pedig összesen tizenketten (Thurzó Szaniszló, Thurzó Miklós, Thurzó Kristóf, Thurzó György,

logság egy része akár közülük is kikerülhetett. Takáts 1908. 23-32.; Takáts 1961. 9-10.; Nagy 1983. 20-24.

¹⁷⁰ Nagy 1987. 180.

¹⁷¹ Pálffy 1997a. 59-60.

¹⁷² ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1602 August No. 184.

¹⁷³ ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Band 207. Fol. 15r. No. 136.

¹⁷⁴ ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Band. 207. Fol. 178r. No. 7.; Gömör 1892. 321.

Illésházy István, Révay Péter, Dersffy Miklós, Dersffy Ferenc, Dobó Ferenc, Balassa Menyhért, Balassa Zsigmond és Forgách Zsigmond) kaptak megbízást hasonló feladat teljesítésére.¹⁷⁵ Talán nem járok messze az igazságtól, ha azt feltételezem, hogy a saját birtokra kivetett adóból felállított katonaságot a földesúr saját magánhadseregének katonáiból fogadta fel.

A főrang mellett számított a felfogadással megbízottak kiválasztásánál a megfelelő katonai tapasztalat is, úgy tűnik ugyanis, hogy 1601-ben a vármegyék 1595-tel ellentétben nem saját nemességükből választották ki ezen csapatok vezetőit. Nádasdy és Batthyány esetében nem zárhatjuk ki kategorikusan, hogy a Dunántúlon beszedett *dicá*ból felfogadott huszárok és hajdúk felett parancsnokoltak, mint ahogyan Forgách Zsigmond esetében sem. Thurzó Szaniszlóval kapcsolatban azonban biztosan tudjuk, hogy az Udvari Haditanács 1601. június 26-án 300 huszár kiállításával bízta meg.¹⁷⁶ A toborzás azonban nem mehetett könnyen (talán a nagy konkurencia miatt), hiszen a lovasok felét Pogrányi Benedek „dunáninnyi” főkapitány-helyettesnek¹⁷⁷ kellett átadnia a részére.¹⁷⁸ Thurzó Szaniszló huszárjainak a zsoldját pedig a Magyar Kamara fizette.¹⁷⁹ Pogrányinak, mint „dunáninnyi” főkapitány-helyettesnek szintén kellett az alsó-magyarországi vármegyék *dicáj*ából katonákat toboroznia, majd a hadjáratba vezetnie.¹⁸⁰ Egy Gömör Gusztáv által 1892-ben közreadott latin nyelvű iratban további öt lovas kapitányt és hat gyalogos vajdát soroltak fel, akik az alájuk rendelt katonaságot az említett adóból fogadták fel.¹⁸¹

¹⁷⁵ ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Band 207. Fol. 402r. No. 18.; Gömör 1892. 321.

¹⁷⁶ ÖStA KA HKR-Wien Pr. Reg. Band 207. Fol. 373v. No. 118.

¹⁷⁷ Pálffy 1997b. 271.

¹⁷⁸ A 150 huszárt három 50 fős egységbe szervezték. Parancsnokaik Hathalmi Sándor, Pogrányi György és Egerszegi Ambrus voltak. ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 381r. No. 134.; Gömör 1892. 321.

¹⁷⁹ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 404v. No. 70.

¹⁸⁰ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 410v. No. 5.; Gömör 1892. 320-321.

¹⁸¹ Gömör 1892. 322.

A zsoldba fogadott katonaság között szólnunk kell azokról a hadjáratokban részt vett magyarokról, akiket a végvárakból rendeltek ki. Gabelmann már említett jegyzékéből kiderül, hogy 1595-ben az Esztergom ostromában részt vett seregben az alsó-magyarországi végvidéki főkapitányság 8 várából (Érsekújvár, Surány, Komját, Léva, Bakabánya, Korpona, Bozsók és Zólyom), és Komáromból összesen 1560 huszárt és 1930 hajdút küldtek a mezei hadak mellé. A felső-magyarországi várakból pedig az irat készítője szerint mintegy 2000-2000 fő harcolt Miksa főherceg hadai mellett.¹⁸² Emellett még a mezei magyar hadakat gyarapíthatta a kerületi főkapitányok néhány száz lovasból és gyalogosból álló kontingense, amelyet az uralkodó zsoldján fogadtak fel. Ők a „háborús békeidőszakokban” szintén valamely végvárban állomásoztak.¹⁸³ Ha a Gabelmannéhoz hasonló részletes lista az 1601. évi hadjáratot tekintve nem is áll a kutató rendelkezésére, ám az aprólékos feltáró munka néhány helyen itt is segít eltüntetni a fehér foltokat. Az Udvari Haditanács szeptember 13-án kelt utasításában figyelmeztette Nádasdyt és Batthyányt, hogy a kerületi főkapitányi kontingenst is vigyék magukkal a császári-királyi fősereg táborába.¹⁸⁴ Esetükben nem kizárt, hogy az éppen formálódó Kanizsával szembeni végvidék (Körmend-sárvári végvidék) főkapitányaként az alájuk rendelt várak őrségéből is vittek magukkal némi katonaságot.¹⁸⁵ Ugyanez feltételezhető Pogrányiról is, míg Forgách Zsigmondot és Tobias Grafot az Udvari Haditanács egyenesen felszólította, hogy szécsényi, illetve veszprémi katonáikkal szálljanak táborba.¹⁸⁶

Magyar katonaságot azonban nem csupán a magyar rendek fogadtak fel, hanem az Udvari Haditanács megbízásából más nemzetiségűek és a Habsburg Monarchia más tartományai is. Kollonich 1594 februárjában azt a feladatot kapta az udvartól, hogy 1000 magyar huszárt,

¹⁸² Bagi 2001. 413-415.

¹⁸³ Pálffy 1996. 195-196.

¹⁸⁴ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 179r. No. 65.

¹⁸⁵ Pálffy 1997b. 280.

¹⁸⁶ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 398r. No. 136.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 402r. No. 18.

500 kozákot és 3000 hajdút toborozzon, és vezessen a magyarországi hadszíntérre.¹⁸⁷ A Gabelmann által 1595. november 25-én összeállított jegyzékből kiderül, hogy Mátyás főherceg szolgálatára 400 huszárt fogadtak fel, amelyek élére (*Hauptmannjának*) Nádasdy Tamást nevezték ki. Emellett a Miksa főherceg vezette felső-magyarországi császári-királyi hadseregben további 4000 lovas és 8000 hajdú szolgált. Mivel az irat velük kapcsolatban nem tér ki rá, így nem lehet eldönteni, hogy mekkora hányaduk tartozott a vármegyék által felfogadottakhoz, és hány százalékuk kapott más módon zsoldot.¹⁸⁸ 1602. július 11-i levelében II. Rudolf jóváhagyta, hogy Kollonich 1000 szabadhajdút toborozzon lovas szolgálatra.¹⁸⁹ 1603. július 4-i dátummal az Udvari Haditanácstól újra 1000 lovas és 3000 gyalogos hajdú felfogadására kapott megbízást.¹⁹⁰ 1604 júliusában Adolf von Althannak adott megbízást arra, hogy 1200 német gyalogost és 6000 hajdút toborozzon a tervek szerint 150 sajkából álló *Armada* részére.¹⁹¹ Ugyanebben az évben pedig Henri du Val, Dampierre grófjának azt szabta az Udvari Haditanács feladatául, hogy 2400 lovas hajdút toborozzon és vezessen. Ők voltak, akik szeptember 14-én Temesvárnál rajtaütöttek az erdélyi bujdosók táborán.¹⁹²

Gabelmann 1595. évi jegyzékéből az is kiderül, hogy az osztrák örökös tartományok és a cseh korona rendjei is fogadtak fel zsoldjába magyar katonaságot. 1595-ben az osztrák rendek Friedrich von Tonhausent bízták meg, hogy 1000 huszárt toborozzon és vezessen, míg a morva rendi gyűlésen megszavazott segélyből Forgách Zsigmondnak további 700 huszárt, valamint Nagy Imrének 1000 hajdút kellett szolgálatba állítania.¹⁹³

¹⁸⁷ ÖStA KA Best. 470/1594.

¹⁸⁸ Bagi 2001. 410., 415.

¹⁸⁹ ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1602 Juli No. 12.

¹⁹⁰ ÖStA KA Best. 744/1603.

¹⁹¹ ÖStA KA Best. 778/1604; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1604 Juni No. 94.; Kelenik 2000. 129.

¹⁹² Újváry 1984. 113.; Kelenik 2000. 129.

¹⁹³ Bagi 2001. 410, 412-413.

Felmerül a kérdés, mi okozhatta ezt a „zsoldos túlkínálatot” a Magyar Királyságban, amely lehetővé tette, hogy az udvar, a magyar, és esetenként az osztrák és a morva rendek is felfogadjanak magyar katonákat. Érdemes itt egy rövid kitérőt tenni. A tizenöt éves háborúban a császári-királyi hadsereg hadjárataiban a feudális hadseregszervezés alapján kiállított és zsoldos katonaság mellett találunk egy harmadik katonáskodó elemet is, amely némi zsold, illetve zsákmány reményében szolgálatot vállalt a mezei csapatok között. A szabad harcosok társulásait az Oszmán Birodalom határvidékének Dalmáciától egészen a Don folyó alsó folyásáig megtalálhatjuk. Közös jellemzőjük, hogy egy részük szolgálatba szegődve élt, vezetőiket maguk választották, földtulajdonhoz jutottak, adómentességet élveztek, és saját bíraskodással rendelkeztek. Többségük azonban törvényen kívülként rablásból és fosztogatásból tartotta el magát, és nem igazán tettek különbséget keresztény és muzulmán között. Ám számukra is lehetőséget teremtett a 16-17. század fordulójának nagy Oszmán–Habsburg háborúja arra, hogy zsoldhoz, és ezáltal megélhetéshez jussanak. A szabad harcosok társulásai közül az 1601. évi hadjárathoz kapcsolódóan egyet szeretnék kiemelni, a *szabadhajdúkat*.

A történészek és a nyelvészek hosszú vitát folytattak arról, honnan ered a *hajdú* szó, s hogyan került a nyelvünkbe. Sokáig úgy vélték, hogy délszláv eredetű lehet, ám Ivanics Mária egy 1995-ben megjelent cikkében a török nyelvből származtatta. A Balkán félszigeten mindenestre a *hajduk*, *hajdut* megnevezéssel azokat illették, akik az Oszmán Birodalom terjeszkedésével együtt járó harcok következtében kiszakadtak addigi társadalmi környezetükből. Ezek az elemek aztán nem tudtak, vagy nem is akartak beilleszkedni a hódítók közé, vagy saját volt társadalmi rendjükbe.¹⁹⁴ A *hajdúk* megjelenése a Magyar Királyságban is az Oszmán Birodalom expanziójával köthető egybe. Ez a terjeszkedés megrázta a 16. századi magyar társadalom egészét. Az elűzött, egy-két jobbágytelken gazdálkodott nemesek, a megélhetésüket veszített jobbágyok, béresek, szolgák, valamint a hozzájuk

¹⁹⁴ Takáts 1908. 8.; Györfly 1938. 8-9-; Nagy 1983. 15.; Ivanics 1995. 391-404.

csapódott csavargók, tolvajok, szökött katonák bandákba verődve válogatás nélkül raboltak, fosztogattak a Hódoltságban, és a magyar vármegyék földesurainak birtokain is. Üldözésüket és kiirtásukat már a század közepén számos törvény elrendelte, ám hamar kiderült, hogy szolgálataikra nagy szükség van.¹⁹⁵ Az osztrák rendek már 1526 után tartottak hajdúkat zsoldjukban, és 1544-ben 320-at fogadtak fel közülük az alsó- és felső-ausztriai tartományi gyűlésen megszavazott adókból.¹⁹⁶ Került belőlük mind a királyi végházakba, mind pedig a magánföldesúri csapatok közé. A hajdúság döntő része azonban zsold és szolgálat nélkül maradt.¹⁹⁷ Takáts Sándor a *szabadhajdú* elnevezés keletkezéséről úgy vélekedett, hogy a zsoldban nem állt hajdúkat - a 16. század közepétől kezdve -, a gazdátlanokat, uratlanokat vagy fizetetleneket hívták így. Gyakran szabadlegényeknek is mondták őket, de végül a *szabadhajdú* elnevezés vált általánossá. Ezek a „bitang hajdúk” két részre oszlottak. Egy részük erdőkben élt, és onnan vezettek portyákat a hódoltsági várak őrsége, valamint a mezővárosok vásárai ellen. Másik részük a magyar végházakban csak a zsákmány fejében szolgált gyalogként.¹⁹⁸

A tizenöt éves háború és a Bocskai-felkelés jelentős változásokat hozott a *szabadhajdúk* történetében. Számukat jelentősen megnövelte a folyamatos harcok, portyák, rablások áldozatává vált, vagyonát és családját veszített nemesség és jobbágyosság. Az erdőkbe menekültek, a kóborlók és a magukat fosztogatásból fenntartók üldözésére és kiirtására a magyar rendi gyűlés 1595 és 1604 között többször is végzést hozott. Emellett a szabadhajdúkat felfogadókra is súlyos büntetés várt a törvények szerint. Jó példa erre, hogy 1599-ben a rendek Rhédey Ferenc füleki kapitány megbüntetését kérték az uralkodótól, akinek az egyik vádpontban azt rótták fel, hogy közülük toborzott katonaságot.¹⁹⁹ Egyetlen kivételt az

¹⁹⁵ Kelenik 2000. 126.

¹⁹⁶ Takáts 1908. 29.

¹⁹⁷ Nagy 1983. 15.

¹⁹⁸ Nagy 1983. 27.

¹⁹⁹ A magyar rendi gyűlés szabadhajdúk elleni végzései: 1595/31., 1595/32., 1596/23.,

1598. évi 29. törvénycikk 3. paragrafusa jelent, amely szerint a rendek úgy döntöttek, hogy „a jövő hadjáratra azonban szabadságukban álljon, hogy magukat a mezei hadsereg katonái közé fölvetessék és zsoldért szolgálhassanak.”²⁰⁰ A törvény írott szava azonban a hadba fogadásokkal megbízottak számára nem jelentett követendő irányt. A szabadhajdúk a vármegyei, a magánföldesúri csapatokban, az udvar, vagy az osztrák és Habsburg Monarchia más rendjeinek szolgálatában a tizenöt éves háború minden jelentősebb várostromában, csatájában, ütközetében, portyájában részt vettek. Az oszmán hadsereg katonái ellen vívott összecsapásokban egyrészt szükség volt a hozzájuk hasonló könnyű gyalogságra, és szaktudásukat a kor olyan jelentős hadvezérei is elismerték, mint Mansfeld és Giorgio Basta. Másrészt az elhúzódó háború súlyos anyagi terhei miatt az Udvari Haditanács szemében egyre inkább felértékelődtek, mivel a nyugati zsoldosokhoz képest jóval olcsóbbak voltak.²⁰¹

Mint ahogyan már említettem egy részüket lovasként fogadták fel. Az 1595. évi 31. törvénycikkben már említés történt a lovas szabadhajdúkra, és Takáts Sándor szerint már 1597-ben szolgáltak ilyen típusú katonák a királyi hadakban.²⁰² Felmerülhet a kérdés, miért tartották alkalmazásukat megfelelőbbnek a magyar huszárokéval szemben? Hadd idézzem II. Rudolf Mátyás főhercegnek 1602. július 11-én írott levelét, amelyben engedélyezte Kollonichnak 1000 puskával felfegyverzett lovas szabadhajdú felfogadását. Eszerint „a kopjás magyar lovasság [a huszárok] ezzel az ellenséggel szemben, és különösen a tatárok ellen megfelelően nem alkalmazható.”²⁰³

Míg a császári- királyi hadvezetés a nyugat-európai zsoldos nehézyalogságban és lovasságban látta az oszmán haderővel szemben

1597/23., 1598/29., 1599/3., 1601/27., 1602/19., 1603/11., 1604/12. CJH 1899. 757., 790., 819-821., 845., 907., 923., 937., 949. Rhédey Ferenc megbüntetésének ügye: 1599/37. CJH 1899. 869-871.; Kelenik 2000. 127.

²⁰⁰ CJH 1899. 845.

²⁰¹ Veress 1909. 16-18.; Kelenik 2000. 127-129.; Tóth 2000. passim.

²⁰² CJH 1899. 757.; Takáts 1908. 108.; Nagy 1983. 65-66.

²⁰³ ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1602 Juli No. 12.

alkalmazható legalkalmasabb csatadöntő elemet, addig könnyűfegyverzetű katonaságként a magyar huszároktól és hajdúktól az ellenség mozgásának felderítését, foglyok ejtését, vonulásának nyugtalanítását, a saját csapatok elő- és utóvéd biztosítását, a csatákban pedig egy-egy megerődített pont védelmét és hirtelen rohamokkal a szembenálló hadrend megbontását várták el. Már a tizenöt éves háborúban kirajzolódott tehát az a „katonai vagy taktikai munkamegosztás”, amely egészen a 19. század elejéig jellemezte a Habsburg Monarchia haderejét.

A császári-királyi hadsereg táborkara a tizenöt éves háborúban

Mint láthattuk a fenti bemutatásból, a császári-királyi hadsereg nem alkotott homogén egységet. Ugyanez megállapítható a katonák irányításával megbízott táborkarról is. A tizenöt éves háború időszakában a parancsnoki kar tisztségviselőinek és azok feladatainak meghatározásában ugyanis folyamatos kísérletezés zajlott, hiszen ez volt az első alkalom, hogy ezek kialakulhassanak. Ennek megfelelően a rendszer állandó változásra kényszerült. Nem egy esetben a hatáskörök pontos szétválasztása sem történt meg. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a több évtizedes tapasztalatok alapján kialakított végvidéki irányító apparátusnak kellett immáron egy mozgó háború, a mezei hadseregek által támasztott követelményeknek megfelelni. Azonban már a háború második évében (1594) kiderült, hogy az osztrák, cseh és magyar rendek ez utóbbi vezetésében tapasztalatlanok, illetve nem rendelkeznek megfelelő ismeretekkel. Az udvarnak tehát meg kellett találni erre a posztra megfelelő személyt. Mivel, ahogy Istvánffy Miklós írja munkájában „...midőn igen jó tudós, bölcs, gyakorlott hadakozó kapitányit arra szükségesnek lenni ítélné.”²⁰⁴ Az uralkodó ezért a császári-királyi seregek vezetésével olyan katonákat bízott meg, akik harci tapasztalataikat a németalföldi vagy/és a francia vallásháborúban szerezték. En-

²⁰⁴ Istvánffy 2009. 195.

nek megfelelően az 1601. évi hadjárat idejére a császári-királyi hadsereg táborkarának legfontosabb tisztségeit döntő többségében olyan személyek töltötték be, akik megjárták a nyugat-európai hadszíntereket. A továbbiakban röviden én magam is a legfontosabb katonai vezetőket és feladataikat szeretném bemutatni. Ehhez szerencsére rendelkezésemre áll az 1601. évi hadjáratról három irat is, amelyek felsorolták a táborkar tisztségviselőit, fizetéseikkel együtt megörökítette.²⁰⁵

A császári-királyi haderő élére az uralkodó, mint legfőbb hadúr saját személye helyett főhadparancsnokot nevezett ki az uralkodó családból, akinek hatásköre a hadügy egész területének irányítására kiterjedt.²⁰⁶ A tisztség betöltéséért kapott fizetése mellett személyes testőrségének, valamint udvari zászlójának eltartási költségeit is kézhez vehette, mint ahogyan II. Rudolf Ernő főherceg németalföldi helytartónak 1594. október 11-én írt leveléből kiderül.²⁰⁷

Megfelelő személyt találni a posztra azonban igen nehéz volt. 1601-ben a tisztséget a császár fiatalabbik öccse, Mátyás főherceg töltötte be, aki jobb és főként ambiciózusabb diplomata volt, mint katona. Az 1594. év kudarcait (Esztergom sikertelen ostroma és Győr elvesztése) jórészt rossz és erélytelen döntései idézték elő.²⁰⁸

A főhadparancsnok mellé helyettesként az uralkodó igyekezett hadakozásban járatos katonát, egy főhadparancsnok-helyettest (*General Obristleutnant*) kinevezni. A megbízott személy feladatai közé tartozott munkájának segítése, mint például a vonulás rendjének meghatározása, vagy az őrség kiosztása és ellenőrzése. Amennyiben az uralkodói családból kinevezett személy nem tartózkodott a táborban, akkor helyettesítenie kellett.²⁰⁹ A tisztségviselői kar többi tagjának – száрма-

²⁰⁵ ÖStA KA AFA 1601-7-1.; ÖStA KA AFA 1601-12-3; ÖStA KA AFA 1601-12-4.

²⁰⁶ Meynert 1854. 115.; Illustrierte 1898. 444–445.; Dilich 1689. 27–28.; ÖStA KA AFA 1598-8-13.

²⁰⁷ Hatvani 1859. 73.

²⁰⁸ Meynert 1854. 115.; Bánlaky 1940. 117–132., 145–145.; Bagi 1998. 3.; Rill 1999. 60–144.; Tóth 2000. 145–165.

²⁰⁹ Fronsperger 1555. IIv.-IIIv.; Dilich 1689. 29.; Meynert 1854. 115–116.

zásától függetlenül – alá kellett vetni magát parancsainak. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezt a tisztséget nem minden hadjárati évben töltötte be az Udvari Haditanács, példa erre az 1597. év.²¹⁰ Két esztendővel később Adolf von Schwarzenberg került erre a posztra ideiglenesen. 1600. április 24-én II. Rudolf főhadparancsnok-helyettségére a Katolikus Liga oldalán, a francia vallásháborúban nagy katonai tapasztalatra szert tett hadfit, Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur herceget nevezte ki, aki abban az évben a Kanizsa felmentésére küldött hadakat, majd 1601-ben a dunántúli hadszíntéren a Székesfehérvár körüli harcokat irányította.²¹¹ A vervins-i béke megkötése után (1598) a Bretagne-t elhagyó katona karrierjét a Habsburg Monarchia hadseregében az sem akadályozta vagy nehezítette meg, hogy a magyarországi hadszíntérre kerülésével közel egy időben Jean de Pouilly, Hugne urának francia zsoldosai elmaradt zsoldjuk miatt Pápán fellázadtak.²¹² Hercegi rangjából és katonai tudásából eredeztethető megbecsülését mi sem jelezte jobban, mint az, hogy a Kanizsa és Székesfehérvár ellen vonuló hadseregek egyesülése esetén Mátyás és Ferdinánd főherceg, valamint a pápai segélyhadakat vezető Gianfrancesco Aldobrandini után a negyedik számú vezetővé lépett volna elő.²¹³ Az Udvari Haditanács azonban arról is gondoskodott 1601-ben, hogy távollétében ki vegye át a hadak ideiglenes irányítását. A haditanácsosok erre a feladatra Kollonichot jelölték ki.²¹⁴ Tudásával és rátermettségével azonban nem csupán Bécsben és Prágában voltak megelégedve. A (főleg katolikusokat) dicsérő szavakkal igen fukarul bánó Illésházy is a következőket jegyezte le róla: „Ez Mercurius igen alázatos és istenfélő ember vala, semmi prédán nem kapott, vitéz ember és jó hadviselő; azelőtt is

²¹⁰ Pálffy 1997a. 47–52.

²¹¹ Sahin-Tóth 2004. 1169–1174.

²¹² ÖStA KA AFA 1600-6-13.; ÖStA KA AFA 1600-7-2.; ÖStA KA AFA 1600-7-ad2.

²¹³ ÖStA KA AFA 1601-7-ad4.

²¹⁴ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 374r. No. 129.

Frandriában 18-szor vitt szemben, és mindenkor megnyerte.”²¹⁵

A hadsereg parancsnokai mellé az Udvari Haditanács tábori haditanácsosokat (*Feldkriegsrat*) is delegált, hogy szakvéleményeikkel segítsék a sereg vezetését. Tőlük is elvárták, hogy tisztességes, és harcban járatos katonák legyenek.²¹⁶ 1601 júliusából három jegyzék is fennmaradt, amely a hadjárattal kapcsolatban egy listát tartalmaz a főhadparancsnok mellé rendelt katonai tanácsadókról. Az iratokban azonban nem szerepel a haditanácsos szó, hanem csak utalás történik rá: „más kísérek [Aufwarter], akiket a császár kegyes parancsára a táborokhoz rendeltek.”²¹⁷ A listákon végigtekintve azonban szemernyi kétségünk sem maradhat afelől, milyen feladatot szántak ezeknek a személyeknek. Olyan kiváló katonák nevét találjuk itt, mint Jean de Vabacourtot, aki 1595-ben Charles de Lalaing vallon gyalogezredével érkezett a magyarországi hadszíntérre, és egyebek mellett tevékenyen részt vett Győr három évvel későbbi visszafoglalásában.²¹⁸ A listán szerepelt még Giovanni Marco Isolano gróf, aki szintén részt vett Esztergom második keresztény ostromában (1595), majd Várad ostrománál irányította a védelem tüzérségét 1598-ban, a következő esztendőben pedig harmadmagával mezei haditanácsossá nevezik ki az alsó-magyarországi főszereg mellé.²¹⁹

A császári-királyi haderő irányításának, „idegközpontjának” szálai a tizenöt éves háború időszakában a főttábornester (*General Obrist-Feldmarschall*) kezében futottak össze, akit mai fogalmaink szerint vezérkari főnöknek tekinthetünk, ám feladatai és funkciói szerint ő szabta meg a hadművelet egészét. A had teljes irányítására kiterjedő,

²¹⁵ Illésházy 1863. 98.

²¹⁶ Fronsperger 1555. IVv-Vr.

²¹⁷ ÖStA KA AFA 1601-7-1.; ÖStA KA AFA 1601-12-3; ÖStA KA AFA 1601-12-4.

²¹⁸ Heischmann 1925. 246-248.

²¹⁹ Benda 1983. 651.; ÖStA KA AFA 1601-12-6. A további személyek: Bruno von Mansfeld, Paul de Belleville kapitány, Carlo Darendella; Cosimo Strozzi, Jean de Morront, Louis de Ciray, Balthasar Marradas lovag és Geronimo Dentice lovag. ÖStA KA AFA 1601-7-1.; ÖStA KA AFA 1601-12-3; ÖStA KA AFA 1601-12-4.

szerteágazó és több tisztségviselő felügyeletét magába foglaló feladatai miatt rátermettségétől egy-egy hadjárat sikere függhetett. Részt kellett vennie a haditanácskozásokon, és amennyiben az uralkodó nem nevezett ki főhadparancsnok-helyettest, úgy automatikusan kötelessége lett ezen tisztség feladatainak átvétele is. A főtábornester a lovasság főparancsnokaként valamennyi lovas egységnek és azok tisztjeinek parancsolt. Ügyelnie kellett mind a lovasságnál, mind pedig a gyalogságnál a katonai igazságszolgáltatás gyakorlására is. A tábor rendjét, fegyelmét és tisztaságát – együttműködve a tábori főprofoszszal – a tábori rendtartás²²⁰ pontjai alapján igyekezett fenntartani. Az abban szereplő instrukciók alapján, a tábori főhadszertárnokkal közösen kijelölte, ellenőrizte a sereg útvonalát és vonulási rendjét. A seregközéppel vonuló katonaságról pontos jegyzéket kellett vezetnie. Feladatai között volt, hogy felügyeljen a katonai tábor ellátásában kulcsszerepet játszó markotányosokra a tábori főélelmesterral (*Obrist-Profiantmeister*) együttműködve. Biztosítania kellett a tábori piac és a portékáikat szállító kalmárok védelmét. Köteles volt azt is felügyelni, hogy az árújakat kínáló az élelemrendtartásnak²²¹ megfelelő áron és mérési csálás nélkül kínálják a táborba hozott cikkeket. Az árusításra jogosultaknak engedélyt kellett kiállítania, valamint a büntetésükkel és helypénzüikkel kapcsolatos ügyek is hozzá tartoztak, bár ez utóbbi esetben meg kellett egyeznie a főprofoszszal. A táborhelyeket és azok elosztását a főszállásmester (*General Obrist-Quartiermeister*) segítségével határozta meg. Feladatköréhez tartozott még a hadműveletek

²²⁰ Leonhard Fronsperger 1573-ban kiadott művében található egy 55 cikkelyből álló tábori rendtartás. Fronsperger 1573. XIXr.-XXIIIv. A tizenöt éves háború időszakából egy átdolgozott tábori rendtartás maradt fenn. Mátyás főherceg által kibocsátott tábori rendtartás, 1600. szeptember 1. ÖStA KA AFA 1600-9-3.

²²¹ 1595. június 28-án Vas vármegye hadjáratra kivonult katonaságának szállítandó áruk árait a megyegyűlés rendelkezése szabta meg. Ez alól egyedül a kenyér volt a kivétel, mivel az összegyűlt megyei nemesek ezzel kapcsolatban úgy határoztak, hogy ez esetben a mezei katonaság élelmezési tisztjeinek árszabását tekintik maguk számára is irányadónak. Tóth P. 1989. 54.c.; ÖStA KA ZSt HKR SR KzIA I. No. 11.

megtervezése és levezénylése: a felvonulás- és a csatarend (*Zug- und Schlachtordnung*), az ostromok idején a tüzérség és a sáncok felállításának ellenőrzése, valamint irányítása a tábori főhadiszertárnokkal együttműködve. A tábor őrzésének megszervezése, és a riadóhelyek kijelölése is hatáskörébe tartozott.²²² Feladatának sikeres ellátásához és az esetleges felmerülő zsoldos lázadások elfojtásához, illetve letöréséhez egy zászló lovast (*Rehnfahne*) rendelt ki az uralkodó.²²³

Ezt a tisztséget 1601-ben Hermann Christoph von Russworm töltötte be, aki katonai tapasztalatait a németalföldi háborúban szerzte meg. Isolanohoz és Vabacourthoz hasonlóan ő is 1595-ben érkezett a magyarországi hadszíntérre Mansfelddel. Ekkor beosztást nyert Karl burgauai őrgrof gyalogezredébe, mint az ezredes helyettese (*Obristleutnant*). A következő két esztendőben a főstrázsamesteri (*Obrist-Wachtmeisteri*) tisztséget töltötte be a keresztény főseregnél.²²⁴ 1598 áprilisában megbízást kapott egy 4000 fős német gyalogezred felállítására és vezetésére. A főtábornemesteri tisztséget Russworm egy másik „Mansfeld oskolájából való” katona, Adolf von Schwarzenberg halálát követően kapta meg.²²⁵

A főtábornemester munkájának támogatására helyetteseket (*Leutnant des Obrist-Feldmarschallamts*) nevezett ki az Udvari Hadi-tanács.²²⁶ Az 1600 júliusában illetve augusztusában a császári-királyi haderő stábjáról készített jegyzékben az szerepelt, hogy a két helyettesi tisztséget összevonták a két főstrázsamesteri hivatallal. Ezért ekkor a főtábornemester mellé két helyettest nevezett ki az Udvari Hadi-tanács: a lovassághoz Gotthard von Starhemberget, a gyalogsághoz

²²² ÖStA KA Best. 597/1598.; ÖStA KA AFA 1598-7-4; Schwendi 1594. 142-154.; Meynert 1854. 116–118.; Pálffy 1997a. 48–49., 159–163.; Redlich 1954. 233.

²²³ A Rehnfahne-ról: ÖStA KA Best. 720/1602.

²²⁴ Schwendi 1594. 182-184., 188.

²²⁵ ÖStA KA AFA 1596-12-ad6f.; ÖStA KA Best. 575/1598.; Janko1 869.; Stauffer 1884.; Pálffy 1997a. 51.

²²⁶ Schwendi 1594. 155-156.

pedig Germanico Strassoldot.²²⁷ Előbbi azonban kérte felmentését hivatala alól 1601 júniusának végén, mivel a Ferdinánd főherceg Kanizsát ostromló seregéhez kívánt csatlakozni. Így a gyalogság fölött parancsnokoló és egyben főtábornok helyetteseként működő főstrázsamesteri poszt megüresedett. A főherceg pedig ezt a tisztséget Jean T'Serclaes de Tillynek adományozta.²²⁸ A harminc éves háború legendás hadvezére szintén „Mansfeld oskolájából való” volt, hiszen a gróffal érkezett a magyarországi hadszíntérre. Az 1601-ben neki juttatott tisztség sem volt ismeretlen a számára, mivel 1595-ben ugyanezt a posztot töltötte be az alsó-magyarországi keresztény seregben.²²⁹ Feltételezhetjük, hogy a hadjárat végeztével visszatért Németalföldre vagy a Francia Királyságba. A magyarországi hadszíntéren csak 1600-ban bukkan fel újra a neve, ekkor a harmincéves háborúban a Katolikus Liga későbbi legendás tábornoka minden valószínűség szerint Mercoeur hercegével tért vissza az Oszmán Birodalom elleni küzdelembe, akit még a francia vallásháborúk idejéből ismert. Tilly részt vett 1600-ban Kanizsa sikertelen felmentésében: október 9-én 300 lovassal és 12 élelmiszert szállító szekérrel igyekezett a keresztény táborba, amikor 3000 török és tatár lovas a közeli erdőből kitorve rájuk támadt. A francia-lotaringiai lovasság az ellenség három rohamát is visszaverte, ám a veszedelemből a Mercoeur herceg által kiküldött lovas lövész egység mentette meg őket. Az élelmiszereket szállító szekereket így is elveszítették, de Istvánffy szerint a *kürasszírok* közül csak tízen veszítették életüket, Tilly pedig a bokája felett sebeült meg.²³⁰ Sebe azonban nem lehetett súlyos, hiszen október 13-án

²²⁷ ÖStA KA Best. 661/1600.; Bagi 2001. 416–417.; ÖStA KA Best. 662/1600.; ÖStA KA AFA 1600-7-8; ÖStA KA AFA 1600-8-1. ÖStA KA AFA 1601-7-1.; Meynert 1854. 123.; Pálffy 1997a. 50–51.; Dilich 1689. 31.

²²⁸ ÖStA HHHStA H AA Fasc. 140. Fol. 17r.

²²⁹ ÖStA KA AFA 1595-4-3g; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 195. Fol.: 184v. No. 22.; ÖStA HHHStA H AA Fasc. 128. Fol.: 317v.

²³⁰ Tóth 2000. 321.; Istvánffy 2009. 367.

Mercoeur őt is lovasaival az utóvéd megsegítésére rendelte.²³¹

Érdemes nagyon röviden kitérni Tilly helyettesítésére, Gotthard von Starhemberg-re is, akit a lotaringiai herceg a visszafoglalt Székesfehérvár első parancsnokává nevezett ki. A felső-ausztriai főnemesi családból származó katona harctéri tapasztalatait a Német-római Birodalomban szerezte. A tizenöt éves háború kezdetén, 1592 decemberében megbízást kapott 100 lovas lövész kiállítására és vezetésére. Majd a felső-ausztriai rendek által megszavazott adóból felállított alakulatokkal részt vett Esztergom két ostromában is, mielőtt az Udvari Haditanács 1599 júniusában a főtábornester helyettesévé nevezte volna ki.²³²

A császári-királyi hadsereg tüzérségért és hadianyag-ellátásáért felelős személyt az Udvari Haditanács táborig főhadszertárnokká nevezte ki, aki nem csupán a mezei csapatok, hanem a végvárak tűzszerzámaiért is felelt. Tehát ez esetben egy már létező tisztség jogköre bővült ki, duplázódott meg. Feladatai igen szerteágazóak voltak: a tüzérség irányítása, az ütegek ellenőrzése, az aknászok munkájának koordinálása, a táborban lévő hadianyag felügyelete, a tábor védelmére és a váróvásokhoz sáncok, valamint utak és hidak építtetése. Megszervezte a tábor, illetve az egész hadsereg lőszerutánpótlását, hiszen nem csupán az ágyúkat, hanem az ezredek lövészeit is el kellett látni puska- porral és ólommal (*Kraut und Lot*). Emellett ellenőrizte a megmaradt készleteket és azt, hogy lőszerrel senki se kereskedhessék. A hadjárat végén felügyelte az ágyúk és a muníció visszaszállítását a bécsi vagy egyéb hadszertárakba, amiről pontos jegyzéket, inventáriumot kellett készítenie.²³³

A tisztség betöltőjétől elvárták, hogy becsületes, Istenfélő, és ügyes nemes legyen, aki járatos az „ördög tudományában”, így képes legyen

²³¹ ÖStA HHHStA H AA Fasc. 138. Fol. 102r-107v.; Tóth 2000. 322.; Istvánffy 2009. 369.

²³² ÖStA KA Best. 442/1592.; ÖStA KA AFA 1599-6-10.; Heischmann 1925. 244.

²³³ ÖStA KA Best. 601/1598.; Meynert 1854. 119–120.; Schwendi 1594. 158-167.; Dilich 1689. 50–51. A angol polgárháborúban részt vett tüzérség hasonló szervezetét mutatja be művében Chris Henry, Henry 2005. 38–39.

az alá beosztott személyeket megfelelően irányítani, posztját maradéktalanul ellátni. Ennek az igen fontos állásnak a betöltésére azonban az udvar nem minden esetben a legmegfelelőbb személyt jelölte ki. Az 1599. évtől öt éven át a tisztséget Sulz töltötte be,²³⁴ akit Mátyás főherceg 1604. augusztus 1-én kelt pátense értelmében Tilly váltott a posztján.²³⁵ Az ősi délnémet főnemesi családból származó katona 1596-ban még Albert főherceg németalföldi spanyol helytartó megbízásából állított ki gyalogezredet, majd két évvel később II. Rudolftól kapott megbízást 4000 német gyalogos felfogadására és vezényletére. Ő maga is a korban egyáltalán nem ritkaságnak számító álláshalmozók közé tartozott, hiszen tábori főhadiszertárnoki tisztsége mellé 1602 júliusában újra egy, immáron 3000 fős német gyalogezred felfogadását és vezényletét bízták rá, amelynek katonasága még 1606 tavaszán is a bányavárosokban szolgált. 1604 májusában a már Udvari Haditanács tagot a kormányiszerv elnökévé nevezték ki, míg egy hónappal később a főhadbiztosi tisztséget, s ezzel együtt az egész hadsereg feletti felügyeletet is megkapta.²³⁶

A már idézett udvari haditanácsi 1601. januári kimutatásban fel-tűntették a hadjáráshoz rendelkezésre álló és szükséges ágyúkat is.²³⁷

²³⁴ ADB 37. Band 144.

²³⁵ ÖStA KA Best. 782/1604.

²³⁶ ÖStA KA Best. 575/1598.; ÖStA KA HKRA Prag 1598. No. 17.; ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1602 Juli No. 15.; ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1602 Juli No. 15.; ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1602 Juli No. 15.; ÖStA KA AFA 1603-5-4.; ÖStA KA HKRA Prag 1604. No. 81.; ÖStA KA HKRA Prag 1604. No. 82.; ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1604 Mai No. 89.; Lásd még: ADB 37. BAND, 144.; Heischmann 1925. 240.

²³⁷ ÖStA KA Best. 1601/672.

	Szükséges	Rendelkezésre áll	Hiány
Kartány	12	16	
Singerin	12	11	1
Notschlange	6	5	1
Falkonett	12	10	2
Dupla falkonett	6	4	2

A táblázaton végigtekintve megállapíthatjuk, hogy a bécsi Hadszertár a szükséges számú löveggel rendelkezett a főszereg következő hadműveleteihez. Mégis Sulz összesen mindössze négy-négykartányt²³⁸ és *Singerin*t,²³⁹ valamint két *Notschlangét*²⁴⁰ tudott a hadjáratba elviteni. Ez csak azért történhetett, mivel nem állt rendelkezésre megfelelő számú igavonó ló a tüzérség vontatásához.²⁴¹ Egy 1600 júniusában készített jegyzékből rekonstruálható, hogy a különböző ágyúfajták vontatása hány lovat igényelt. Eszerint egy kartány szállításához 16, egy *Singerin* elé 12, egy falkonethez pedig 8 ló erejére volt szükség.²⁴² A már többször idézett 1601 januárjában összeállított kimutatás szintén foglalkozott a különböző ágyúfajták vontatásával. Eszerint egy kartány vontatásához 20, egy *Singerin*éhez 16, míg egy *Notschlangé*hoz 12 lovat kellett befogni.²⁴³

A főtábornesteri és tábori főhadszertárnoki tisztség mellett létezett egy harmadik poszt is, amelynek betöltésétől jelentős mértékben függött egy-egy hadjárat sorsa.²⁴⁴ A 16. század végén az Alsó-Ausztriai Kamara alá tartozó várak és a mezei hadak élelmezéséről a főélelmesternek

²³⁸ A kartányokról: Dolleczek 1887. 85.; Domokos 2003. 30–31.

²³⁹ A *Singerin* ágyút más néven feles – azaz 24 fontos – kartálynak nevezték. Iványi 1927. 7–9.; Domokos 2003. 31–32.; ÖStA KA AFA 1600-6-ad 12.

²⁴⁰ A *Notschlangéról*: Iványi 1927. 8.

²⁴¹ ÖStA HHStA StAbt Türkei I. 1601. Fol. 221r.

²⁴² ÖStA KA AFA 1600-6-ad 12.

²⁴³ ÖStA KA Best. 672/1601.

²⁴⁴ A hadseregellátás 17. századi problémáiról: Perjés 1963.

kellett gondoskodnia, aki egyszerre tartozott számadással az Udvari Kamarának és az Udvari Haditanácsnak. Fő feladatai közé tartozott a szükséges élelmiszer és takarmány felvásárlása²⁴⁵ – természetesen az udvar számára megfelelő áron – Alsó- és Felső-Ausztriában,²⁴⁶ Magyarországon, Csehországból,²⁴⁷ valamint Bajorországban.²⁴⁸ Ehhez természetesen célszerű volt a gabonakészlettel rendelkezők összeírása, amelyre például egy 1601. május 19-én kelt pátensben adott parancsot az uralkodó Alsó-Ausztriában,²⁴⁹ illetve a meglévő tartalékok külföldi eladásának megtiltása.²⁵⁰ A rendelkezésre álló élelem felmérésére és felvásárlására a főélelmester megbízást adott ki: 1600. június 9-én kelt pátensben Mátyás főherceg Wolf Mitterhofert és más linzi polgárokat bízott meg gabona felvásárlásával Felső-Ausztriában és Bajorországban.²⁵¹ Természetesen a császári adminisztráció igyekezett az

²⁴⁵ Hans Bernhard von Fünfkirchen 1601. július 4-én instrukciót kapott arról, hogy milyen feltételek mellett vásárolhat Magyarországon és Ausztriában élelmiszert a hadak részére. ÖStA FHKA GBÖ 1601 Bd. 161. Fol. 290v-312v.

²⁴⁶ ÖStA HHStA RHR GeF MPP Konv. 2. Fol. 199r-v., ÖStA HHStA RHR GeF MPP Konv. 1. Fol. 103r-v.; ÖStA HHStA RHR GeF MPP Konv. 1. Fol. 106r-v.

²⁴⁷ Amennyiben Ausztria területéről nem sikerült elegendő gabonát összegyűjteni a magyarországi hadszíntéren lévő seregek számára, úgy az udvar a Cseh Királyság területén is felvásárlást tartott. A gabonát pedig Passaun keresztül vízi úton juttatták el Magyarországra. ÖStA FHKA GBÖ 1601 Bd. 161. Fol. 271v-272r.

²⁴⁸ 1601. augusztus 8-án II. Rudolf azzal a kéréssel fordult Miksa bajor herceghez, hogy a magyarországi hadak szükségletei miatt az eddig küldött 9200 véka gabona mellé még további 6000 müncheni vékányit küldjön úgy, hogy ezért külön vámot ne kelljen fizetni. ÖStA FHKA GBÖ 1601 Bd. 161. Fol. 347v-348v.

²⁴⁹ ÖStA HHStA RHR GeF MPP Konv. 2. Fol. 161r-v.

²⁵⁰ A gabona eladása külföldre az egész háború ideje alatt gondot jelentett. 1594 márciusi levelében II. Rudolf azt írta Ferdinánd főhercegnek, hogy a belső-ausztriai tartományokat kormányzó Miksa főherceget figyelmeztetni kell arra, hogy alattvalói a búzát ne Itáliában adják el, hanem a hadsereg részére. ÖStA KA HKRA Prag. No. 1.; Bog 1971. 22.

²⁵¹ ÖStA HHStA RHR GeF MPP Konv. 2. Fol. 122r-v. Vö. még Tóth 2000. 106.;

uralkodó nevében rekvirálók ellen is fellépni.²⁵² A vásárolt élelelről pontos kimutatást állítottak össze, amelyben minden esetben a bécsi mértéket használták.

A hadjárat idején katonai élelmiszer raktárakat (*Anschütt Stetten*) kellett felállítani a Duna mentén a magyar és az alsó-ausztriai területeken, amelyek készletét folyamatosan ellenőrizték. Az élelmiszer szállításáról is gondoskodni kellett, amely döntően hajókon történt, de a Duna vonalát elhagyva a vármegyék és a szabad királyi városok által kiállított szekerek látták el ezt a feladatot. A felvásárolt és felhalmozott gabonát a bécsi malomrendelet szerint lisztté őrlöttette, és egy részét azonnal kétszersültté (*Piscoten*) megsüttette, hogy könnyen tárolható legyen. Az őrleményről pontos kimutatást kellett vezetni. Hadjárat idején a hadművelleti területen tudták csak megoldani a kenyér sütését, ezért ilyen esetekben a környék sütőkemencéit felmérték.²⁵³ A főélelmester természetesen nem csupán a vásárolt élelelről, hanem az eladásokról, tehát a szétosztásról is köteles volt pontos jegyzéket vezetni, illetve elszámolást készíteni.

A főélelmesteri tisztséget az 1601. évben a Zacharias Geizkoflert hivatalában váltó Hans Bernhard von Fünfkirchen birtokolta. Az alsó-ausztriai nemesi családból származó hivatalnokot nem sokkal a hadjárat megkezdése előtt, 1601. március 1-én nevezték ki és egészen 1604-ig töltötte be hivatalát.²⁵⁴ Hasonlóan azonban elődjéhez ő is gyorsan átláthatta munkája hiábavalóságát, hiszen a *Gedenkbücher Österreich*ban ránk maradt bejegyzések arról tanúskodnak, hogy évről évre győzködni kellett hivatala további vállalásának fontosságáról. Az udvar céljai elérése érdekében a lutheránus felekezethez tartozó Fünfkirchent a *Herrenstand*ba emelte.²⁵⁵

Finkel 1988. 126–128.

²⁵² ÖStA HHStA RHR GeF MPP Konv. 2. Fol. 96r.-v.

²⁵³ ÖStA HHStA RHR GeF MPP Konv. 2. Fol. 170r.-v.

²⁵⁴ ÖStA FHKÁ GBÖ 1602 Bd. 162. 82r.-v.; Kenyeres 2004. 342.

²⁵⁵ ÖStA FHKÁ GBÖ 1601 Bd. 161. 486v-487r.; ÖStA FHKÁ GBÖ 1602 Bd. 162. 131v.; ÖStA FHKÁ GBÖ 1602 Bd. 162. 368r-369r.

Mindenképpen külön kell megemlítenem a magyar hadak vezetésével megbízottakat. A felkelt nemesi, vármegyei és városi csapatok felett ugyanis a már említett kerületi főkapitányok láttak el parancsnokságot. Az erre a tisztségre kinevezett főrangúak maguk is rendelkeztek magánkatonasággal, illetve hivatalukhoz is járt meghatározott számú lovas és gyalogos. Emellett a „dunáninnyi” kerületi főkapitány egyben az érsekújvári végvidéki főkapitányi tisztelet is betöltötte, tehát az itteni királyi zsoldon lévő várkatonaság felett is rendelkezett.²⁵⁶ Az 1601. évi hadjáratban két kerületi főkapitány is részt vett: a „dunántúli” és a „dunáninnyi.” Előbbi tisztséget gróf Nádasdy Ferenc töltötte be, akit már 1593-ban a *Tizenkét diskurzus* című emlékirat 24. fejezetében Gabelmann egyenesen a magyar csapatok főparancsnokának javasolt. Katonai sikereire utalva megjegyezte, hogy „manapság tündököl, mint az esthajnalcsillag az égen.” Emellett négy okot is felhozott, amellyel javaslatát alátámasztani szándékozott: Nádasdy erényeit, hadban szerzett tapasztalatait, személyes és családjának tekintélyét és szerencsésjét.²⁵⁷

A Pálffy Miklós halálát követően megüresedett „dunáninnyi” kerületi főkapitányi posztot, hosszas huzavona és egyeztetések után, 1601 őszén gróf Thurzó György kapta meg.²⁵⁸ Az udvar azonban már korábban is rá, mint a vidék nagy tekintélyű, vagyonos és hadban járatos főurára bízta az itteni hadak egy részének vezetését. Legalábbis erre enged következtetni az Udvari Haditanácsnak egy 1601. szeptember 30-i utasítása, amely szerint felkelt seregével és saját katonáival Esztergom és Érsekújvár közé kellett vonulnia, hogy megakadályozza az ellenség betörését Alsó-Magyarországra.²⁵⁹ A kerületi csapatok pedig a főkapitány-helyettes, Pogrányi vezetése alatt vett részt a hadjáratban.²⁶⁰

²⁵⁶ Pálffy 1996. 195-196.; Pálffy 1997b. 270-271.

²⁵⁷ HHSStA H AA FASC. 124. Fol. 84v-86v.

²⁵⁸ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Exp. Band 206. Fol. 617v. No. 24.; Thurzó 1876. 17-19.; Pálffy 1997b. 271.

²⁵⁹ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 116r. No. 147.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 403r. No. 41.

²⁶⁰ Pálffy 1997b. 271.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a tizenöt éves háború folyamán a császári-királyi haderő irányításában segítőkkel együtt három tisztségviselő játszott kulcsszerepet: a főtábormester, a tábori főhadszertárnok és a főélelmester. Szaktudásuktól vagy annak hiányától az egész hadjárat sorsa függött. A hadsereg táborkarának többi tagja alárendeltségükben, illetve szigorú ellenőrzésük alatt tevékenykedett.

Az oszmán hadsereg a tizenöt éves háborúban

Ha az előző fejezetben azt állítottam, hogy a tizenöt éves háborúban a császári-királyi hadsereg nem alkotott egységes szervezetet, mivel különböző felségjogon felfogadott, különböző nemzetiségű katonák alkották, akkor ugyanez az állítás igaz az Oszmán Birodalom haderejére is. Továbbiakban azt vizsgálom, hogy 1601-ben milyen elemekből állt ez a sereg; hogyan szervezték meg, milyen katonákból álltak a csapatok, mely tisztségekből állt az oszmán hadsereg vezetése, és milyen feladatokat kellett ellátniuk. Előjáróban meg kell jegyezmem, hogy a 16. századi keresztény hadseregszervezésről szóló hasonló, részletes munkák az Oszmán Birodalommal kapcsolatban nem állnak rendelkezésre, így a már kiadott munkák mellett csak információmorzsák segítségével lehet az oszmán had szervezetének egy-egy elemét felszínesen rekonstruálni.

A portai zsoldos katonaság

Az Oszmán Birodalom szárazföldi hadserege a tizenöt éves háború időszakában három fő részből tevődött össze, amelyek közül a legütőképesebb a központi állandó haderő „portai rabszolga” (*kapikulu*) egységei voltak. Tagjait részben a gyermekadó-intézmény, *devsirme* keretében, részben a rátermett fiatal hadifoglyok közül válogatták ki. Rendszeres zsoldban részesültek, mindig bevetésre készen, teljes számban fegyverben álltak, és jószerivel laktanyákban éltek.

A portai zsoldos katonaság magvát, legnépesebb és elit katonaságát a janicsárok adták. A szultán testőrségét minden téren ők biztosították, így hadjáratra vonuláskor és harc közben a szultánt védve a hadsereg centrumában helyezkedtek el. 1593-tól törvény szerint az otthon

hagyott biztonsági tartalék kivételével már nemcsak a szultánnal, hanem a nagyvezírrrel vagy a *szerdárral* is teljes létszámban kellett hadba vonulniuk. A janicsáraga irányítása alatt álltak, az ő megkerülése nélkül a szultán kivételével senki sem avatkozhatott bele az alakulat „életébe”.

A janicsársereget három nagyobb egységbe szervezték. A legnagyobb csoportjukat, körülbelül a kétharmadát, az úgynevezett *dzsemaat* alkotta. Ez 60-70 főből álló *ortákra* tagolódott, amelyek élén *csorbadzsik* álltak. A második, az úgynevezett *szezbánok* vagy *szejmenek* egysége, amely a janicsárság egészének mintegy egyötödét adta. Eredeti feladatuk a szultáni vadászskutyák gondozása volt, később pedig az uralkodó testőrségét alkották, elkísérve mind vadászatokra, mind a hadjáratokra. A harmadik, az úgynevezett (*aga*) *böliük* volt, amely közvetlenül a janicsáraga parancsnoksága alatt állt. A janicsáralakulatok kiegészítésére egy újonccsapat (*adzsemi odzsagi*) szolgált.²⁶¹

A tizenöt éves háború időszakában az Oszmán Birodalom vezetői szembesültek azzal, hogy a keresztény csapatok tűzereje felülmúlja saját csapataikét. A probléma megoldását egyrészt a puskával felszerelt janicsárok létszámának növelésében látták. Amíg 1567–68-ban 12 798 janicsár kapott zsoldot, addig 1609-ben már 37 627 főnek osztott ki a kincstár hópénzt.²⁶² A létszámnövelés azonban nem bizonyult jó megoldásnak, hiszen a mennyiségi növekedést nem követte minőségi változás. Az 1606-ban megjelent, *A janicsárok törvényei* című mű ismeretlen szerzője arról panaszkodott, hogy a gyermekadó és a janicsárok gyermekeinek felvétele a testületbe megszűnt, és a megvesztegetett toborzók alkalmatlanok ezreivel töltötték fel az üres helyeket. Ezek azonban már csak gyenge utánpótlás voltak a hajdani elit alakulatnak.²⁶³ Míg az 1596. évi hadjárat előkészületeivel kapcsolatban Abdülkadir Efendi megemlítette, hogy a *janicsárok* hetente két

²⁶¹ Generál 1987. 108-148.; *A janicsárok törvényei* 1989.; Matuz 1990. 81.; Uyer-Eriksen 2009. 36-44.

²⁶² Dávid-Fodor 1983. 458.; Generál 1987. 126.; Ágoston 1995. 478-479.

²⁶³ *A janicsárok törvényei* 1989. 27., 30.; Ágoston 1995. 479.

alkalommal is lögyakorlatot tartottak az *At Mejdandin*, addig tíz évvel később *A janicsárok törvényeinek* ismeretlen szerzője már arról számolt be, hogy ezt a gyakorlatot nem tartották meg.²⁶⁴

A szultáni kormányzat számára a másik lehetséges megoldásként felmerült az újabb puskás zsoldos egységek felállítása is. Az Oszmán Birodalomban végbement gazdasági és társadalmi változások eredményeként a tizenöt éves háború idejére parasztok ezrei váltak földönfutókká, nagy merítési lehetőséget teremtve új csapatok toborzására. Közülük igen sokan rendelkeztek lőfegyverrel, hiszen a 16. században még a birodalom nem muzulmán lakói, a *ráják* is tömegesen jutottak puskákhoz. Ezeket a *szekbánok*nak²⁶⁵ vagy *száridzsáknak* nevezett zsoldosokat a tizenöt éves háború idején főként Boszniában és Albániában toborozták, egy-egy hadjárat idejére. A hadiév végeztével ezeket ismét elbocsátották, így újra kóborlással és a fegyvertelenek kirablásával töltötték idejüket.²⁶⁶ Ibrahim Pecsevi *tarik*h-jából tudjuk, hogy 1601-ben néhány száz puskával felfegyverzett *szekbán* is részt vett a harcokban.²⁶⁷ Még egy érdekességet érdemes megemlíteni ezzel a csapatnemmel kapcsolatban. Orosi András Vácról 1601. június 22-én jelentést tett Nádasdynak az oszmán főserg várható létszámáról, megemlítve, hogy ott hajdúk (!) is szolgálnak. A levél küldője minden bizonnyal a *szekbánok*ra gondolhatott. Ez pedig azt jelenti, hogy a váci kapitány az előbbieket és a hajdúkat mind nemzetiségében, mind fegyverzetében ugyanolyannak tekintette.²⁶⁸

Létezett egy harmadik lehetőség is, amellyel a szultáni kormányzat puskával felszerelt gyalogságát növelhette. A tizenöt éves háború elején még Ragusa városától is kértek muskétásokat. A nagy ínségben kapóra jött, hogy – mint, ahogyan már említettem – 1600 májusában a francia zsoldosok fellázadtak Pápán, ahonnan végül is egy

²⁶⁴ A janicsárok törvényei 1989. 107-108.; Ágoston 1995. 479.

²⁶⁵ Ezek nem keverendők össze a janicsárok között szolgált szekbánokkal.

²⁶⁶ Finkel 1988. 41-47.; Ágoston 1995. 479-483.

²⁶⁷ Ibrahim Pecsevi 1916. 160.; Finkel 1988. 45.

²⁶⁸ ÖStA HHStA StAbt Türkei I. 1601. június 22. Fol. 219r.

részüknek sikerült átjutni az őket ostromló császári-királyi csapatok ostromgyűrűjén Székesfehérvárra. Ezek oszmán zsoldba álltak, és első jelentősebb feladatukat Kanizsa ostrománál kapták, ahol mintegy négyszázukat az ágyúk felügyeletével bízták meg. Négyszer annyi zsoldot fizettek számukra, mint amennyit azt megelőzően az Udvari Kamarától kaptak.²⁶⁹ A következő évben ott harcoltak a Sárréten és Székesfehérvár alatt is. Feltételezhetően 1605-ben Pakson a fellázadt pápai francia zsoldosok ismereteire alapozva igyekeztek az oszmán had vezetői elsajátítani gyalogságukkal a folyamatos tüzelést, azaz a *kontramars* alkalmazását.²⁷⁰ Úgy tűnik azonban, hogy Porta nem csak ebben próbált hasonulni a Habsburg Monarchia haderejéhez. A források ugyanis arról is szót ejtenek, hogy 1601. október 9-én a keresztény táborral szemben megjelenő oszmán katonaság döntően hosszú puskákkal volt ellátva és lovon ült. Az irat megemlíttette, hogy közöttük feltűntek renegát franciák is. Az október 10-i összecsapásban elfogott török vallomása szerint közülük is 100-an lovon szolgáltak. Ezek szerepe tehát a császári-királyi hadseregben szolgáló lovas lövészekhez volt hasonlatos.²⁷¹

A központi csapatok között a janicsárokon kívül azonban még további egységeket is találunk. Gondolok itt elsősorban a portai kísérlőlovasokra, akiket összefoglalóan „*alti bölük halki*”-nak is neveztek. Összesen hat egységből állt össze ez az alakulat: fontosságukat és erőségüket tekintve a *szpáhi oglánokat* és a *szilabdárokat* magas szintű, a jobb és bal *ulufedzsiket* közepes szintű, míg a jobb és bal *gurebákat* alsó szintű egységnek tekintették. Bár a mintegy 6000 fős lovasság portai alakulatnak számított, Isztambulban nem volt laktanyájuk,

²⁶⁹ Finkel 1992. 451-471.; Ágoston 1995. 477-478.; Sahin-Tóth 2006. 103-111. Eörsy Péter 1601. szeptember 15-i jelentésében egy budai polgár vallomására hivatkozva azt írta, hogy az oszmán csapatok az átállt fellázadt franciákat le akarták mészárolni, ám miután körülméltedtek és muzulmánna váltak, már nem bántották őket. ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 65r.

²⁷⁰ Papp 2006. 269.

²⁷¹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 19v.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.

így általában vidéken éltek, hadjáratokra is onnan hívták be őket a *bölükbasík* és a *kádík* révén.²⁷² Szintén Ibrahim Pecsevi *tarikh*-jából tudjuk, hogy 1601. évi hadjáratban a *szilahdárook* csapata is részt vett a harcokban.²⁷³

Szintén a központi alakulatokhoz tartoztak az úgynevezett *topcsuk* (*topcsík*), azaz a tüzérek, valamint az ágyúkat és az ágyúgolyókat készítő ágyúöntő mesterek. A portai tüzérek egy része nem Isztambulban, hanem a határhoz közeli várakban saját agájának parancsnoksága alatt teljesített szolgálatot. A központban lévők hetente kétszer a *Tophan*-ban gyakorolták az ágyúk terepen és várakban való használatát.²⁷⁴

Míg a tüzérek, mind a mezei, mind az ostromharcászatból kivették a részüket, addig két másik speciális műszaki, a központi hadhoz tartozott egységnek inkább utóbbiban vették nagy hasznát. A *humbaradzsí*, azaz gránátosok elsősorban a gránátok előállításával foglalatostkodtak. Egy részüket pedig az ágyúk mellé rendelték, hogy a megfelelő célpontokra lőjék ki bombáikat. A *lagumdzsí*, azaz aknászok egy része a várostromok idején aknákat és ellenaknákat fúrtak, míg másik csapatukra sáncok építését és árkok ásását bízták.²⁷⁵

A portai sereg fegyverműves szolgálatát az úgynevezett *dzsebedzsi odzsak* látta el. Fegyverműhelyüket az ágyúöntő műhely közelében állították fel. Kezelésükben voltak az arzenálok és löportárolók is, harcban pedig a sereg jobb- és balszárnyára osztották őket.²⁷⁶

A portai csapatokat a csatarend közepén állították fel négyszögben. Az itt felállított janicsárok és tüzérség együttes tűzhatása volt hivatva az ellenséges támadás feltartóztatására.²⁷⁷

²⁷² Generál 1987. 149-152.; Matuz 1990. 82.

²⁷³ Ibrahim Pecsevi 1916. 160.; Kjátib Cselebi 1916. 308.; Uyer-Eriksen 2009. 44-46.

²⁷⁴ Generál 1987. 153-156.; Matuz 1990. 82.; Ágoston 1995. 468-472.; Ágoston 2005.; Uyer-Eriksen 2009. 46-48.

²⁷⁵ Generál 1987. 156-157.; Uyer-Eriksen 2009. 49-53.

²⁷⁶ Generál 1987. 156.; Matuz 1990. 82.

²⁷⁷ Generál 1987. 211-212.

A tartományi haderő

Míg a portai zsoldos csapatok ütőképességét szakmai tudásuk adta, addig a tartományi katonaság ereje leginkább létszámában rejtett. Ez a haderő jórészt javadalombirtokos nehézlovas szpáhikból és fegyvereseikből állt, akiket a beglerbégek vagy szandzsákbégek vezettek. Ellenében a portai zsoldos csapatokkal ők katonai szolgálatukért cserében nem pénzt, hanem javadalombirtokot, azaz *tímárt* kaptak. A hadjáratokban azonban nem csupán személyesen kellett megjelenüek, hanem birtokuk értékének függvényében fegyveres lovas (*dzsebedzsi*) kiállításiával is tartoztak.²⁷⁸ A szpáhiknak a hadjáratok során mind magukról, mind pedig embereikről is saját költségen kellett gondoskodniuk, így egy hadjárat anyagilag is eléggé megterhelte őket, ráadásul a 16. század végére birtokaik az infláció miatt kevesebbet értek, megélhetésükért birtokaik *rájáinak* törvénytelen adóztatására kényszerültek.

A szpáhikat területileg szervezett egységekre, *bölükökre* osztották, amelyek élén egy-egy *szubasi* állt. Tíz *bölük* fölött már egy *alajbég* rendelkezett, akinek a közvetlen előljárója a szandzsákbég volt. A hadjáratok kihirdetését követően a *bölükök*be szervezett *tímárbirtokosokat* márciusban vagy áprilisban egy *cseribasi* gyűjtötte össze, hogy csatlakozva a többi egységhez a beglerbég zászlaja alá vonuljanak, ahonnan az összegyűlt tartományi sereg a kijelölt gyülekezési helyre indult. Általában a szpáhik 90 százalékát mozgósították, az otthon maradtak a védelmet biztosították és ügyeltek a behívottak *tímárjaira*. Ez a

²⁷⁸ A rendszer a következőképpen állt fel. Egy tímárbirtokos (4 és 19 999 akcse közötti javadalombirtokkal rendelkező) minden 3000 akcse után köteles volt egy-egy felfegyverzett lovas kiállítani, maximálisan pedig hetet. A ziamet birtokos (20 000 és 99 999 akcse közötti javadalombirtokkal rendelkező) minden 4000 akcse után köteles volt egy-egy felfegyverzett lovas kiállítani. Míg egy hászbirtokos (100 000 és a fölötti akcse javadalombirtokkal rendelkező) minden 5000 akcse után köteles volt egy-egy felfegyverzett lovas kiállítani. Generál 1987. 159-178.; Matuz 1990. 82.

rendszer papíron azt jelentette, hogy mintegy 80-90 000 főnyi lovas-ságot lehetett egy-egy hadjáratban kiállítani, ám a 16. század végén a gazdasági és társadalmi válság ezt gyakorlatilag lehetetlenné tette, hiszen az elszegényedett *tímár*birtokosok vagy nem vonultak hadba és vidéken kóborolva rablásból és útonállásból tartották fenn magukat, vagy nem tudtak kiállítani megfelelő számú lovas maguk mellé.²⁷⁹ Hegyi Klára becslése alapján pedig azzal számolhatunk, hogy a tizenöt éves háború kezdetén a budai és a temesvári vilajetben összesen mintegy 7100 szpáhi és felfegyverzett lovasa állt harcra készen.²⁸⁰ A hódoltsági tartományi csapatok mellé a Porta nem csupán az európai földrész beglerbégeit, azaz a ruméliait és a boszniait, hanem az ázsiaiak jelentős részét is, azaz az anatóliait, a diyarbekirit, a marasit, szivaszit és a halebit is kirendelte a hadjáratokba.²⁸¹

Ha a magyarországi oszmán hódoltságot tekintjük, akkor a tartományi haderő számbavételénél nem feledkezhetünk meg másik három katonáskodó csoportról sem, amelyek adott esetben a mezei összecsapásokban is részt vettek. Az elsőbe a hódoltsági végvárakban állomásozó őrség tartozik, amelynek pillérét a gyalogos *müsztahfizok* (két másik elnevezésük a *merd-i kale* és a *hisar eri*) adták. Általában kisebb egységeik védték a külön védelmet igénylő objektumokat is, mint Budán a hidat, a löpormalmot, az arzenált vagy a Gellért-hegyen álló erődítést. Több alkalommal is a várak *janicsár*jaiként említik őket, tévesen. A 16. század folyamán az elit portai zsoldosoknak csak egy egysége állomásozott a Hódoltságban, Buda várában.²⁸²

A *müsztahfizok* mellett a várak őrségének gyalogságát a többségében renegátokból vagy délszláv katonáskodókból álló *azabok* alkották. A folyó menti erősségekben ők szolgáltak a flottilla hajóin is.²⁸³

²⁷⁹ Matuz 1990. 82.; Uyer-Eriksen 2009. 53-57.

²⁸⁰ Hegyi 1995. 100.

²⁸¹ Tóth 2000. 122-123.

²⁸² Hegyi 1995. 83.; Hegyi 2007. 111-120.

²⁸³ Generál 1987. 184-186.; Hegyi 1995. 83.; Hegyi 2007. 130-134.; Uyer-Eriksen 2009. 61-62.

Minden várórség legutolsó, legrosszabbul fizetett, legkevésbé becsült, mindenre használt csapatneme a *martalóc*. A várórség hierarchiájának alján álló, szinte teljes egészében délszláv keresztény eredetű katonaságot korábban lovasságnak tekintették, ám az utóbbi időben ez a feltételezés megdőlt. Hegyi Klára már inkább a gyalogság közé sorolja őket, úgy véelve, hogy a lovas *martalóc* csak kivételnek, különlegesnek számított. Szerteágazó feladataik közé tartozott nem csak az erősség, hanem környékének védelme és rendjének fenntartása is. Emellett az *azabok*kal együtt rájuk hárult a vízi szolgálat és a szállítmányok parti védelme is.²⁸⁴ A tizenöt éves háború időszakában és a 17. század első felében találunk néhány olyan őrséget, amelyet csak *martalóc*okkal tölthettek fel. Ezek a későbbiekben azonban csak átmeneti megoldásnak bizonyultak.²⁸⁵

Az Oszmán Birodalom kezébe került várakba helyezett lovasságnak három típusát lehet megkülönböztetni. Az első az úgynevezett *gönüllüké*, amely név szó szerinti fordításban önkéntest jelent. A 16. században csak Budán szolgáltak, harcértékük pedig igen magas lehetett, amit a kincstár kiugróan nagy zsolddal díjazott. A várvédelem mellett a hadjáratokban is kivették a részüket.²⁸⁶

A 16. századi oszmán őrségek másik lovas alakulata az úgynevezett *fáriszok*, azaz lovasok (két másik elnevezésük az *ulúfedzsiján-i szüvári* és a *besliák*) voltak. Feladatuk arra irányult, hogy az elit *gönüllüké*vel együtt az ellenséges portyákat távol tartsák, illetve saját portyákat vezessenek a Magyar Királyság területére. A határon álló várak őrségének a *fáriszok* adták a legnépesebb és legmeghatározóbb csapatát.²⁸⁷

Néhány egészen kis helytől eltekintve a hódoltsági várak mindegyikében találunk *topcsikat* is, akik hasonlóan a *müsztahfizok*hoz a rájuk bízott helyek általános védelmét látták el. A Portáról küldött

²⁸⁴ Hegyi 1995. 84.; Hegyi 2007. 134-138.

²⁸⁵ Generál 1987. 181-182.; Hegyi 2007. 138.; Uyer-Eriksen 2009. 63-64.

²⁸⁶ Hegyi 1995. 84.; Hegyi 2007. 129-130.

²⁸⁷ Hegyi 1995. 84.; Hegyi 2007. 127-129.

tüzérekkel csak a tizenöt éves háború éveiben, akkor is csak Budán, Esztergomban és Egerben találkozhatunk.²⁸⁸

A 16. század végén a várakban szolgáló oszmán katonaság létszámának meghatározásához ismét Hegyi Klára kutatásait kell segítségül hívnom. Ő úgy becsülte, hogy 1570, illetve 1590 táján mintegy 18–19 000 várvédővel számolhatunk.²⁸⁹ Azt azonban lehetetlen megállapítani, hogy ezek közül hány főt vontak ki egy-egy mezei hadjárat idejére.

A *tímár*birtokos szpáhikon és a várak őrségén kívül még két, kevésbé dokumentált és ismert katonaelemmel találkozhatunk a hódoltság területén. Az egyik ezek közül a „bégek és a vajdák házanépe,” amelynek a létszáma Lazarus von Schwendi 1577. évi szakvéleménye szerint hozzávetőlegesen 2000 főt tett ki.²⁹⁰ Az 1995-ben megjelent művében Hegyi Klára egészen bizonyosnak tartotta, hogy a beglerbégek és a szandzsákbégek anyagi képességükhöz és nagyravágyásukhoz igazodó kíséretet tartottak maguk mellett, amelyet saját zsebből fizettek. Egy másik, sehol sem regisztrált katonaelem is biztosan jelen volt a Hódoltságban: az állástalan katonatömeg. Közülük lehetett pótolni a vár- vagy szpáhi szolgálatból kiesetteket.²⁹¹ Joggal feltételezhetjük, hogy a tizenöt éves háború időszakában számuk nem hogy csökkent, hanem inkább gyarapodott és jó részük a hadjáratokra vonuló seregekhez csapódva próbálta megélhetését (leginkább rablásokból) biztosítani.

Röviden ki kell térnem a tartományi haderőknek a csatarendben elfoglalt helyére. Az iszlám a bal oldalt tartja a tisztesebbnek, ezért általában a „vendég” seregtest került mindig erre a szárnyra (Európában az ázsiaiak, míg Ázsiában az európaiak). A tartományi csapatok egy része az oszmán főserég elő- és utóvédjét is adta.²⁹²

²⁸⁸ Hegyi 1995. 84.; Hegyi 2007. 124-127.

²⁸⁹ Hegyi 1995. 100.; Hegyi 2007. 166.

²⁹⁰ Merényi 1894. 259-262.

²⁹¹ Hegyi 1995. 100.; Hegyi 2007. 170-172.

²⁹² Generál 1987. 211-212.

A Krími Kánság hadai a tizenöt éves háborúban

Az Oszmán Birodalom szárazföldi hadseregének harmadik elemét a tizenöt éves háború időszakában a vazallus államok által kiállított hadak alkották. A Porta azonban a küzdelem egésze alatt nem számolhatott Erdély, Havasalföld és Moldva támogatására, mivel Báthori Zsigmond és a két vajda 1595. január 28-án Prágában szövetséget kötött II. Rudolfal. A tatárok már 1594-ben részt vettek Szinán nagyvezír Győr elleni hadjáratában, sőt ők szállták meg az őrsége által elhagyott Pápát is.²⁹³ Jelentőségük és szerepük a magyarországi hadszíntéren azonban 1595-öt követően növekedett meg. Szinán az évi havasalföldi hadjáratában ugyanis olyan veszteségeket szenvedtek az úgynevezett *akindzsik*, hogy a Portának pótlásukról gondoskodni kellett.²⁹⁴ Ez a csapat ugyanis a nehézfegyverzetű szpáhik mellett a könnyűlovasságot képviselte az Oszmán Birodalom tartományi haderejében. Feladatuk – hasonlóan a magyar huszárokéhoz – az volt, hogy az ellenséget nyugtalanítsák, útját elvágják, hadmozdulatait felderítsék, és a készleteit elpusztítsák vagy zsákmányul ejtsék.²⁹⁵ A sikertelen havasalföldi hadjáratban meggyengült, szinte teljesen megsemmisült *akindzsik* pótlására a Porta a tatárokat szemelte ki. Portyáik és a hódoltság területén történt teletetéseik meg is hozták „gyümölcseiket”: hatalmas területek néptelenedtek és pusztultak el.²⁹⁶ A vazallus segélyhadakat a tartományilag illetékes beglerbéghez osztották be. A csatarendben általában a hát- és utóvédet alkották a tatárok.²⁹⁷

²⁹³ Pálffy 1997a. 12-15.

²⁹⁴ Hammer-Purgstall 1829. 250.; Generál 1987. 180.; Matuz 1990. 83.; Uyer-Eriksen 2009. 57-60.

²⁹⁵ Matuz 1990. 83.

²⁹⁶ Finkel 1988. 97-107., 203-208.; Szakály 1988. 39-51.; Ivanics 1994.

²⁹⁷ Generál 1987. 212.

Az oszmán hadvezetés a tizenöt éves háborúban

Hasonlóan a már bemutatott keresztény sereghez az Oszmán Birodalom hadereje sem alkotott homogén egységet. A császári- királyi hadak táborkarától eltérően azonban a vezetésüket ellátó testület a tizenöt éves háború időszakára már megszilárdult.

Mint az állam legfőbb és egyetlen ura, a szultán volt a legfőbb hadúr. Míg a 16. század elején-közepén I. Szülejmán szultán összesen hat alkalommal vezetett hadjáratot a Magyar Királyság vagy Bécs ellen, addig a tizenöt éves háború időszakára ez már nem volt jellemző. A 16-17. század fordulójának három uralkodója közül egyedül III. Mehmed szállt táborba egyetlen egy alkalommal, 1596-ban. A hadjárat megkezdése előtt a szultán kinevezett egy főparancsnokot, azaz egy *szeraszker*t vagy *szerdárt*, aki az esetek többségében maga a nagyvezír volt. Ezt a tisztséget az a fekete krétai kócsagtoll jelezte, amit a hadra keltek szemlelőhelyén az uralkodó saját tollbokrétájából tűzött a turbánján lévő ékköves forgóba. Emellett megkapta a fővezéri zászlót, amelyet a hadjárat után vissza kellett adnia.²⁹⁸ A Porta Ibrahim nagyvezír halála után Jemisci Haszánt nevezte ki erre a posztra 1601 júliusában.²⁹⁹ Munkáját számos, a hivatalához tartozó tisztségviselő segítette,³⁰⁰ közöttük ott találjuk Mehmed agát, aki még Ibrahim nagyvezír *kethüdája* és udvarmestere volt.³⁰¹

A tartományi seregek vezetése, mint ahogyan már említettem, a beglerbégek feladata volt. Az 1601. évi hadjáratban ebből a haderőből a karamániai, anatóliai, boszniai, ruméliai és budai vett részt. A

²⁹⁸ Generál 1987. 194-195.

²⁹⁹ Ibrahim Pecsevi 1916. 159.

³⁰⁰ A 17. század végi tisztségviselőkre lásd: Hadnagy 2015. 148-150.

³⁰¹ Gömör 1892. 615.; Ibrahim Pecsevi 1916. 160.; Finkel 1988. 45.; Tóth 2000. 338.

három európai beglerbég nevét ismerjük is: Lala Mehmed ruméliai, Mankirkusi Mehmed budai és Dervis boszniai pasa.³⁰²

Az Oszmán Birodalom vezetői, hadügyének irányítói nagy súlyt fektettek a hatalmas hadsereg ellátásának megszervezésére. Ezt központilag szervezték, irányították és felügyelték. Ez egyrészt nagy hatékonyságot biztosított a csapatok számára. Másrészt lehetővé tette az állam erőforrásainak maximális felhasználását egy-egy hadjárat előkészítéséhez és lebonyolításához.

A tizenöt éves háború időszakában az oszmán hadsereg utánpótlását a hadműveletekhez igazodva három fázisban szervezték meg. Az elsőben, amikor a csapatok Isztambulból a magyarországi hadszíntérre vonultak, az élelmet a felvonulási útvonalak mentén, egy-egy napi járóföldre felállított állomásokon halmozták fel és osztották ki. A második fázisban, a hadműveletek idején a hadsereget a határ menti végvárak raktáraiból látták el. Ezek készleteit pedig lehetőség szerint a „hátszágból” töltötték fel. A hadjárat végeztével a csapatok egy része a hódoltságban vagy a vele közvetlenül határos vidékeken telelt. Ezeket újra a végvárak raktáraiból látták el. A másik, a hazavonuló részét a seregnek pedig ismét a felvonulási útvonalak mentén felhalmozott készletekből élelmeztek. Ez volt a harmadik fázis.³⁰³

Az európai katonák ellátásához mérten alacsony fejadagok előteremtése, a hadseregellátás megszervezése a *defterdáro*k feladata volt. Munkájukat számos, a hivatalukhoz tartozó tisztségviselő segítette.³⁰⁴ Az utánpótlás szállításával speciális egységeket bíztak meg. Ruméliában a *jürükök* és a *vojnukok*, míg Anatóliában a *müszellemek*, valamint a *jaja* és *pijade* egységek látták el ezt a feladatot. Ezek mindegyike a 15. században katonai szolgálatot látott el. Ez olyannyira igaz, hogy maga a *pijade* és a *jaja* szavak gyalogost jelentenek. A 16. század első felére azonban szerepük már csupán a segédfeladatok ellátására

³⁰² Tóth 2000. 334., 338.

³⁰³ Finkel 1988. 130-143.; Tóth 2000. 103.

³⁰⁴ A *defterdáro*k mellé rendelt 17. századi tisztviselőkre lásd: Hadnagy 2015. 153-158.

korlátozódott: szorosok védelmére, utak karbantartására.³⁰⁵

A császári-királyi haderő irányításánál említettekhez hasonlóan az oszmán seregek táborkarával kapcsolatosan is meg kell állapítanunk, hogy három tisztség viselői és segítők játszottak kulcsszerepet a hadvezetésben és hadszervezésben: a nagyvezír vagy a szultán által a hadjáratra kinevezett *szerdár* vagy *szeraszker*, a hadba rendelt tartományok beglerbégjei és a *defterdáro*k. A hadsereg táborkarának többi tagja alárendeltségükben, illetve szigorú ellenőrzésük alatt tevékenykedett.

³⁰⁵ Finkel 1988. 117., 144-192.; Matuz 1990. 83.; Tóth 2000. 104-105.; Uyer-Eriksen 2009. 83-87.

A császári-királyi és az oszmán hadak létszáma az 1601. évi hadjárat idején

A hadtörténetírás egyik állandó problémája a hadműveletek, ostromok vagy csaták történetének feldolgozása során meghatározni a szembenálló felek pontos, vagy a legtöbb esetben csak hozzávetőleges létszámát. Ebben a „számháborúban” az esetek többségében a kutatók vereséget szenvednek az egymásnak ellentmondó adatok „csapásaitól.” Ennek ellenére időről-időre kísérlet történik a létszámviszonyok tisztázására és most magam is ezzel próbálkozom meg az 1601. évi hadjáratról kapcsolatban.

A császári-királyi hadak 1601-ben

Gömöry Gusztáv 1892-ben a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent tanulmányában kétszer is foglalkozik a császári-királyi főszereg összetételével és létszámával. Az első alkalommal azokat a csapatokat sorolta fel, amelyeknek az Udvari Haditanács tervei szerint részt kellett volna venniük a Székesfehérvár elleni hadjáratban.³⁰⁶

Parancsnok	Létszám
Seifried von Kollonich	1000 német íjász (!)
Heinrich Matthias von Thurn	1000 német íjász (!)
Georg Friedrich von Hohenlohe	1000 német lovas
Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercege	1000 németalföldi lovas
Nádasdy Ferenc	2000 huszár
Schadnitzky	1000 kozák

³⁰⁶ Gömöry 1892. 304-305.

Johann Ernst anhalt-zerbsti herceg	4000 német gyalogos
Georg Andreas von Hofkirchen	4000 német gyalogos
Adolf von Althan	4000 német gyalogos
Gianfrancesco Aldobrandini	4000 fős itáliai segélyhad
Joan de Vabacourt	4000 vallon gyalogos
	4000 hajdú
Hans Wendel von Pernhausen	4000 német gyalogos
Összesen	35 000 fő

Mint láthatjuk, az Udvari Haditanács egy igen jelentős, 35 000 gyalogból és lovasból álló haderő felállítását tervezte. Gömör tanulmányában még egy alkalommal kitér a császári-királyi főserег létszámára és összetételére, ekkor azonban a Komárom és Esztergom közötti táborban augusztus végén összpontosított csapatokra fókuszálva figyelmét.³⁰⁷

Parancsnok	Gyalogság	Lovasság
Georg Andreas von Hofkirchen, az alsó-ausztriai rendek által felfogadott katonaság	4000 fő	
Hans Wendel von Pernhausen	3000 fő	
Hans Preiner zu Stübing	3000 fő	
Johann Ernst anhalt-zerbsti herceg, a felső-szász kerület ezrede	3000 fő	
Friedrich von Gaisberg, a bajor kerület ezrede	4000 fő	
Gotthard von Starhemberg, a felső-ausztriai rendek által felfogadott katonaság	1500 fő	
Adolf von Althan	4000 fő	

³⁰⁷ Gömör 1892. 310.

Seifried von Kollonich		1600 fő
Heinrich Matthias von Thurn		1000 fő
Georg Hoditzky		1061 fő
Christoph Hermann von Russworm		200 fő
Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur hercege		1000 fő
Összesen	22 500 fő	4861 fő

A két irat adatait összevetve szembeűnő a különbség a tervezett és Gömör szerint valójában a hadjáratban részt vett csapatok és létszámaik között. A fejezet második listáján már nem találjuk sem Aldobrandini, sem Vabacourt, sem Hohenlohe, sem Nádasdy, sem pedig Schadnitzkyt és katonaságát. Helyettük azonban ott szerepel Preiner neve, mellette pedig az, hogy egy 3000 fős gyalogezredet állított fel.

A Hungaricában azonban egy harmadik, sajnos keltezetlen irat is fennmaradt, amely a keresztény had remélt létszámával foglalkozott.³⁰⁸

A felfogadással megbízott neve	Gyalogság	Lovasság
Solms		600
Kollonich		1500
Thurn		1000
Hoditzky		1000
Vohenstein		1000
alsó-szász kerület		1000
magyar rendek		2000

³⁰⁸ ÖStA HHStA H AA Fasc. 141. Fol.: 11v.

pápai segélyhad	10 000	
Preiner	3000	
Althan	3000	
Pernhausen	3000	
Hofkirchen	4000	
bajor kerület ezrede	3000	
felső-szász kerület ezrede	3000	
magyar rendek	2000	
Összesen	31 000	8100

Az iratban tehát egy harmadik létszámadatot találhatunk, amely szerint a keresztény had összesen 39 100 gyalogosból és lovasból kellett volna állnia. A lista másik érdekessége, hogy a pápai segélyhad és a frank kerület által kiállított lovasság is szerepelt rajta. Melyik lehet a helyes adat? Mekkora lehetett a keresztény főserég létszáma 1601 szeptemberének elején?

Ha a rendelkezésünkre álló források mindegyikét alaposan áttanulmányozzuk, akkor megállapíthatjuk, hogy a 19. század végének neves hadtörténésze által közreadott, valamint a Hungaricában fennmaradt iraton szereplő számok még tovább árnyalhatóak, illetve hogy a kutatások a hadsereg összetételével kapcsolatban is új eredményeket hozhatnak. Mindenekelőtt szeretném felhívni arra a figyelmet, hogy a két táblázatban is szereplő Aldobrandini vezette pápai segélyhad nem a keresztény főseréghez, hanem a Kanizsát ostromló csapatokhoz csatlakozott.

Másrészt Gömörly tévesen adta meg néhány egység létszámadatait. Az általa közreadott első és a második táblázatban az szerepel, hogy Althan és Pernhausen 4-4000 gyalogost kellett, hogy toborozzon. Ezzel szemben tudjuk, hogy ők ketten és Preiner 1601. március 23-i dátummal az Udvari Haditanács egy-egy 3000 fős gyalogezred

kiállításával bízta meg.³⁰⁹ Az sem ismeretlen számunkra, hogy e három gyalogezredet mely segélyekből állították fel. Althanét a morva, Preinerét a cseh, míg Pernhausenét a sváb kerületi rendek megszavazott adójából toborozták és tartották fenn.³¹⁰

A bajor és a felső-szász rendek által kiállított gyalogság esetében is azt tapasztalhatjuk, hogy Gömörly az első, illetve a második listáján 4-4000 főt számolt ezekre. Valójában ennél kisebb létszámúak voltak, hiszen mindkét ezred csak 3-3000 fegyverforgatóból állt.

Hozzá kell azonban tennem, hogy a kinevezésekben szereplő létszámadatokat érdemes csak tájékoztató jellegűnek tekinteni. A gyalogság esetében az Udvari Haditanács szeptember 9-i utasítását mindenképpen meg kell említenünk. Ezen a napon érkezett a császári-királyi főszereg Székesfehérvár alá, tehát ekkor kezdődött meg a hadjárat. A haditanács tagjai azonban már ekkor mind a hét gyalogezred ezredesét felszólították, hogy a zászlóikban található üres helyeket töltsék fel mihamarabb.³¹¹ A felső-ausztriai rendek adójából felfogadott 1500 fő esetében pedig a vezetésükre kijelölt Starhemberget az Udvari Haditanács már augusztus 5-én intette, hogy 51 hiányzó katonáját pótolja.³¹² A felső-ausztriai rendek szeptember 2-i levelükben pedig jelezték, hogy még mindig 21 helyet nem töltöttek be.³¹³ A Hofkirchen ezred esetében nem csupán néhány tíz fő hiányzott, hanem teljes alegységek. Az alsó-ausztriai rendek tartományi gyűlésükön tíz zászlóba osztva 4000 gyalogos felfogadását határozták el.³¹⁴ Ám május végére-június elejére nem gyűlt össze a szükséges létszám. Az ezredes tehát megkérdezte, mitévő legyen? Amire azt a választ kapta, hogy mustráltassa meg a rendelkezésre álló 6 zászlónyi katonát.³¹⁵ Ez azt jelentette, hogy a 4000 fő helyett csak hozzávetőlegesen 2400 gyalogos állt rendelkezésére.

³⁰⁹ ÖStA KA Best. 1601/680.

³¹⁰ ÖStA HHStA H AA Fasc. 141. Fol.: 11v.; Hatvani 1859. 160.

³¹¹ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 394r. No. 39.

³¹² ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 385r. No. 31.

³¹³ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 206. Fol. 597r.

³¹⁴ Stangler 1972. 49.

³¹⁵ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 370v. No. 28.

Mindez annak ellenére történt, hogy már május 24-én Kollonich, Thurn és Hoditzky kérte az udvar közbenjárását, hogy a gyalogezredek fölfogadásával megbízottak a lovassági szolgálatra alkalmasokat ne toborozzanak.³¹⁶

A lovasok felfogadására kinevezettek esetében is találhatunk a forrásaink és Gömör listája között különbséget, valamint eltérést a kinevezési iratban meghatározott és a ténylegesen a zászlók alá álltak között. Mercoeur herceg még 1600. április 24-i dátummal kapott megbízást 500 lotaringiai és francia *kürasszír* felfogadására, amelyet a birodalmi gyűlésen megszavazott adóból kellett finanszírozni.³¹⁷ Az egyik kapitánya pedig Tilly volt.³¹⁸ A Kanizsa környéki harcok és a dezertálások miatt azonban a következő év elejére a herceg lovassága két kompániára zsugorodott. Így Mercoeur arra kapott kinevezést 1601. április 12-én, hogy öt lovas lövész kompániája, valamint a megmaradt *kürasszírjai* mellé további három kompánia vértess lovas toboroztasson.³¹⁹ Nehezen megállapítható, mi lett a sorsa ennek a papíron 1000 fős katonaságnak. Annyi bizonyos, hogy a három kompánia felfogadása megtörtént. Az Udvari Haditanács 1601. július 12-én utasította az alsó-ausztriai rendeket, hogy Mercoeur új katonáinak jelöljenek ki néhány napra kvártélyt területükön.³²⁰ 1601. november 27-én Arnold Helio mustrabiztos azt a feladatot kapta, hogy a herceg hat, valószínűleg *kürasszírokból* álló kompániáját szervezze át.³²¹ A hiányzó lovas lövészeket pedig talán Philipp Graf zu Solms hat németalföldi kompániájába osztották be végül vagy valamelyik gyalogezredbe. Ám ez csupán feltételezés, konkrét bizonyíték nélkül.³²²

Gömör listája két további lovas egység esetében is nagyobb létszámmal számol, mint amekkora lehetett a valóságban. A birodalmi

³¹⁶ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Exp. Band 206. Fol. 513r. No. 109.

³¹⁷ ÖStA KA Best. 1601/655.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 141. Fol.: 11v.

³¹⁸ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 339r. No. 121.

³¹⁹ ÖStA KA Best. 1601/684.

³²⁰ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 206. Fol. 379r. No. 59.

³²¹ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 206. Fol. 416r. No. 115.

³²² ÖStA KA Best. 1601/697.

segélyből³²³ Hoditzky által felfogadott német lovasok számát 1061 főben határozta meg. Maga az ezredes 1601. június 17-én jelentette az Udvari Haditanácsnak, hogy 1000 főnyi lovasát a hónap 6. napján Olmützben megmustráltatta.³²⁴

A 19. század végének neves hadtörténésze, Gömörly szerint Kollonich 1600 lovassal vonult a magyarországi hadszíntérre. Az alsó-ausztriai rendek által megszavazott segélyből azonban 1500 lovas lövész kiállítását tervezték.³²⁵ Június 4-én az Udvari Haditanács már sürgette is őket, hogy minél hamarabb mustráltassák meg katonáikat.³²⁶ Ám itt kiderült, hogy a mustrabiztosok előtt több lovas jelent meg, mint amennyire szükség volt. Kollonich ezért azt kérte, hogy további 50 lovas lövést hadd fogadhasson fel.³²⁷ Az Udvari Haditanács nem is gördített ez elé akadályt. 1601. július 24-én kérték az alsó-ausztriai rendeket, hogy a létszám feletti 70 (!) lovas zsoldját is fizessék ki.³²⁸ Tehát, ha harminccal kevesebben is voltak, ám Kollonich lovassága nem érte el az 1600 főt.

Gömörly listáján szerepel Russworm 200 lovasa is. Ők a tisztségéhez tartozó, úgynevezett *Rehmfahne* tagjai voltak. Ám nem tett említést a Mátyás főherceg kíséretéül szolgáló katonaságról: a 100 főnyi lovasról, azaz a *Hoffabné*ről, valamint a gyalogos testőrségének 50 darabontjáról és ugyanennyi lovas lövésről sem.³²⁹

Szintén hiányzik Gömörly felsorolásából a frank kerület rendjei által felfogadott 1000 német lovas, amelyek vezetésével Otto von Vohensteint bízták meg,³³⁰ valamint a birodalmi gyűlésen megszava-

³²³ ÖStA HHStA H AA Fasc. 141. Fol.: 11v.

³²⁴ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Exp. Band 206. Fol. 546v. No. 65.

³²⁵ Stangler 1972. 49.

³²⁶ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 370v. No. 20.

³²⁷ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 377v. No. 12.

³²⁸ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 381r. No. 122.

³²⁹ ÖStA KA AFA 1601-7-1.

³³⁰ ÖStA KA Best. 1601/695. Azért Vohenstein vezette ebben az évben a frank kerület lovasságát, mert Georg Friedrich von Hohenlohe, aki eddig parancsnokolt felettük,

zott adóból kiállított Solms németalföldi lovas lövészei is.³³¹ Bár, mint nemsokára látni fogjuk, nem teljesen véletlen, hogy a két lovas egység kimaradt Gömör listájáról.

A nyugat-európai zsoldosok mellett a császári-királyi főserег hadjáratában jelentős számú magyar katonaság is részt vett. Ezek létszámviszonyainak megállapításához azonban csak töredékes adatok állnak rendelkezésre. A Nádasdy és Batthyány vezette csapatokról egyetlen egy információ áll a rendelkezésünkre. Wathay szerint ugyanis „ezer lovas vélek s annyi gyalog vala.”³³² Sőt szerinte a dunántúli hadban ott volt még Török István pápai kapitány is.³³³

Sajnos Forgách és Graf katonáiról, valamint a vármegyei insurrekció létszámáról semmilyen adattal nem rendelkezünk. Azt azonban tudjuk, hogy Pogrányi kerületi katonasága 200 huszárból és 60 hajdúból állt.³³⁴ Emellett Thurzó Szaniszlót az Udvari Haditanács 300 huszár felfogadásával bízta meg.³³⁵

A *dicának* a főnemesek birtokaikra jutó részéből a következő létszámban kellett volna lovasokat és gyalogosokat kiállítani:³³⁶

Parancsnok	Huszár	Hajdú
Thurzó Szaniszló	80	160
Thurzó György	50	100
Thurzó Miklós	50	100
Thurzó Kristóf	50	100
Illésházy István	80	100

nem jelenhetett meg a hadjáratban betegség miatt. ÖStA HStA H AA Fasc. 141. Fol.: 22r.

³³¹ ÖStA KA Best. 1601/697.

³³² Wathay 1976. 18.

³³³ Wathay 1976. 18.

³³⁴ Gömör 1892. 320.

³³⁵ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 373v. No. 118.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 381r. No. 134.

³³⁶ Gömör 1892. 321.

Nádasdy Ferenc	50	100
Balassa Menyhért	60	120
Révay Péter	50	100
Dersffy Miklós	50	100
Dersffy Ferenc	50	100
Dobó Ferenc	50	100
Forgách Zsigmond	60	120
Balassa Zsigmond	70	140
Összesen	750	1440

Gömör további öt lovaskapitányt és hat vajdát sorolt fel, akik szintén a magyar rendek által megszavazott *dicából* fogadtak volna fel katonaságot.³³⁷

Parancsnok	Huszár	Hajdú
Csébi Miklós	100	
Zediny István	100	
Farkas Pál	100	
Gyórfy János	50	
Grócsay Miklós	50	
Rácz Márton		100
Puskás Benedek		100
Csórka Miklós		100
Öcsédi Benedek		100
Szentbenedeky Benedek		100
Szabó András		50
Összesen	400	550

³³⁷ Gömör 1892. 322.

Érdemes megjegyezni, hogy egy, június 19-én a császárhoz küldött levélben a magyar rendek által a *dicából* kiállított katonaság létszámát 1500 főben határozták meg.³³⁸ Wathay szerint pedig a dunáninnen-i katonaság „is mint kétezer lóval” vett részt a hadjáratban.³³⁹

Mindezek alapján, illetve mindezeket figyelembe véve úgy gondolom, a császári-királyi főszereg összlétszámát hozzávetőlegesen 28-30 000 gyalogosra és lovasra becsülhetjük papíron, ám ennyi katona bizonyíthatóan nem tartózkodott egy és ugyanazon időben a hadjárat alatt a táborban.³⁴⁰ A hadsereg ugyanis nagyon lassan gyülekezett. Az Udvari Haditanács egész június folyamán Althan, Hofkirchen, Hoditzky, Thurn, Kollonich, Preiner és Pernhausen katonáinak mustráját, valamint hadszíntérre vonulását többször is sürgette.³⁴¹ Ezt azonban három tényező is hátráltatta, illetve hátráltathatta. Egyrészt a megbízott ezredek közül Kollonichot (június 22-én), Althant és

³³⁸ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol. 70r.

³³⁹ Wathay 1976. 19.

³⁴⁰ Károly János szerint Mercoeur hadserege a tüzerséggel együtt 28 361 gyalogosból és 7711 lovasból állt. Hozzá hasonlóan Tóth Sándor László is azt feltételezte, hogy a keresztény had létszáma 30-35 000 fő lehetett. Károly 1898. 510.; Tóth 2000. 331.

³⁴¹ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 370r. No. 10.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 370v. No. 20.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 370v. No. 21.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 370v. No. 27.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 370v. No. 28.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 370v. No. 29.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 371r. No. 34.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 371r. No. 38.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 371r. No. 41.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 371r. No. 42.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 371v. No. 52.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 372. No. 80.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 372r. No. 81.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 372v. No. 84.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 372v. No. 85.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 372v. No. 86.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 373r. No. 95.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 373r. No. 101.;

Preinert (előbbit először június 4-én, majd mindkettőt július 6-án) az udvari haditanácsosoknak fel kellett szólítania, hogy jelenjenek meg egységüknél, hiszen távollétükben nem lehetett megmustrálni a katonákat, akik így nem kaphatták meg első havi zsoldjukat.³⁴² Utóbbi ezred mustráját, hasonlóan a cseh rendek által megszavazott adóból kiállított másik egységhez,³⁴³ Thurn lovas lövészeihez, egyébként még augusztus második felében sem sikerült végrehajtani.³⁴⁴

Másrészt a mustra alkalmával viták alakulhattak ki a kifizetendő pénzek körül. Az Althan, Preiner és Pernhausen nevére kiállított ki-nevezési irat mellé csatolták Leonhard von Jell jelentését, amelyet az utóbbi ezred felső-ausztriai (Wels és Enns) mustrájáról készített. Eszerint a Pernhausen-féle duplazzsoldosok a szemlén több fizetést követeltek, de végül a szokásos illetményben sikerült velük megállapodni. A muskétások havi 10, 11 vagy 12 rajnai forintot akartak kialkudni szolgálati idejükre. Velük végül úgy egyezett meg a császár által kiküldött mustrabiztos, hogy a legtapasztaltabbaknak 10 forinttal, míg a többieknek a szokásos 9 forinttal kellett megelégedniük. A lövészek zsoldját pedig a szokásos havi 6 forintban határozták meg.³⁴⁵ A sikeres tárgyalás azt eredményezte, hogy Pernhausen katonáinak első havi zsoldjára a birodalmi kerületek segélyéből csak 36 090 forintot kellett kifizetni.³⁴⁶

Harmadrészt a mustrahely és a magyarországi hadszíntér közötti nagy távolság leküzdése is jelentős időt emésztett fel. Az Althan ezredének gyülekezőhelyéül kijelölt Znojmo még viszonylag közel feküdt mind Alsó-Ausztria,³⁴⁷ mind pedig a Magyar Királyság határához, ám

³⁴² ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 370v. No. 21.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 373r. No. 107.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 378r. No. 37.

³⁴³ ÖStA HHHStA H AA Fasc. 141. Fol.: 11v.

³⁴⁴ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 386v. No. 64.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 387r. No. 77.

³⁴⁵ ÖStA KA Best. 680/1601.

³⁴⁶ ÖStA FHKA Reichsakten K. 61/b. Fol. 763r-788v.

³⁴⁷ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 370v. No. 21.

– mint ahogyan láttuk – a Pernhausen gyalogságot június közepén Felső-Ausztriában mustrálták meg.³⁴⁸ Kollonich lovassága a többszöri sūrgetés ellenére sem érkezett meg június folyamán a Magyar Királyságba, hiszen ezredesüket július 6-án az Udvari Haditanács felszólította arra, hogy állítsa le katonáinak Mannersdorf környéki rablásait.³⁴⁹ Thurn lovas lōvészei július 12-én érkeztek meg Bécs környékére, ahol az alsó-ausztriai rendeknek kellett ōket beszállásolni.³⁵⁰ Starhemberg gyalogsága pedig még augusztus elején is csak felvonulóban volt a magyarországi hadszíntér felé.³⁵¹

Mercoeur, az anhalt-zerbsti herceg és Gaisberg katonáinak a Magyar Királyságba érkezése még hosszabb időt vett igénybe, hiszen toborzóhelyük a Német-római Birodalomban, illetve Lotaringiában és a Francia Királyságban volt. Utóbbi gyalogezrednek, amelyet a bajor kerület rendjei állítottak ki,³⁵² három zászlója (ezeket a salzburgi érsek szerelte fel) már július 6-án megérkezett Bécsbe, mint ahogyan erről Mátyás főherceg a császárt tájékoztatta is, ám a bajor és pfalz-neuburgi hercegek által ígért további gyalogság még csak úton volt.³⁵³ Ezek az egységek valamikor augusztus folyamán futhattak be a császári-királyi főserg táborába. Hat nappal később, azaz július 12-én megérkezett Alsó-Ausztriába a Mercoeur által toboroztatott 3 új *kūrasszír* kompánia is, amelyeket szintén a tartományban szállásoltak el néhány napra.³⁵⁴ A felső-szász kerület rendjeinek segélyéből kiállított,³⁵⁵ az anhalt-zerbsti herceg vezetése alatt álló katonák szintén valamikor július hónapban érkeztek meg a magyarországi hadszíntér

³⁴⁸ ÖStA KA Best. 680/1601.

³⁴⁹ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 431v. No. 24.

³⁵⁰ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 379r. No. 64.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 379r. No. 68.

³⁵¹ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 385r. No. 30.

³⁵² ÖStA HHStA H AA Fasc. 141. Fol.: 11v.

³⁵³ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol. 16r.

³⁵⁴ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 379r. No. 59.

³⁵⁵ ÖStA HHStA H AA Fasc. 141. Fol.: 11v.

közelébe, bár az alsó-ausztriai rendeket már az előző hónapban figyelemzették, hogy számukra jelöljenek ki megfelelő kvártélyt és biztosokat is.³⁵⁶ Az Udvari Haditanács július 26-án rendelte ki az ezred mellé Christoph von Eck mustrabiztost.³⁵⁷ Ám a mustra egyelőre késétt, mivel az anhalt-zerbsti herceg nem tartózkodott a mustrahelyen, Bécsben.³⁵⁸ A megmustrálás folyamatát az sem gyorsíthatta, hogy az Udvari Haditanács rossz minőségű lengyel (vas) pénzzel akarta kifizetni a gyalogosok első havi zsoldját.³⁵⁹ A mustra végül augusztus elején megtörtént, de az ezred ekkor sem indult el a hadszíntérre, hiszen még két nap pihenőt kaptak.³⁶⁰ Mindezek figyelembe vételével meglepőnek és talán túlzottan optimistának is tűnik az a július 10-én készült jelentés, amely szerint Komárom, Esztergom és Győr környékén már mintegy 20 000 keresztény lovas és gyalogos vonult fel. Ezek mellé pedig még 3 vagy 4 héten belül további két gyalogezredet és 2000 főnyi lovasságot vártak.³⁶¹

A hadjárat kezdetén, szeptember elején tehát a nyugati zsoldos katonaságból Mercoeur herceg rendelkezésére állt a Preiner, Pernhausen, Althan, Hofkirchen, Starhemberg, Gaisberg és az anhalt-zerbsti herceg gyalogezrede, valamint Kollonich, Hoditzky, Thurn és a saját lovassága. Létszámukról, némileg túlzó módon azt olvashatjuk Wathay Ferenc énekes könyvében, hogy: „Már német tábor kinn vala mezőn, Kevesen, csak mint tizenkétezeren, Rékomáromhoz szállanak mind-egyben.”³⁶²

Ebből a haderőből azonban a császár több egységet is el kívánt vonni. Augusztus közepén Pernhausen és Preiner gyalogosait Erdély-

³⁵⁶ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 374r. No. 131.

³⁵⁷ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 381r. No. 133.

³⁵⁸ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 381v. No. 145.

³⁵⁹ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 381v. No. 150.

³⁶⁰ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 385r. No. 21.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 385v. No. 31.

³⁶¹ ÖStA HHStA StAbt Türkei I. 1601. július 10. Fol. 40r.

³⁶² Wathay 1976. 17.

be, Basta megsegítésére akarta küldeni.³⁶³ Ez nem történt meg, mindkét ezred végig Mercoeur mellett maradt.

II. Rudolf szintén főserégét gyengítette volna azzal, ha Thurn lovaságát Kanizsa alá rendeli. A Belső-Ausztriai Haditanács elnöke, Hans Friedrich von Trautmannsdorf 1601 februárjában készített szakvéleményéből kiderül, hogy Ferdinánd főherceg Kanizsa ostromához az uralkodótól összesen 2000 lovas és két gyalogezredet (összesen 6000 fő) kívánt kérni. II. Rudolf azonban már a tavasz folyamán világossá tette ifjú unokatestvére számára, mint ahogyan ezt április 24-én a stájer rendekkel tudatta is, hogy mindössze a kért segélyhad felét akarja a Dél-Dunántúlra küldeni, és néhány hónapig fizeti költségeiket.³⁶⁴ Augusztusra már csak a Thurn által felfogadott 1000 német lovasat kívánta Mátyás főherceg a kanizsai táborba vezényelni.³⁶⁵ A lovasok azonban Ferdinánd többszöri sürgetésére sem indultak meg Kanizsa felé.³⁶⁶ Annak ellenére, hogy Thurn augusztus 30-án még azt jelentette az Udvari Haditanácsnak, hogy kész a főherceg seregéhez csatlakozni,³⁶⁷ szeptember elejére megváltozott a helyzet. E hónap 6-án ugyanis Ferdinánd azt a tájékoztatást kapta Bécsből, hogy a Székesfehérvár környéki hadműveleteket irányító Mercoeur herceg Thurn lovaságát is magához rendelte.³⁶⁸ Maga az ezredes pedig nyolc nappal később elküldött levelében szintén arra hivatkozott, hogy a főhadparancsnok-helyettes parancsára cselekedett, még ha nem is értett egyet ezzel, így

³⁶³ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 21v. No. 108.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 387r. No. 69.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 385r. No. 71.

³⁶⁴ Antonitsch 1975. 290-291.

³⁶⁵ Antonitsch 1975. 302.

³⁶⁶ Lásd: ÖStA KA HKR-Wien Prot. Exp. Band 206. Fol. 32 r. No. 53.; ÖStA HKR-Wien Prot. Exp. Band 206. Fol.: 32v. No. 102.; ÖStA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol.: 47r. No. 46.; ÖStA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol.: 47v. No. 145.

³⁶⁷ ÖStA HKR-Wien Prot. Exp. Band 206. Fol.: 595v. No. 120.

³⁶⁸ ÖStA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol.: 48r. No. 28.

Kanizsa helyett Székesfehérvár környékén került bevetésre 1000 lovasa.³⁶⁹ A főherceg azonban szeptember-október folyamán továbbra is kitartóan kérte Thurn lovasságát.³⁷⁰ Majd 1601. október 17-én és 31-én azzal fordult Mátyás főherceghez, hogy az említett lovasokat vezényeltesse hozzá Székesfehérvár elfoglalása után.³⁷¹

A főherceg megpróbált más alakulatokat is „kölcsonkérni” a főhadszíntérről. Még szeptember folyamán javasolta, hogy Thurn lovassága helyett Georg von Hoditzky 1000 német lovasát vezényelje át Mátyás főherceg Kanizsa alá.³⁷² Ferdinánd szeptember 23. után Georg Adam von Trautmannsdorft Mátyás főherceghez, míg Vollmaeren gróftot Mercoeur hercegéhez küldte, és segélycsapatokat kért.³⁷³ A főherceg újabb követe, Sigmund Friedrich von Trautmannsdorf szeptember 28-án jelent meg Mátyásnál, aki úgy döntött, hogy Otto von Vohenstein³⁷⁴ frank kerületi lovasait, valamint Isolanot tábori haditanácsost küldi a Kanizsát ostromló sereghez.³⁷⁵ Ám az Udvari Haditanács már október 5-én azt a parancsot adta, hogy ez az alakulat is maradjon a császári-királyi főszeregnél, mivel az oszmán főszereg Székesfehérvár ellen vonult, és ott volt rájuk szükség.³⁷⁶ Az 1000 fős német lovasság végül október 18-án érkezett meg a császári-királyi had táborába, tehát kimaradt mind az ostromból, mind pedig az oszmán főszereggel történt

³⁶⁹ ÖStA HKR-Wien Prot. Exp. Band 206. Fol.: 608v. No. 55.

³⁷⁰ ÖStA HKR-Wien Prot. Exp. Band 206. Fol.: 34r. No. 60.; ÖStA HKR-Wien Prot. Exp. Band 206. Fol.: 35r. No. 31.

³⁷¹ ÖStA HKR-Wien Prot. Exp. Band 206. Fol.: 35r. No. 31.; ÖStA HKR-Wien Prot. Exp. Band 206. Fol.: 35v. No. 74.

³⁷² Antonitsch 1975. 303.

³⁷³ Stauffer 1886.; Antonitsch 1975. 306-307.

³⁷⁴ ÖStA KA Best. 695/1601

³⁷⁵ ÖStA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol.: 48r. No. 138.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Isolano életéről lásd: Benda 1983. 651–681.

³⁷⁶ ÖStA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol.: 49r. No. 39.; ÖStA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 402v. No. 34.

összecsapásokból.³⁷⁷ Nem véletlen, hogy Mercoeur, később pedig Mátyás főherceg sem kívánt átengedni lovasokat vagy gyalogosokat más hadszínterekre. Magyarázatul szolgáljon erre Bartelomäus Pezzen 1601. május 26-án írt levele a császárhoz. Ebben ugyanis leírta, hogy mind a főherceg, mind a herceg elzárkózott attól, hogy a toborozni tervezett négy gyalogezreddel és 3000 lovassal hadjáratot kezdjen, hiszen ilyen kis létszámú sereggel biztos a kudarc, amely mindkettőjük hírnevét és megbecsülését is veszélyeztetné. Ezért azt tanácsolták, hogy ebből a hozzávetőlegesen 16 500 főt számláló hadból³⁷⁸ egy ezredet Esztergom, egyet Pápa és környéke, egyet Győr, és egyet Kassa megerősítésére vezényeljenek. A lovasságot pedig oda kellene küldeni, ahol a legnagyobb szükség van rá: utak és átjárók fedezésére.³⁷⁹ Mindez magyarázatot ad arra is, miért kezdődött későn, szeptemberben a hadjárat. Mercoeur be akarta várni az összes számításba vehető ezredet és lovasságot, ráadásul a hadműveletekhez szükséges készletek sem álltak rendelkezésére megfelelő mennyiségben.³⁸⁰

Vohenstein frank kerületi lovassága tehát csak október 18-án érkezett a császári-királyi fősereghez, míg Solms németalföldi lovas lövészei még később, egészen pontosan november 4-én futottak be.³⁸¹ Ezekon kívül szeptember 27-én Mátyás főherceg is megérkezett a *Hoffahmné*jával és testőrségével a táborba.³⁸²

A fent számba vett magyar haderő sem jelent meg teljes egészében egyszerre a császári-királyi fősereg táborában. Azt tudjuk, hogy Pogrányi, Nádasdy, Batthyány, Thurzó Szaniszló és valószínűleg a *dicából* kiállított katonaság is részt vett Székesfehérvár ostromában.³⁸³

³⁷⁷ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol. 42v.

³⁷⁸ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol. 70r.

³⁷⁹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol. 65r-v.

³⁸⁰ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol. 71r.

³⁸¹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol. 42v.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.

³⁸² ÖStA KA AFA 1601-13-1; ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol. 122v; ÖStA HHStA StAbt Türkei I. 1601. Fol. 225r.

³⁸³ Nádasdy és Batthyány hajdúi vették be Hídvéget és Ozorát szeptember közepén.

Utóbbi csak onnan feltételezhetjük, hogy a „dunáninnyi” kerületi vicekapitány szeptember 28-án Csókakőről írt levelében említést tett arról, hogy Öcsédi Benedeket hajdúival kiküldték portyázni és nyelvet fogni.³⁸⁴ Az alsó-magyarországi vármegyék insurrekciójára, valamint Graf és Forgách táborba hívására pedig szeptember végén és október elején került sor, amikor is Mátyás főhercegnek és Mercoeurnek már biztos információi voltak az oszmán főserg közeledéséről.³⁸⁵ Ezt a katonaságot a főserg létszámának növelésére állították fel és rendelték a hadszíntérre. Szeptember második felére jelentősen meggyengült ugyanis a mezei had gyalogsága és lovassága. Az ostrom során jelentős számú katona meghalt, megsebesült vagy megbetegedett. A hadjáratban bevethető létszámát tovább csökkentette, hogy a gyalogság egy részét Esztergom és Székesfehérvár őrzésére osztották be.³⁸⁶ Utóbbival kapcsolatban Isolano úgy tudta, hogy a gyalogezredekben összesen 4500 főt rendeltek ide.³⁸⁷ Ezzel szemben az 1601. évi hadijelentésben az szerepel, hogy Székesfehérvár védelmére „csak” 1500 katonát küldtek, minden ezredből egy-egy zászlónyi gyalogost.³⁸⁸ A magam részéről ez utóbbi adatot tartom hitelesnek. Mindezeket tekintetbe véve úgy gondolom, hogy a keresztény főserg összlétszámát az oszmán főserg megérkezésének idején, kiegészülve a vármegyei csapatokkal mindössze 13-20 000 főre becsülhetjük.³⁸⁹

ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 68v.

³⁸⁴ Gömör 1892. 321.

³⁸⁵ ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 401v. No. 17.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 402r. No. 26.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 403v. No. 51., ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 398r. No. 136.; ÖStA KA HKR-Wien Prot. Reg. Band 207. Fol. 402r. No. 18.

³⁸⁶ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

³⁸⁷ Benda 1983. 674.

³⁸⁸ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

³⁸⁹ ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Hatvani 1859. 157-158.; Illésházy 1863. 96.; Gömör 1892. 609.; Bánlaky 1940. 341.; Wathay 1976. 19.; Tóth 2000. 334.

Az oszmán főszereg 1601-ben

Mehmed aga, Ibrahim nagyvezír *kethüdája* és udvarmestere valamikor 1600 elején egy levelet küldött a győri főkapitánynak, Adolf von Schwarzenbergnek. Ebben a keleti szóvirágoktól és túlzásoktól sem mentes módon leírta, hogy az elmúlt évi hadjáratban az oszmán hadsereg Esztergom³⁹⁰ alatt annyi katonával rendelkezett, amelyet csak a tenger vagy a csillagok sokaságával lehet összehasonlítani. A derék Mehmed fel is sorolta, kikre gondolt. Eszerint a *janicsáraga* valamennyi *janicsárral*, azaz 36 000 fővel; a portai szpáhik 40 000 fővel; 300 nagy ágyú; 10 000 délszláv zsoldos *szekbán* (*Archibusier*); a ruméliai Mehmed pasa 30 *szandzsák* katonaságával, azaz 60 000 fővel; a boszniai Dervis pasa 40 000 fővel; az anatóliai Szinán pasa 20 *szandzsák* katonaságával, 30 000 fővel; a karamáni Mehmed pasa 20 000 fővel; a szivasi (Sivas) beglerbég 20 000 fővel; Murád pasa a dijarbekiri, aleppoi, damaszkuszi, tripoliszi és más vilajetek katonaságával, azaz 40 000 fővel; *müteferrikák*, *csauszok* és más szolgáló népek összesen 30 000 fővel, valamint a tatár kán 300 000 harcosával. Ha mindezt összeadjuk, akkor az derül ki, hogy 1599-ben az oszmán főszereg 626 000 főt számlált.³⁹¹ Természetesen a *kethüda* sorai inkább a pszichológiai hadviselést szolgálták, mintsem valós képet adtak volna az Oszmán Birodalom mozgósítható mezei haderejéről. Egyébként is, még a császári-királyi hadsereg létszámánál is nehezebb meghatározni az oszmán főszereget, összetételével kapcsolatban pedig csak bizonytalan információ-töredékek állnak a rendelkezésünkre. Előbbi esetben leginkább a kémjelentés, fogolyvallomások, illetve egy-egy a császárhoz küldött irat és az egykorú történeti munkák szolgálnak némi támpontul. Utóbbiak közül két francia történetírónak a munkájában olvasható adatokat érdemes kiemelni. M. Husson szerint a Csókakő-

³⁹⁰ Tóth 2000. 306.

³⁹¹ ÖStA HHStA StAbt Türkei I. 1601. Fol. 308r.

nél megjelent oszmán had létszáma 120 000 fő volt. Ezzel szemben Nicolas de Montreux három létszámadatot is közölt. Megemlítette ugyanis, hogy egyesek szerint 150 000, másik szerint 120 000, míg egy harmadik csoport szerint 100 000 fegyverforgatóból állt a *szerdár* serege.³⁹² A történétírók becsléseinél visszafogottabban nyilatkozott a már említett Orosi Vácról 1601. június 22-én Nádasdynak írt levelében. Szerinte az oszmán főserég várhatóan az 1601. évben nem lesz nagyobb 70 vagy 80 000 főnél.³⁹³ A hadjáratról készült összefoglaló jelentés szerint, egy, október 6-án elfogott budai *beslia* azt vallotta, hogy a nagyvezír serege 60 000 főt számlál.³⁹⁴ A következő napon négy, Paksnál fogságba ejtett törököt hoztak Nádasdy huszárai. Ők már azt vallották, hogy az oszmán főserég 80-100 000 katonából áll.³⁹⁵ Ugyanezeket az adatokat olvashatjuk Mátyás főherceg által Albert főherceghez írt levelében is. Eszerint ugyanis az oszmán főserég legkevesebb 80 000 fegyverforgatóval rendelkezett. Emellett azonban – a fogsolyvallomások szerint – még további majd húszezernyi átállt német, francia és egyéb pribék³⁹⁶ is a *szerdár* táborában volt.³⁹⁷

Jemisci Haszán csapatai október 9-én értek Székesfehérvár alá, így immáron közlőről felderíthették, megszemlélhették táborukat. Mátyás főherceg a következő napon azt írta II. Rudolfnak, hogy ötször nagyobb az oszmán sereg, mint a császári-királyi. Sok tevéjük van, ráadásul további tüzérséget várnak még Budáról, és akkor 13 ostrom- és 56 mezei ágyújuk lesz.³⁹⁸ Érdekes módon a hadjárat eseményeit összefoglaló jelentésben azonban csak kétszer nagyobbként

³⁹² Husson s. d. 44.; Montreux 1608. 750-751.

³⁹³ ÖStA HHStA StAbt Türkei I. 1601. június 22. Fol. 219r.

³⁹⁴ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

³⁹⁵ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

³⁹⁶ A pribékekről és az információszerzésben betöltött szerepükről lásd: Takáts 1915. 304-335.; Pálffy 1999. 49.

³⁹⁷ Hatvani 1859. 157.

³⁹⁸ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol. 19v.

jellemezték az ellenség táborát.³⁹⁹ Azt, hogy a változást mi okozhatta, egyelőre homály fedi. Tizenegy nappal később (október 21-én) pedig Russworm szintén az uralkodóhoz küldött jelentésében először az oszmán táborot háromszor vagy négyszer nagyobbnak írta le, mint a sajátjukat. Majd két alkalommal is megemlítette, hogy az ellenség katonasága nem volt kevesebb, mint 50 000 fő.⁴⁰⁰ Hozzá hasonlóan Istvánffy is ugyanennyi oszmán katonáról írt történeti művében.⁴⁰¹ Ezzel szemben Isolano feljegyzéseiben, valamint az 1601. évi hadijelentésben azt olvashatjuk, hogy a nagyvezír mintegy 60 000 katonával érkezett meg Székesfehérvár alá.⁴⁰² Ezek alapján a magam részéről úgy vélem, hogy az oszmán főszereg létszáma 50 és 60 000 fő között lehetett.⁴⁰³

Mint láthattuk az oszmán főszereg létszámának meghatározása sem kis kihívás, ám összetételének megállapítása még komolyabb problémát jelent. Csak információszilánkok állnak rendelkezésünkre különböző jelentések, valamint Pecsevi *tarikbja* Kjatib Cselebi *fezlekéje* alapján. Természetesen biztosak lehetünk abban, hogy Jemiscsi Haszán janicsárokat és portai szpáhikát is hozott magával a hadjáratba.⁴⁰⁴ Előbbivel kapcsolatban egy, október 2-án Szekszárdnál elfogott tatár azt vallotta, hogy a nagyvezírrrel összesen 10 000 portai zsoldos gyalogos indult el Isztambulból.⁴⁰⁵ Ezzel szemben az október 10-i összecsapásban elfogott török szerint Jemiscsi Haszán összesen 7000 janicsárt vitt magával a hadjáratra.⁴⁰⁶

A portai szpáhik esetében sajnos még ennyi adat sem áll rendelkezésünkre, hiszen semmit sem tudunk az öt vilajet katonaságának létszámáról. A birodalom, már említett rossz gazdasági viszonyai miatt

³⁹⁹ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁴⁰⁰ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol. 53r-54v.; Illésházy 1863. 95.

⁴⁰¹ Istvánffy 2009. 382.

⁴⁰² ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Benda 1983. 674.

⁴⁰³ Legutóbb 50-70 ezer főre tette Tóth 2000. 334.

⁴⁰⁴ Ibrahim Pecsevi 1916. 160.

⁴⁰⁵ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁴⁰⁶ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

a tartományi szpáhik az 1601-t megelőző esztendőekben is elmaradtak vagy dezertáltak a hadjáratokból. Sokan közülük pedig a *dzselálílik* közé álltak.⁴⁰⁷ A török történetírók nyomán azt is tudjuk, hogy a portai szpáhik közül a *szilahdárók* is jelen voltak a hadjáratban, ám számuk szintén egyelőre ismeretlen.⁴⁰⁸ Azt sem tudjuk, hogy rajtuk kívül más, a Portán szolgáló zsoldos lovas egység elkísérte-e a nagyvezírt a magyarországi hadszíntérre. Annyi azonban bizonyos, hogy 1601 márciusában az állandó fizetlenség miatt nagy portai szpáhi lázadás tört ki. A feldühödött katonák nyolc napig dúltak és fosztogattak, mire sikerült megfékezni őket. Közülük az életben maradtak Anatóliába menekültek és szintén csatlakoztak a *dzselálílik*hoz.⁴⁰⁹ Az oszmán fősereghez tartozó *szekbánok*ról azonban már valamivel többet tudunk. A már többször említett Orosi-féle 1601. június 22-i jelentés szerint 20 000-et fogadott fel a Porta.⁴¹⁰ A szám túlzónak tűnik, ám Pecsevi leírása alapján annyi bizonyos, hogy legalább 600 részt vett közülük az összecsapásokban.⁴¹¹ Az 1601. október 9-i eseményeket megörökítő beszámolók szerint pedig a keresztény táborral szemben négy- vagy ötezer lovon ülő és hosszú puskával felszerelt albán jelent meg.⁴¹² Az egy nappal később fogságba esett török azonban azt vallotta, hogy létszámuk csak 2000 fő.⁴¹³ Azaz, ha a 20 000 főt nem is érte el a felfogadott lövész zsoldosok száma, mégis több ezren részt vehettek a hadjáratban.

A Székesfehérvár körüli harcokban részt vett az a néhány száz francia is, aki a múlt esztendőben, 1600-ban lázadt fel Pápán.⁴¹⁴ Közülük háromezren szeptember 16-án be akartak jutni a körülzárt Fehérvár-

⁴⁰⁷ Hadnagy-Papp 2003. 121.

⁴⁰⁸ Ibrahim Pecsevi 1916. 160.; Kjátib Cselebi 1916. 308.

⁴⁰⁹ Hadnagy-Papp 2003. 121.

⁴¹⁰ ÖStA HHStA StAbt Türkei I. 1601. június 22. Fol. 219r.

⁴¹¹ Ibrahim Pecsevi 1916. 160.

⁴¹² ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 19v.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁴¹³ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁴¹⁴ Finkel 1992. 451-471.; Ágoston 1995. 477-478.; Sahin-Tóth 2006. 103-111.

ra, de kísérletük meghiúsult.⁴¹⁵ Az október 10-i összecsapásban elfogott török vallomása szerint a *szerdár* hadában összesen 500 renegát francia szolgált. Közülük 100 lovon, míg a többi gyalogosan.⁴¹⁶

Végül említést kell tennem a tatárokról is, akik a hadjáratban részt vettek. A források jelen helyzetben sem segítenek abban, hogy megállapítsuk közülük a Szekszárdnál elfogott hány bajtársával érkezett a magyarországi hadszíntérre. Ivanics Mária becslése szerint a 17. század elején már jóval kevesebb tatár harcolt a Magyar Királyságban, mint korábban, amikor jellemzően 10-15 000 fő is részt vett a hadjáratokban, dúlt és fosztogatott.⁴¹⁷

Mercoeur herceg azért csak szeptemberben indította meg a hadműveletet, mivel sem elegendő katona, sem megfelelő mennyiségű hadfelszerelés nem állt korábban a rendelkezésére. Másfelől ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy miért érkezett az oszmán főserег igen későn, csak októberben a hadszíntérre. A választ Kjátib Cselebi krónikája adhatja meg, amely megvilágítja az oszmán hadsereg lassú felvonulásának hátterét. „Ibrahim pasa [a nagyvezír] halálának a híre Moharrem hó 20-án [1601. július 20.] érkezett meg Konstantinápolyba. Másnap, hétfői napon, a nagyvezíri pecsét Jemiszi Haszán pasa *kajmakámnak* adatott és legfelsőbb parancsot kapott, hogy sietve Belgrádba menjen. Az említett vezír húsz napig időzött Konstantinápolyban s az elhunyt *szerdár* özvegyét, Aisa *szultánát*, magának eljegyezte s a Belgrádon lévő vezíri sátor s mindenféle poggyász, felszerelés és hadiszer ajándékkép a szultántól neki adatott. Az említett Haszán pasa nagyvezír azt mondta: >> Ebben az évben már lehetetlen a hódítás, minthogy késő már odamenni s nem lehet a dolog után látni. Egyébként Lala Mohammed pasa *szerdár* örködjék azon a vidéken s majd a jövő évben egész felkészültséggel induljunk.<<Szunallah *efendi* azonban ellenkező véleményen volt és sürgetőleg mondta: >>Most kell indulni.<< Ily

⁴¹⁵ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol. 60r.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol. 69r.

⁴¹⁶ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁴¹⁷ Ivanics 1994. 177.

módon tehát a késedelmezésre nem lett engedély, azért kénytelen volt Belgrád felé elindulni. Szunallah *efendit* azonban többé nem tűrhette és a *fetva*-hivatalából letétette. Száfár hó 9-én [1601. augusztus 8.], csütörtöki napon, nagy kísérettel kiindult Isztambulból s nagy sietéssel Belgrád felé haladva Rebi-ül-evvel hó 8-án [1601. szeptember 5.] oda megérkezett s késedelem nélkül még azon a napon a Száva hídján keresztülment és Zimony vára közelében az előbbi *szerdár* sátorába beszállott. Tizenöt napig időzött ott s ezalatt az összes felszereléseket és kellékeket átvette.⁴¹⁸

Azért, hogy csak ősszel kezdődtek meg a hadműveletek a főhadiszíntéren azonban nem csupán a hadvezérek, valamint a lassan gyülekező katonák és hadfelszerelések okolhatóak, hanem az 1601. évi béketárgyalásnak is része volt a késedelemben.

⁴¹⁸ Kjátib Cselebi 1916. 305. Lásd még a kémjelentések alapján: ÖStA KA AFA 1601-13-1.

Az 1601. évi sikertelen békekötési kísérlet

1603 márciusában a Német-római Birodalom rendjei a tizenöt éves háború folyamán immáron harmadjára gyülekeztek Regensburgban birodalmi gyűlésre. A március 21-én felolvasott császári propozíció részletesen beszámolt az Oszmán Birodalom és a Habsburg Monarchia képviselői között lezajlott 1599. és 1600. évi béketárgyalási kísérletekről, illetve azok kudarcáról, kiemelve, hogy II. Rudolf semmilyen békét sem remélhet a hitszegő Portától, ezért folytatnia kell a háborút, amihez azonban újabb pénzügyi segítségre van szüksége.⁴¹⁹ Meglepő módon az irat nem tért ki az 1601. évi tárgyalásokra, holott a téma legutóbbi kutatói ezt egyfajta fordulópontnak tekintették az addigi alkudozásokhoz viszonyítva.⁴²⁰ A kapcsolatfelvételre ugyanis már 1601 februárjában sor került, és az eddigiektől eltérően a Belgrádban telelő Ibrahim nagyvezír kezdeményezte. A tárgyalások előkészítésével és lefolytatásával *kethüda*-ját, Mehmed béget és Kodzsa Murád díjárbekiri beglerbéget bízta meg.⁴²¹ A két fél közötti közvetítés pedig Sabán koppányi bégre hárult. Mindaddig ő állt kapcsolatban Nádasdyval, aki a Habsburg Monarchia oldaláról tartotta kezében a tárgyalások menetét, amíg a keresztény fél elkötelezettsége bizonyossá nem vált.⁴²²

A *kethüda* megpróbált nyomást gyakorolni tárgyalópartnerére. Mercoeurnek ajándékot küldetett, és hangsúlyozta a béke előnyös voltát, ám nem felejtette el megjegyezni azt sem, hogy az oszmán hadsereg előkészületei a hadjáratra igen előrehaladottak, illetve egy nagyobb tatár csapat megjelenését is kilátásba helyezte. Mercoeur herceg a neki

⁴¹⁹ Bagi 2014. 1195-1196.

⁴²⁰ Hadnagy–Papp 2003. 118.

⁴²¹ Ibrahim Pecsevi 1916. 159.; Kjátib Cselebi 1916. 304.

⁴²² Hadnagy–Papp 2003. 123.

küldött fehér szőnyeget ugyan nem fogadta el, de a tárgyalásokról nem zárkózott el.⁴²³

Nádasdy márciusban felvette tehát a kapcsolatot Murád beglerbéggel és a hónap végén a felek meg is állapodtak találkozájuk helyszínéről. Választásuk szerint ez az esztergomi Helembai-, vagy Szent András-szigeten történhetne meg, másban azonban nem tudtak megegyezni.⁴²⁴ Április végén vagy május elején Bécsben ki is jelölték a küldöttséget a tárgyalásokra. Eszerint Nádasdy mellett ennek tagja volt Bartholomäus Pezzen császári tanácsos, Wolfgang von Eitzing megbízott győri végvidéki főkapitány, Sigmund von Herberstein károlyvárosi végvidéki főkapitány, Kutassy János esztergomi érsek és Nyáry Pál váradi kapitány. Emellett kijelöltek egy lehetséges tárgyalási napot, amelyet Nádasdy egyeztetett Mankirkusi Mehmed budai beglerbéggel.⁴²⁵

Az első tárgyalásra Papp Sándor feltételezése szerint valamikor május közepén kerülhetett sor a Helembai-szigeten, bár a hitlevelek kölcsönös cseréje csak júniusban történhetett meg.⁴²⁶ Mindkét fél túlzott igényeket támasztott a másikkal szemben. Az oszmán küldöttség Esztergom és Fülek visszaadását követelte, valamint a hátralékos évi adók és az ajándék megfizetését kívánták. Ráadásul hadisarcot is követeltek, és ragaszkodtak ahhoz, hogy a békét Budán kössék meg. A császári küldöttek instrukciójában az szerepelt, hogy a Porta a háború folyamán elfoglalt helységeket és területeket, azaz az Una és a Kulpa közötti végvárat, valamint Kanizsát szolgáltassa vissza. Felvetették azt is, hogy II. Rudolfnak az Erdély felett gyakorolt hatalmát ismerjék el, illetve az okozott károkat térítsék meg. A felek mindegyike természetesen visszautasította a követeléseket, de legalább megegyeztek egy újabb tárgyalás időpontjában, június 16-ban.⁴²⁷

⁴²³ Fethrentheil-Gruppenberg 1937. 218.; Hadnagy-Papp 2003. 123., 134-135.

⁴²⁴ Hadnagy-Papp 2003. 123.

⁴²⁵ Hadnagy-Papp 2003. 123., 137.

⁴²⁶ Hadnagy-Papp 2003. 123., 140.

⁴²⁷ Hadnagy-Papp 2003. 123-124.

Az újabb találkozó valószínűleg nem jött létre, mivel a *kethüda* nem jelent meg. Murád beglerbég június 22-i levelében azt állította, hogy nincs híre arról, hogy a *kethüda* mikor érkezik meg. Eközben Nádasdyék egyre türelmetlenebbül várakoztak Komáromban.⁴²⁸

Az új időpontot július közepére tűzték ki, ám ez a találkozó sem jöhetett létre, mivel a *kethüda* továbbra is távol maradt. A császár tárgyaló-delegációja pedig feloszlott, és elhagyta Komáromot. A közvetítést a Budán lévő Murád és Mehmed beglerbégek, valamint a Bécsbe utazott Nádasdy között Eörsy István esztergomi vicekapitány vette át, aki július 12-i és 13-i levelében kérte megbízóját, hogy a Porta békülési szándékát ne vegye komolyan.⁴²⁹

Néhány nappal később hír érkezett a kethüdáról és késlekedésének okáról. A nagyvezír július 9-i halálát követően azt a parancsot kapta ugyanis, hogy Eszéknél váraкоzzon, amíg nem értesítik a további tennivalókról. A várt utasítás is megérkezett, amely szerint a díjrabekiri és a budai beglerbégre, valamint Mehmed bégre bízta a tárgyalások lebonyolítását. Murád pasa tárgyalási készségük bizonyítékául Nádasdynak megküldte III. Mehmed utasítását.⁴³⁰

Az oszmán és a Habsburg küldöttek augusztus 3-án újra tárgyaltak a békefeltételekről Esztergomban. A nagy remények ellenére a találkozó ismét kudarcra végződött, mivel mindkét fél bizalmatlan volt. Bécsben meg voltak győződve arról, hogy a nagyvezír csak az időt akarta húzni a béketárgyalásokkal, hogy Anatóliában rendet teremthessen, mint ahogyan erről Mátyás főherceg szeptember 13-i levelében a brandenburgi választófejedelmet tájékoztatta.⁴³¹ Az oszmán küldöttség azonban tovább akarta folytatni a tárgyalásokat, és

⁴²⁸ ÖStA HHStA StAbt Türkei I. 1601. június 22. Fol. 5r-v.; Hadnagy–Papp 2003. 125.

⁴²⁹ ÖStA HHStA StAbt Türkei I. 1601. július 12. Fol. 55r.; ÖStA HHStA StAbt Türkei I. 1601. július 13. Fol. 77r.; Hadnagy–Papp 2003. 125.

⁴³⁰ ÖStA HHStA StAbt Türkei I. 1601. június 22. Fol. 112r-113v.; Hadnagy–Papp 2003. 126.

⁴³¹ Kárffy 1916. 225-226.; Hadnagy–Papp 2003. 127.

immáron felajánlották, hogy a status quo alapján kössenek békét. Követelései között azonban szerepelt Vác lerombolása, valamint az adózás érvényesítése Esztergomra, Nógrádra, Szécsényre és a füleki szandzsákra, azaz minden olyan területre, amelyeket a császári-királyi seregek visszafoglaltak. Az irreális feltételek válasz nélkül maradtak, így augusztus végére az oszmán tárgyaló küldöttség is befejezettnek tekintette a tárgyalásokat.⁴³²

⁴³² Hadnagy–Papp 2003. 127.

„Elvégezés, hogy Fejérvárt megszállják”⁴³³

A keresztény had elindulása és Székesfehérvár ostroma (1601. szeptember 5-20.)

„A háború a politikának folytatása csupán, csakhogy más eszközökkel.”⁴³⁴ A híres porosz katonai teoretikus, Carl von Clausewitz axiómája érvényes az 1601. évi hadjáratra is. A sikertelenül zárult béketárgyalásokat követően Mátyás főherceg utasította Mercoeurt, hogy a Győrbe, Komáromba és Esztergomba már megérkezett csapatokat gyűjtse össze és indítsa meg. Mielőtt azonban rátérnék az ostrom ismertetésére érdemes két rövid kitérőt tennünk és egyrészt megismernedni Székesfehérvár védműveinek elhelyezkedésével és tagolódásával. Másrészt fontos meghatározni azt is, hogy az ostrom idején a várban hány fős őrség állomásozott.

Erasmus Francisci 1664-ben Nürnbergben megjelent művében a következőket olvashatjuk a városról és a várról: „Székesfehérvár vagy Alba Regia Alsó-Magyarországon (!) van a Sárvíz folyó mentén, majdnem merőlegesen Esztergomra, ám attól több mint másfél napi járásra áll. A mondott Sárvíz folyó, amely négy mérfölddel (hőzavetőlegesen 40 kilométer) északabba ered, 14 mérföld után a Dunába fut. A város körüli terület mocsaras; a város maga nagy, vastag falakkal és egy jó vizesárokkaal ellátott.”⁴³⁵

Francisci művének megjelenésével egy időben a híres török világutazó, Evlia Cselebi Magyarországon járt és Székesfehérvárról a következőket jegyezte le: „Egy termékeny síkságon éppen a közepén áll. Körülötte egy *merhále* távolságra erdős és fás hely van s ennek

⁴³³ Wathay 1976. 17.

⁴³⁴ Clausewitz 1917. 31.

⁴³⁵ Francisci 1664. 409.

közepén, termékeny vidéken, a Sárvíz folyó partján, nádas, mocsaras helyen, keletről-nyugotra hosszában fekvő igen erős vár, mely alakja palaczkhoz vagy víztartó edényhez hasonló. Kerülete hatezer lépés. Akna- és ostromsáncz mind a négy oldalán lehetetlen, mert egészen mocsaras helyen van; árok egyik oldalon sincs. Mocsarának kerületét egy nap alatt alig lehet végig járni, negyven-ötven rőf mélységű helyei is vannak ...A vár falai a mocsárban tíz rőf magasak, vastagságuk ötven láb; czeментомtel és mésszel épült erős tömésfalak. ... Kívül és belül cser- és tölgyfák vannak s ezekből a vár korhadt gerendáit évenként megújítják. Kilencz nagy iszkenderi bástyája⁴³⁶ van.⁴³⁷

Bár az esetek nagy többségében veszélyes egy hat évtizeddel korábbi állapotot visszavéitenni, ám Székesfehérvár védműveinek esetében nyugodtan megállapíthatjuk, 1601-ben a város alá érkezők közel ugyanazt láthatták, amit Francisci és Evlia Cselebi papírra vetettek. A 16. században az Oszmán Birodalom jövedelmeiből még az erődítések karbantartására, valamint új falak építésére is tellett. Kisebb-nagyobb javítási munkálatokat 1545-től kezdődően egészen az 1560-as évek végéig végeztek Székesfehérváron. Ennek keretében megtörtént a fal- és palánkerősítés, a kapuk kijavítása, janicsárszállás építése, valamint a bazilika átalakítása. 1572-ben pedig több mint két hónapos munkával sor került a vár nagyjavítására. Ekkor a kőfalakat és palánkokat is újjáépítették, sőt ahol szükségesnek ítélték, ott ki is egészítették. Ezt követően azonban a tizenöt éves háborúig nem történtek hasonló volumenű munkálatok. A falakat és a palánkokat 1582-ben újra javították. A háború ismét szükségessé tette az újabb felújításokat. Majd a 17. században több alkalommal is végeztek a védműveken kisebb-nagyobb rekonstrukciókat és átépítéseket. Azonban még az állagmegóvás sem sikerült, hiszen 1663-ban Székesfehérvárnak 204 rőfnyi (hozzávetőlegesen 12 méter)⁴³⁸ romos fala volt.

⁴³⁶ Az Evlia Cselebi munkáját fordító Karácson lábjegyzetben csak annyit írt, hogy az iszkenderi nagy-sándorit jelent. Evlia Cselebi 1904. 258.

⁴³⁷ Evlia Cselebi 1908. 44.

⁴³⁸ Hegyi 1989. 5.; Siklósi 2013. 12-22.

A török nyelven Isztolni Belgradnak nevezett erősség több, védhető részre tagolódott. Magját a kőfallal övezett belső város és a középkori királyi várpalota (*Burg*) alkotta.⁴³⁹ Georg Rabuß hadititkár szeptember 15-i jelentésében túlzásoktól sem visszariadva Székesfehérvár állapotát is leírta Mátyás főhercegnek. Szerinte a város nagyobb volt, mint Pozsony. Védelmét kiépített rondellák és egy vizesárok biztosítja. Rögtön a városfal mellett egy nagy templom állt (Nagyboldogasszony-bazilika). E mögött pedig a középkori királyi várpalota helyezkedett el. Utóbbi Rabuß szerint szépen ki volt építve és akkora, mint a bécsi *Burg*. A városban a házak nagyok voltak és kőből épültek.⁴⁴⁰

A belső városon kívül a külvárosokat is védhetővé tették, igaz ezek körül már csak palánkfalat építettek ki. Érdekes, hogy mind Francisci, mind Evlia Cselebi csak két külső városról tesz említést: a nyugati szárazulaton elhelyezkedő Ingoványról, valamint a Buda felé, azaz a keleten elterülő Besli/Rácvárosról vagy Budairól.⁴⁴¹ Utóbbit Siklósi Gyula szerint az 1600-as évek elején alakították át katonai célokra,⁴⁴² ám ennek ellentmond, hogy már 1596-ban külön őrséget rendeltek a védelmére.⁴⁴³ Hieronymus Augustanus Orteliusnak az 1601. évi ostromról készített leírásából, Isolano feljegyzéseiből, valamint a császár számára a hadjáratról készített jelentésből azonban kiderül, hogy e két említeten kívül még egy megerősített külvárosa volt Székesfehérvárnak. A belső várostól délre elhelyezkedő úgynevezett Sziget városrészt ekkor szintén palánk vette körül.⁴⁴⁴ Állapotukról is rendelkezésünkre állnak információk, hiszen Rabuß jelentésében részletesen beszámolt ezekről is. Eszerint mindháromat egy-egy vizesárok és egy-egy jól feltöltött

⁴³⁹ Francisci 1664. 409.; Evlia Cselebi 1908. 44-48.; Siklósi 2013. 7.

⁴⁴⁰ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 58v.

⁴⁴¹ Francisci 1664. 409.; Evlia Cselebi 1908. 48.; Siklósi 2013. 7-9., 10-11., 35-37., 45-47.

⁴⁴² Siklósi 2013. 16.

⁴⁴³ Hegyi 2007. 995.

⁴⁴⁴ Benda 1983. 673.; Tóth 2000. 331.; Ortelius 2002. 202r.; Siklósi 2013. 9-10., 40-44.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 58r.

palánk veszi körül. Kerületük akkora, mint Prágáé. Úgy vélte, hogy elfoglalásuk nélkül pedig a kőfallal megerősített várost sem megközeleíteni, sem lövetni nem lehetséges.⁴⁴⁵ A védők a másik két, nem védhető külvárost felgyújtották.⁴⁴⁶

A védművek (és a védők lelki) állapotát az időjárás is befolyásolta. 1601. június 28-án borzasztó vihar tombolt Székesfehérvár felett. A lezúduló eső és az így megduzzadt mocsár vize elöntötte a várost és a külvárosokat, nagy rémületet és zavart keltve a lakosokban.⁴⁴⁷

„A falak ereje nem a kőben van, hanem a védők lelkében” – írta Gárdonyi Géza az Egri csillagokban.⁴⁴⁸ Ha a székesfehérvári őrség lelki erejéről nem is rendelkezünk közvetlen információkkal, ám létszámukról annál inkább. Wathay verses művében sejtelmesen csak annyit árul el, hogy „mert kevés török benne hogy van.”⁴⁴⁹ Hegyi Klára kutatásainak köszönhetően tudjuk, hogy a budai kincstár naplója szerint 1600. június 13-tól 1601. szeptember 28-ig (azaz még a keresztény ostromot követő egy hétig) terjedő öt negyedévre a városban összesen 1285 katonának fizettek zsoldot. A nagy kiterjedésű végház védelmére ez a létszám különösen kevésnek tűnik. Összevetve azonban ezt az adatot a fél évtizeddel korábbi zsoldlistában szereplővel, az is kiderül, hogy 1596 és 1601 között az ismert csapatnemek jelentősen meggyengültek: a *müsztahfizok* 127, a lovasok 225, a városbéli *azabok* 34 és a martalócok 40 fővel lettek kevesebben. Emellett «eltűnt» a nagyvárost védő 87 azab is. A Porta a székesfehérvári őrség megerősítésére 286 *gönüllüt* fogadott zsoldjába, továbbá 148 Boszniából áthelyezett társukkal egészítette ki e csapatnemet. Hegyi Klára a pénztári napló kiadási tételei alapján arra következtetett, hogy a portai alakulatok közül *dzsebedzsik* is voltak a városban, de számukat nem tudta meghatározni. Emellett feltételezte a janicsárok jelenlétét is, ám

⁴⁴⁵ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 58r.

⁴⁴⁶ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 51r.

⁴⁴⁷ Károly 1898. 510.

⁴⁴⁸ Gárdonyi 1976. 302.

⁴⁴⁹ Wathay 1976. 17.

konkrét utalást erre sem talált.⁴⁵⁰ Az őrség parancsnoka Haszán bég volt, akiről Wathay igen jó véleménnyel volt: „gyors vitéz vala ő minden dolgában.”⁴⁵¹

Ha megvizsgáljuk az egykorú keresztény forrásokat is, akkor kiderül, hogy az ostrom során még ennyi török katona sem állomásozott Székesfehérváron. Illésházy István följegyzéseiben azt vette papírra, hogy Mercoeur „megszállá Fejérvárat, kiben 500 török ha vala azkor.”⁴⁵² Ezzel szemben Mátyás főherceg szeptember 13-án II. Rudolfnak írt levelében arról számolt be, hogy egy Székesfehérvárból kiszökött magyar paraszt vallomása szerint az erősségben nincs több 800 fős őrségnél, akik igen reményvesztettek.⁴⁵³ Ezt az információt erősíti meg, hogy a végső roham alkalmával fogságba esett Haszán bég kihallgatásáról lejegyzettek szerint ő „800 fegyverforgatónál többet nem bírta.”⁴⁵⁴

A külvárosok elfoglalását követően, azaz szeptember 15-én Rabuß az Udvari Haditanácsnak küldött jelentésében már azt írta, hogy a védők már csak 600-an vannak. A városból kimenekült hódoltsági jobbágyok vallomásaiból azt is megtudták, hogy a városban sok nő és gyermek, valamint 200 keresztény fogoly is található.⁴⁵⁵ Rabuß szeptember 17-i jelentésében ezen értesüléseit újra megismételte.⁴⁵⁶ Felmerül a kérdés, hogy miből ered a különbség a zsoldlistán szereplő adatok, illetve a városból kiszököttek és Haszán bég vallomásai

⁴⁵⁰ Hegyi 2007. 995-997.

⁴⁵¹ ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Wathay 1976. 17. Az egykorú forrásokkal ellentétben a szakirodalomban Huszein bég szerepel, hibásan: Gömöröy 1892. 318.; Károly 1898. 519., Tóth 2000. 331.

⁴⁵² Illésházy 1863. 95.

⁴⁵³ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 56r.

⁴⁵⁴ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁴⁵⁵ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 59v. Állítólag katonái a kísérettel Buda felé menekülő székesfehérvári asszonyokat és gyerekeket megtámadták és kirabolták. ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 54v.

⁴⁵⁶ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 69r.

között? A választ Wathay művében találjuk meg: „egy rész népének ment vala Budában.”⁴⁵⁷ Ez azért történhetett, mert az őrség egyáltalán nem számított ostromra. Haszán bég vallomása is ezt erősíti meg, aki azt mondta, hogy „nem hitte, hogy Székesfehérvárt megtámadják.”⁴⁵⁸ Úgy tűnik, hogy az utolsó pillanatban tudatosult bennük a rájuk leselkedő veszély. A bég vallomása szerint ekkor több helyre is segélyért fordultak. A levelekben, amelyeket elküldtek, bár jelezték, hogy a legvégsőig készek ellenállni, ám figyelmeztettek arra is, hogy erősen ostromolják őket, készleteik pedig fogytán vannak.⁴⁵⁹ A segélykérések azonban sikertelenek maradtak. Ennek okát Rabuß szeptember 12-i jelentéséből ismerhetjük meg. Eszerint három nappal korábban a keresztény katonák elfogtak egy előkelő személyt és egy csauszt, akik segélyt kérni indultak el Székesfehérvárról Budára. A foglyul ejtetteket a náluk lévő írással együtt a táborba vitték.⁴⁶⁰

A budai beglerbég igyekezett megsegíteni a székesfehérvári őrséget, ezért szeptember 16-án az előző évben átállt franciák közül 300-at, illetve ugyanennyi janicsárt akartak bejuttatni, sikertelenül.⁴⁶¹ Ennek ellenére Rabuß szeptember 12-i jelentéséből tudjuk, hogy a védők az utolsó emberig kívántak ellenállni.⁴⁶²

A csallóközi táborából a herceg már szeptember 2-án megindította katonaságát azt tervezve, hogy másnap Komáromnál átkel a Dunántúlra. Ám a Duna magas vízállása, valamint az élelmiszerek szállítására kirendelt szekerek hiánya miatt két napig várakozni kényszerült. Eközben azonban, azért hogy Budáról ne juttathassanak be sem muniációt, sem élelmiszert Székesfehérvárra, Russwormnak megparancsol-

⁴⁵⁷ Wathay 1976. 17.

⁴⁵⁸ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁴⁵⁹ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁴⁶⁰ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 50v.; Gömöry 1892. 311-312.; Károly 1898. 511.

⁴⁶¹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 60r.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 69r.

⁴⁶² ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 51r-v.

ta, hogy Thurn, Hoditzky és Kollonich 2500 lovasával Esztergomba menjen, és ott a várhegy és a Szent Tamás-hegy között épült sáncban állomásozó Althan és Pernhausen ezredeket vegye magához. Esztergomból a főtábornesternek éjjeli menetekkel úgy kellett vonulnia, mintha Budát akarná a keresztény had megostromolni. Ezt követően Székesfehérvár felé kellett küldenie katonáit és a város falai alatt egyesülnie Mercoeur seregével.⁴⁶³ A tüzérségi lovak hiányában összesen 10 löveget tudtak magukkal vinni. Mercoeur herceg megparancsolta katonáinak, hogy öt napra lássák el magukat élelemmel. Ezek szállítására a komáromi uradalomból állítottak ki ötven szekeret. Mercoeur a vele maradt csapatokkal szeptember 5-én átkelt a Dunán és a következő napon elindult Komáromból Székesfehérvár felé. Ahogyan Wathay verses művében megörökítette: „Indulván azért, dobokat üttette.”⁴⁶⁴ A had szeptember 7-én ért a majki kolostorhoz. A következő napon pedig a herceg táborot veretett Kereknél. A keresztény sereg a város alá szeptember 9-én délben érkezett meg,⁴⁶⁵ és két helyen (a Palota és a Buda felőli oldalon) táborozott le.⁴⁶⁶

Ugyanezen a napon, szeptember 9-én Hofkirchen 6 zászló gyalogossal és két ágyúval (*Notschlangéval*) Csókakő alá vonult. Leadtak három vagy négy ágyúlövést, ami után a húsz fős őrség megadta magát. Közülük tizenhatot élve a táborba vittek, míg négyüknek sikerült elmenekülnie.⁴⁶⁷

Hasonló események zajlottak le egy nappal később Csákváron is. Innen a fogságba esett agát, a vajdát, a porkolábot vagy *dizdárt*⁴⁶⁸

⁴⁶³ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 46r.

⁴⁶⁴ Wathay 1976. 17.

⁴⁶⁵ ÖStA KA AFA 1601-13-1.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 58r.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 79r-v.

⁴⁶⁶ ÖStA KA AFA 1601-13-1.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 58r.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 79r-v.

⁴⁶⁷ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁴⁶⁸ A szó jelentése Hegyi Klára szerint várkapitány. Lásd: Hegyi 2007. 362. A várk - kapitányi tisztség azonban a korban nem létezett, kapitánya csak a mezei hadaknak volt,

(*Burggraf*), és még tíz előkelőt a keresztény sereg táborába hoztak, hogy kegyelmet kérjenek. Keleti szokás szerint a foglyok megcsókolták Mercoeur kabátjának szélét. A herceg kegyet gyakorolt a magukat megadókkal szemben, hiszen Simontornyára kísértette az őrség tagjait feleségeikkel és gyerekeikkel együtt, összesen 150 embert.⁴⁶⁹

Russworm 8000 főnyi lovassággal és gyalogsággal a herceg utasításának megfelelően Zsámbék és Vál között vonult el, fenyegetve ezáltal Budát.⁴⁷⁰ Csapatái Székesfehérvár alá Mercoeur seregei után egy nappal, szeptember 10-én érkeztek meg a budai úton és a Budai kapuval szemben táboroztak le.⁴⁷¹

Mivel a várost a külvárosok meghódítása nélkül nem lehetett megostromolni, ezért a következő éjjelen a herceg a főtábornost és az ezredek vezetőit a végház felderítésére küldte. Meg kellett ugyanis állapítaniuk, hogyan és mi módon építhetnék meg ezek ellen a futóárkokat úgy, hogy saját veszteségeik minél alacsonyabbak legyenek. Miután ezt megtanácskozták, Mercoeur minden ezred számára kiosztotta a helyét.⁴⁷²

A következő két napban a külvárosok előtt négy különböző helyen kezdődtek meg a munkálatok. A katonák futóárkokat építettek a vízés-árokig, szemben a palotai, a győri és a budai kapukkal. Rabuß szeptember 12-i jelentéséből tudjuk, hogy aznap megtörtént a végház teljes körülrzárása. A nem túl mélynek ítélt árkok feltöltésére szánt 60 000 rőzsekeőteget egész nap készítették a katonák.⁴⁷³ Maga Mercoeur is éjjel-

a várnak nem, így a fordítás is hibás.

⁴⁶⁹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 54r., ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Gömörý 1892. 311.

⁴⁷⁰ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 54v.

⁴⁷¹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 50r-v.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 54r.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 58r.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 79r-v.; Gömörý 1892. 311.

⁴⁷² ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 79v.

⁴⁷³ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 50r-v.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Károly 1898. 513.

nappal felügyelte a munkálatokat, állandóan parancsokat és utasításokat adva. Mivel a herceg úgy tapasztalta, hogy csapatainak nagy vesztesége nélkül nem tudná megtámadni és elfoglalni a külvárosokat, ezért egy meglepő és veszélyes tervet talált ki. Eszerint a feladatra önként vállalkozó Russwormnak Althannal és katonáival át kellett kelnie a Sziget külvárossal szembeni mocsáron és rajtaütnie az ottani őrségen. Ennek elfoglalását követően dobbal és trombitával jelet kellett adatnia, hogy a Besli és az Ingovány városrészeket a kijelölt csapatok megrohanhassák. Russworm főtábornester hozzá is látott az egyáltalán nem veszélytelen vállalkozás előkészítéséhez. A Székesfehérvárról kiszökött keresztényektől, illetve az elfogott ellenséges katonáktól két nagyon fontos információhoz jutott. Egyrészt a vallomásokból kiderült, hogy a Szigetet csak kis létszámú őrséggel védelmezik. Másrészt a kiszököttek és foglyok azt is közölték, hogy a mocsár járhatatlan. Ez utóbbi hírnek Russworm azonban nem adott hitelt. Két megbízható emberét kiküldte felderítésére, akik azt jelentették, hogy a mocsáron át lehet kelni a nevezett külvárosig. A hír hallatán a főtábornester tovább folytatta a rajtaütés előkészítését. Az Althan ezredből kiválogatott 1000 katona mindegyikének megparancsolta egyrészt, hogy csak könnyű, páncél és sisak nélküli ruházatot viseljen a támadás ideje alatt. Másrészt a mocsáron való átkelés megkönnyítése érdekében mindegyiküknek egy-egy nádcsomót is magával kellett vinnie. A támadás szeptember 13-án este, sötétedés után indult meg. Russwormnak hamar rá kellett döbennie, hogy a mocsár sokkal mélyebb és nehezebben járható, mint ahogy azt neki jelentették. Katonái egész éjjel derékig merülve a vízben az egyik nádgyökértől a másikig lépdeltek. Aki elvétette a lépést az fülig elmerült, hat vagy hét zsoldos így vesztette életét. Még napfelkelte előtt (állítólag 2 és 3 óra között) elérték azonban a kijelölt külvárost, és bár ekkor száznál alig több katona állt a főtábornester rendelkezésére, mégis azonnal támadást vezényelt. A Szigetben álló őrség, mikor észrevette a támadókat, azonnal riadóztatott, ám ellenállásukat hamar legyűrték. A roham sikerét követően az előre megbeszéltek szerint megszólaltak a dobok és trombiták. Erre a jelre mind a négy futóárokából előre törtek a gyalogezredek katonái. Az elsők között rohmoztak Hofkirchen gyalogosai, akik ezen az éjjelen őrszol-

gálatot láttak el. A támadók részben a palánk megnyitásával, részben létrákon hamar benyomultak a külvárosokba. Negyedórával később le is gyűrték az ellenállást, a megmaradt védők pedig több helyen felgyújtották a rájuk bízott városrészeket, és visszavonultak a belső városba. A törökök a hadszereket hátrahagyták, így a keresztények zsákmánya lett tíz kerekas ágyú és sok szakállas puska.⁴⁷⁴ A szemtanú Rabuß szeptember 15-i jelentése szerint a keresztény katonák közül tizenöten vagy húszan haltak meg a támadás egésze során (tehát a mocsáron átkelés és a roham alatt),⁴⁷⁵ ám a sebesültek száma igen jelentős volt. Közöttük találjuk Jean de Vabacourtot,⁴⁷⁶ akit akkor ért a jobb combján lövés, mikor a Győr elleni 1598. évi támadáshoz hasonlóan, az egyik kapura egy petárdát akart felerősíteni. Rabuß szerint sebesülése nem volt veszélyes, ám valószínűsítette, hogy egész életében sántítani fog.⁴⁷⁷

Russworm vakmerő támadásának sikere lehetővé tette, hogy a város kőfalait immáron közvetlenül törhessék a keresztény lövegek. Mercoeur első intézkedésével szeptember 14-én a két keresztény táborrészt egybe vonatta. Ugyanezen, illetve a következő napon a külvárosokban elkezdődött a futóárkok kiépítése.⁴⁷⁸ Rabuß jelentése szerint szeptember 15-én délután már négy ágyút be is vontattak az ágyúállásba a győri kapuval szemben. Egy másik sánc elkészültét pedig a hadititkár még ugyanezen nap estéjére jósolta. Innen az Ingovánnyal szembeni palotai kapu védműveit akarták lövetni. A herceg a továbbiakra azt tervezte még,

⁴⁷⁴ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 58v-59r.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 68r.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 79v-80r., ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Gömöri 1892. 313-3124.; Ortelius 2002. 201r-202r.

⁴⁷⁵ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 59r.; Gömöry 1892. 315.; Károly 1898. 515.; Ortelius 2002. 202r.

⁴⁷⁶ Heischmann 1925. 247.

⁴⁷⁷ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 59r.; Gömöry 1892. 315.; Károly 1898. 515.; Ortelius 2002. 202r.

⁴⁷⁸ Ortelius műve szerint Mercoeur – hasonlóan, mint a külvárosok megközelítésénél – állandóan jelen volt a sáncok építésénél, sokszor kiteve magát közvetlen életveszélynek. Ortelius 2002. 202v.

hogy három csatornán keresztül lecsapoltatja a vizesárok vizét, és tizenkét löveggel (valószínűleg ebbe a zsákmányolt ágyúk is beleértendőek) löveti a falakat.⁴⁷⁹ A hadititkár két nappal később ez utóbbi elképzeléssel kapcsolatban azt írta, hogy tizennyolc vagy húsz ágyúra lenne szükség egy harmadik ütegállás felállításához. A tüzérség vontatásához szükséges lovak hiányában azonban a keresztény sereg lövegparkjának növelésére nem volt lehetőség.⁴⁸⁰ Meg kell azonban említenem, hogy a hadjáratban részt vett tíz ágyúnak az állásba vontatása is komoly kihívást jelentett. Amikor ugyanis a mocsáron átvezető hídon az egyik kartányt vitték át, súlyától a hídszerkezet megroppant és a löveg belemerült a vízbe. Ez nem csak az adott ágyú elvesztését jelentette, hanem emiatt a többi vontatása is leállt. A löveget végül a következő napon sikerült kiemelni és a számára kijelölt helyre elvinni.⁴⁸¹

Rabuß szeptember 17-én két jelentésében arról írt, hogy hat kartánnyal rombolták a palotai kaput védő falakat, míg a másik sáncból négy ágyúval törték a győri kaput védő két rondellát. A hadititkár arról is beszámolt, hogy a török védműveket elég gyengének ítélték. A hozzáértők a palotai kapuról már ekkor úgy vélték, hogy négy vagy öt óra múlva a földdel tehetik egyenlővé. A várost övező vizesárkot elég sekélynek találták, így mindenki nagyon bizakodó volt a várható rohammal kapcsolatban.⁴⁸²

Míg a keresztény had a döntő rohamot készítette elő a város ellen, addig a budai beglerbég megpróbált segítséget bejuttatni az őrséghez. A janicsárokból és az előző évben átállt franciákból álló kontingens szeptember 17-én a mocsárból felszálló hajnali köd leple alatt akart bejutni Székesfehérvárra. Ám az a hír érkezett hozzájuk még az előző napon, hogy Mercoeur 1000 muskétást rendelt ki annak az útnak a védelmére,

⁴⁷⁹ ÖStA HHSStA H AA Fasc. 140. Fol.: 58v-59r.

⁴⁸⁰ ÖStA HHSStA H AA Fasc. 140. Fol.: 58v.

⁴⁸¹ ÖStA HHSStA H AA Fasc. 140. Fol.: 80v.; Ortelius 2002. 202v.

⁴⁸² ÖStA HHSStA H AA Fasc. 140. Fol.: 60r.; ÖStA HHSStA H AA Fasc. 140. Fol.: 68v.; ÖStA HHSStA H AA Fasc. 140. Fol.: 80v.; Gömöry 1892. 316-317.; Károly 1898. 517.; Ortelius 2002. 202v.

amelyen az erősítés meg akarta közelíteni a várost, ezért visszaindultak Budára. Szerencsétlenségükre egy portyázásra kirendelt 60 fős huszárcsapat mintegy tizenöt kilométerre Székesfehérvártól rajtuk ütött. A lesvetés sikerrel járt, hiszen négy fő kivételével a felmentő csapat minden tagját vagy levágták, vagy fogságba ejtették. A huszárcsapatot egyébként sem kerülte el a szerencse, hiszen korábban egy előkelő csasuzt fogtak el, aki fontos leveleket vitt.⁴⁸³

Nem csak ők értek el sikereket a magyar egységek közül. Rabuß szeptember 17-i jelentésébe egy rövid, utólagos bejegyzést tett. Eszerint akkor hozta a hírt Kollonich 100 lovasa, valamint a palotai és veszprémi huszárok, hogy Nádasdy és Batthyány hajdúi korábban (Gömöry és Károly szerint szeptember 15-én) elfoglalták Hídvég és Ozora várait, és azokban összesen ötven törököt mészároltak le.⁴⁸⁴

A város védműveinek lövetése közben tovább folytatódott. Ha nem is olyan gyorsan, mint ahogyan a hozzáértők vélték, de a falak „a golyóbi-sokkal immár harmadnap alatt rontatván, leromlottanak volna.”⁴⁸⁵ Ezért Mercoeur szeptember 20-án reggel kilenc órát jelölte ki a döntő roham időpontjának. Két rohamoszlopot állított fel. Az egyiket Starhemberg és Althan, míg a másikat Hofkirchen és az anhalt-zerbsti herceg vezették. Utóbbi ezredében harcolt egy zászló élén Dampierre grófja is.

A palotai kaput védő rondella ellen támadó Starhemberg öt zászlója gyors sikert ért el és elsáncolta magát a védműben. A másik támadócsoport azonban elakadt. Az Althan, a bajor kerületi, a Preiner és Pernhausen gyalogságból összeállított egységgel szemben a védők keményen védekeztek: „nemcsak álgúkkal s nyilakkal, hanem még cseréptáblákkal s puskaporral megtöltetett fazekakkal s osztán kövekkel s forró vízzel forgódnának.”⁴⁸⁶ Az Althan vezette rohamoszlopot ilyen módon

⁴⁸³ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 60r.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 69r.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁴⁸⁴ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 68v.; Gömöry 1892. 315.; Károly 1898. 516.

⁴⁸⁵ Istvánffy 2009. 381.

⁴⁸⁶ Istvánffy 2009. 381.

kétszer verték vissza, mire „a mieink valóságos erővel az kőkerítés tetején általhágván” sikerrel jártak.⁴⁸⁷ Mindeközben a győri kapunál támadó Hofkirchen és az anhalt-zerbsti herceg vezette gyalogság is betört a város területére. A támadók dühének sokan áldozatul estek, a keresztény katonák egyszerűen lemészárolták őket. Az őrség és a városban maradt öregek, nők és gyerekek egy része fogságba esett. Őket még szeptember folyamán 200 szekéren Győrbe szállították. Közöttük volt a bég és még hatvanan, akik egy megerődített házba menekültek, és ott adták meg magukat. A védők közül néhánynak pedig sikerült elmenekülnie. Egy október 6-án elfogott budai *beslia* vallomása szerint mintegy 60-nak sikerült Budára érnie.⁴⁸⁸

A majd hat évtized után újra a keresztények kezére került egykori magyar koronázóváros siralmasan festett. A Nagyboldogasszony-bazilika Pipo-tornyát, ahol a lőport tárolták, az őrség felrobbantotta és a város több pontját is felgyújtották. Ehhez az akcióhoz nagy mennyiségű puska állt a védők rendelkezésére, hiszen Haszán bég azt vallotta, hogy a város különböző pontjain összesen 2000 mázsát tároltak.⁴⁸⁹ A tűzvész elpusztította a legtöbb házat, templomot és a fürdőket is. A katonák nem jutottak zsákmányhoz, hiszen a lángok martaléka lett minden felhalmozott vagyon. A falakat a keresztény tüzéség tette a földdel egyenlővé. Elmondhatjuk tehát, hogy szeptember 20-án délutánra Székesfehérvár egy romhalmaz benyomását keltette.⁴⁹⁰ A törmelék eltakarításához és a falak helyreállításához csak szeptember 30-án kezdtek hozzá.⁴⁹¹ A város védelmének az élére Starhemberget állították, akinek a parancsnoksága alá különböző ezredekben összesen 1500 katonát rendeltek.⁴⁹²

⁴⁸⁷ ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Ortelius 2002. 203r.; Istvánffy 2009. 381.

⁴⁸⁸ ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Husson s. d. 34-40.; Montreux 1608. 738-743.; Thou 1734. 638.; Rázsó 1977. 150-152.

⁴⁸⁹ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁴⁹⁰ ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Gömöry 1892. 317-318.; Károly 1898. 518-519.; Tóth 2000. 331.; Ortelius 2002. 203r.; Istvánffy 2009. 381.

⁴⁹¹ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁴⁹² Benda 1983. 674.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.

„Ebben sőt híre lén Haszon basának”⁴⁹³

A Székesfehérvár ostromától október 10-ig eltelt időszak

Még tartott az ostrom, amikor szeptember 18-án Mátyás főherceg előre küldte Bécsből Győrbe *Hoffahnéját*, valamint lovas lövész és gyalogostestőrségét is. Két nappal később maga is elindult, és még ugyanazon este Fischamendbe érkezett. Onnan továbbutazva szeptember 21-én Magyaróváron tudta meg a jó hírt (Pogrányi és Rabuß jelentéséből), amely szerint a keresztény hadsereg elfoglalta Székesfehérvárt.⁴⁹⁴ A következő napon pedig bevonult Győrbe, ahol azonban kénytelen volt három napot várakozni, mivel be akarta várni azt a csapatot, amelyet Mercoeur az ostrom után eléje küldött. A főherceg az ott tartózkodás idejét igyekezett hasznosan tölteni, hiszen megszemlélte az erődváros leromlott védműveit, és erről jelentést küldött az uralkodónak. Russworm vezetésével szeptember 24-én érkezett meg Győrbe a Hofkirchen gyalogezred, valamint Thurn és Hoditzky 2000 lovasa, hogy a hadszíntérre kísérje. Velük vonult az a mintegy 200 szekeret is, amely a foglyokat és a zsákmányt szállította. A következő napon került sor Haszán bég kihallgatására, amelyen maga Mátyás főherceg is részt vett. Ezen Székesfehérvár volt parancsnoka azt vallotta, hogy a háborúzó felek közötti békekötést egyedül Ibrahim nagyvezír halála akadályozta meg. Kikérdezték a Székesfehérvár közelében fekvő, török kézen maradt további várak állapotáról, őrségéről és távolságáról. A bég ezzel kapcsolatban csak igen szűkszavú választ adott. Tudomása szerint Székesfehérvártól Simontornya hozzávetőlegesen 40, Koppány és Kaposvár 80, míg Pécs 110 kilométerre lehetett. Őrségükkel kapcsolatban sejtelmesen csak annyit árult el, hogy igen nagy létszámú-

⁴⁹³ Wathay 1976. 18.

⁴⁹⁴ Károlynál hibásan szerepel a dátum: szeptember 17. Károly 1898. 516.

ak. Adony, Buda és Pest esetében már pontosabb adatokkal szolgált. Adonyban 100 fő s rendes őrség állomásozott,⁴⁹⁵ míg Budán és Pesten pedig összesen 10 000 katonát helyeztetett el a Porta. Vallomásáért cserébe, és mivel elárulta, hová rejtették el a löport, Russworm megígérte, hogy a robbantásokért nem büntetik meg.⁴⁹⁶

Közben a keresztény táborban a korán érkezett hideg időjárás, a tűzifa- és takarmányhiány jelentős problémákat okozott mind az ép, mind a sebesült vagy beteg katonák, valamint a lovak eltartásában. Mercoeur, engedve ezredesei kérésének, szeptember 25-én elvonult Székesfehérvár alól a mintegy 15 kilométerre fekvő Csókakő irányába, ahová egy nappal később meg is érkezett. Reményei szerint itt könnyebben találhattak élelmet és tűzrevalót katonái.

A főherceg a mellé rendelt katonasággal, valamint több mint 1200 szekér élelemmel, amelyet az elmúlt napokban pakoltak fel, szeptember 26-án elindult Győrből, hogy egyesüljön a keresztény fősereggel. A vonulókra azonban ráesteledett egy erdőben, ahol letáboroztak. Másnapra Mátyás azt tervezte, hogy eléri Székesfehérvárt Mercoeur azonban megelőzte, és a vele maradt gyalogsággal és lovassággal a főherceg éjszakai táborához vonult. A herceg itt a Habsburg család tagjának beszámolt az ostromról, illetve a város állapotáról is. Ez utóbbit a főherceg szeptember 29-én személyesen is megtapasztalhatta, amikor megszemlélte a várost. Az 1601. évi hadjáratról készült beszámoló a látottakat a következőképpen örökítette meg. A három külváros palánkjait az ágyúzás sok helyen a földdel tette egyenlővé. A város rondelláinak, bástyáinak, kapuinak, templomainak és házainak java részét a tüzéség vagy pedig a végső roham idején keletkezett tűzvész pusztította el. Az egyébként is rossz állapotban, náddal már benőtt vízesárkot a beomló falak három helyen is feltöltötték. A külvárosokban és a városban az utcákat és a tereket a törmelékektől még nem

⁴⁹⁵ Ortelius szerint szeptember 22-én Mercoeur 5000 katonát küldött ki, hogy elfoglalják Simontornyt, Koppányt, Adonyt, Földvart és Paksot, amely hadművelet sikerrel járt. Más források nem támasztják alá ezt az állítást. Ortelius 2002. 203v.

⁴⁹⁶ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

tisztították meg és nem egyengették el. Az ostromló sereg sáncait és futóárkait még nem temették be. A beszámoló megemlítette azt, hogy még az I. Szülejmán hadai által készített sáncok is fellelhetők voltak, mintegy hat évtized után is. A végház védhetőségének szempontjából nagyon fontos mellvédek és egyéb védművek sem álltak rendelkezésre. Mindezeket figyelembe véve a főherceg rendelkezést tett, hogy a gyalogezredekben naponta 1000 ember takarítsa el a romokat, míg 500 hajdúnak az új palánk építéséhez az erdőben fát kellett vágnia és a városba hoznia.⁴⁹⁷ Az előbbieknél munkájukért napi 10, míg utóbbiaknak napi 4 magyar dénár fizetést rendeltek.⁴⁹⁸

Nem csupán a helyreállításról született döntés, hanem a szeptember 30-i és október 1-i haditanácskozáson Mercoeur, Russworm és Bernhard Leo Gall haditanácsos javaslatára arról is, hogy Székesfehérvár jobb védelmének érdekében a keresztény tábornok a csókakői szorosnak a város felőli részére helyezték át.

Másnap a sereg vezetői és ezredesei ismét tanácskozássra gyűltek, hogy megtárgyalják az uralkodó javaslatát egy Buda elleni támadásról. Az összegyűltek ezt négy okból nem találták kivitelezhetőnek:

Buda és Pest ki tudott volna állni egy ostromot, mert a hírek szerint a két vár őrsége több mint 10 000 főt számlált, akiket élelemmel és munícióval bőségesen elláttak. A haditanács tagjai ezért úgy vélték, hogy az éppen rendelkezésre álló keresztény sereg ötszöröse volna szükség ahhoz, hogy a támadás sikerrel járhasson.

Az ezredek létszáma lecsökkent, részben a sebesülések, részben pedig a fehérvári és esztergomi őrségbe szétosztottak miatt. Így a hadra foghatók számát hozzávetőlegesen 15 000 főre becsülték. Ilyen kevés haddal pedig lehetetlennek ítélték Buda ostromát.

⁴⁹⁷ Azért volt szükség a katonák munkájára, mivel a hadjárat során nem állt rendelkezésre megfelelő számú sáncás (Schanzgräber), akik ezt elvégezték volna. A Cseh Királyság területéről származó munkások helyett már júniusban azt tervezték, hogy 2000 hajdút fogadnak fel, ám ezek toborzása is leállt a pénzhány miatt. ÖStA HHSStA H AA Fasc. 140. Fol.: 71r.

⁴⁹⁸ ÖStA KA AFA 1601-13-1.; ÖStA HHSStA H AA Fasc. 140. Fol.: 90r.

Problémát jelentett, hogy a bajor birodalmi kerület által kiállított ezred négy hónapban megállapított szolgálati ideje lejárában volt. Mátyás főherceg nem is tudta biztosan, hogy marad-e ez a gyalogság még a hadszíntéren vagy hazavonul.

Buda ostroma helyett Mercoeur és más ezredek is azt ajánlották, hogy a sereg vonuljon inkább Kanizsa falai alá és egyesülve Ferdinánd főherceg hadaival foglalja el a stratégiai fontosságú végházat. A főherceg is támogatta ezt az elképzelést, így az a döntés született, hogy a fősereg megmaradt katonasága induljon a Dél-Dunántúlra és a főlélmesternek azt a parancsot adta, hogy a készleten lévő élelmiszert szállíttassa Körmendre.

Mielőtt tábort bonthattak volna, még ugyanazon a napon, október 2-án egy portyázó huszárcsapat egy Szekszárdnál elfogott tatárt hozott a táborba, aki azt vallotta, hogy a *szerdár* sok pasával Mohácsnál áll azzal a szándékkal, hogy a keresztény fősereggel megütközzön és Székesfehérvárt visszafoglalja. A fogoly azt is tudni vélte, hogy Jemiscsi Haszán még Eszékről Kanizsát akarta felmenteni. Ha még mindig ezt tervezné, akkor Mohácsról vissza kellene fordítania katonáit Eszékre és Pécsre. Ehelyett a nagyvezír Szekszárd irányába akar vonulni. Mátyás főherceg ezt, és a Budáról befutott híreket is figyelembe véve, úgy döntött, hogy mégsem indítja el a keresztény fősereget Kanizsához.⁴⁹⁹

A következő napon, október 3-án a táborát Csókakőről Székesfehérvár közelébe, egy Szent Vitus tiszteletére felszentelt templomhoz helyeztette át a következő okok miatt:

A lerombolt város építését és védelmét egy esetleges oszmán támadás esetén ilyen módon könnyebb lenne biztosítani.

Kollonich lovassága, amelyet Mercoeur Simontornya és a Balaton környékére rendelt ki portyázni, szintén azt a hírt hozta, hogy a *szerdár* nem Kanizsa, hanem Székesfehérvár felé indult el.

A főherceg korábban elküldte Isolanót Ferdinánd főherceghez, hogy tájékozódjon a kanizsai ostrom állásáról. Azért, hogy döntést tudjon hozni a hadjárat folytatásáról, egyrészt a követ visszaérke-

⁴⁹⁹ ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Wathay 1976. 18.

zését akarta megvárni, másrészt újabb híreket várt az oszmán főserег vonulási irányáról.

Ferdinánd főherceg megsegítéséhez hiányzott a megfelelő élelmezés. Mátyás főherceg úgy vélte, hogy a kanizsai hadjáratához a katonákat tíz nappal korábban el kellene látni élelemmel. Ezért el is küldte a gyalogosok és a lovasok szekereinek döntő részét Győrbe október 4-én utánpótlásért. Mátyás főherceg ezek visszaérkezését is meg akarta várni.

Az új táborhely jobban védhetőnek tűnt, hiszen Isolano leírásából tudjuk, hogy „két nehezen átgázolható mocsaras vízfolyás között” [...] „jól védett, hegyektől szegélyezett helyen jelölték ki.”⁵⁰⁰ A talján hadfi sorait pontosítja és kiegészíti egy október 12-i datálású leírás. Eszerint a keresztény tábor egy olyan magaslatra helyezték, amely egyik oldalon a hegyekre támaszkodott. Itt Mercoeur és Mátyás főherceg lövegeket helyezett el. A tábor másik oldala a sík vidékig nyúlt el, és egy kis patak határolta. Ezt a keresztény had vezetői azért találták célszerűnek, mert egyrészt lehetőséget adott a takarmány, víz és tűzifa beszerzésére, másrészt ilyen módon egyszerre ellenőrizhették a Székesfehérvárra, Palotára és Veszprémbe a mocsáron át vezető utakat.⁵⁰¹

A már előbb említett október 4-i napon jó hír is érkezett a táborba: Nádasdy Ferenc jelentette Ráttky Menyhért „huszárcsínyét”. Lovasaival szeptember végén egy éjszakát Kiskomárom mellett táborozott és beüzent a várba, hogy adják meg magukat, mert Nádasdy jön nagy sereggel. Az őrség végül feladta a jól kiépített és ellátott (10 ágyú állt a falakon) végházat. Ráttky a sikert követően Bakó Farkas parancsnoksága alatt 76 huszárt és 150 hajdút rendelt Kiskomárom védelmére.⁵⁰² Mátyás főherceg október 4-én az egyre aggasztóbb hírek hallatára és saját csapatainak meggyengülése miatt elrendelte Turóc, Nyitra, Nógrád, Hont és Zólyom vármegyék nemesi inszurrekcióját.⁵⁰³

⁵⁰⁰ Benda 1983. 673.

⁵⁰¹ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁵⁰² ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Szvitek 2008. 41.

⁵⁰³ Gömörý 1892. 609.

A portyázók október 6-án elfogtak egy budai *besliát*, aki azt vallotta, hogy az oszmán főserég Mohácsnál táborozik. Mehmed *kethüda* eléje ment, és Budára akarta vezetni, mert a vár keresztény ostromától tartott. A fogoly azt is tudni vélte, hogy a *szerdár* szándéka szerint Kanizsa felmentésére vonult volna, de attól tartott, hogy amíg ő Ferdinánd főherceg ellen vonul, addig Mátyás főherceg és Mercoeur megostromolja a hódoltság legfontosabb várát.⁵⁰⁴

Érdeemes itt egy rövid visszapillantást tennünk időben és Kjátib Cselebi segítségével az oszmán főserég vezetőinek szeptemberi tanácskozásába betekintenünk: „Eszéken a pasák összegyűltek és Kanizsa végett tanácskoztak. Egyik azt mondta, hogy Kanizsára kell menni, a másik azt mondta, hogy nem kell s mindegyik mondott valamit. Végére az volt a megállapodás: >>Ha ma most Kanizsára megyünk, akkor a Székesfejérvár alatt lévő tábor is ellenünk jön s akkor a két hadsereget egy helyre mi magunk hozzuk s így nehéz helyzetbe jutunk. Előnyösebb, hogy az ellenség táborával való ütközetből visszatérve menjünk segítségül.<< S ebben az értelemben küldöttek leveleket.”⁵⁰⁵ Tehát amíg a keresztény hadvezetés a visszafoglalt Székesfehérvár megvédését tartotta elsődlegesnek, addig az oszmán haditanács tagjai attól tartottak, hogy Mátyás és Ferdinánd főherceg seregei két tűz közé foghatják őket.

Térjünk vissza azonban az eseménytörténethez, hiszen újabb hírek érkeztek a keresztény táborba október 7-én. Nádasdy huszárjai ekkor négy, Paksnál elfogott törököt hoztak, akik kihallgatásukon arról számoltak be, hogy Lala Mehmed ruméliai beglerbég az alá rendelt csapatokkal már egészen Adonyig jutott, míg a főerők mintegy hatvan kilométerre vannak Székesfehérvártól. A *szerdár* az utóvédnél várakozik a Belgrádból küldött tevékre, amelyek lőport hoznak, valamint a Budáról útnak indított faltörő ágyúkra. Szándéka szerint először megütközik a keresztény fősereggel, majd a győzelem után visszafoglalja Székesfehérvárt, és felmenti Kanizsát. Mátyás főherceg tehát ér-

⁵⁰⁴ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁵⁰⁵ Kjátib Cselebi 1916. 307-308.

tékes és valós információhoz jutott. Kjátib Cselebi ugyanis leírja, hogy „mikor Dsánkurtaránba [ti. Adonyba] érkeztek, a segítségül küldött csapatok és Mankirkus Mehemed pasa fogadták a budai katonasággal. Tanácskoztak s az lett az elhatározásuk, hogy először az ellenség tábora ellen mennek, azután a vár [ti. Székesfehérvár] elfoglalásához kezdenek.”⁵⁰⁶

A hír megerősítésére a főherceg portyázókat küldött ki a táborból. Ők és a keresztények budai kéme is megerősítette a négy fogoly valamását, miszerint a nagyvezír Székesfehérvár felé közeledik. Mátyás főherceg ezért döntött úgy, hogy a meggyengült gyalogságára és lovasságára tekintettel a frank kerület 1000 lovasát nem engedi át Ferdinánd főhercegnek.⁵⁰⁷

Az első híradás arról, hogy az oszmán főserg a keresztény tábor közvetlen közelébe érkezett október 9-re tehető. Mátyás főherceg aznap hajnali 6 órakor Székesfehérvárra akart indulni, hogy a még ép tetőzettel rendelkező és kitakarított Szent Péter templomban a város visszafoglalásáért tartott hálaadó istentiszteleten (Te Deum laudamus) részt vegyen. Éppen lóra szállt volna, amikor a Pogrányi által portyázni küldött 140 huszár visszatért a táborba. Ezek azt a jelentést tették, hogy az ellenség őreivel összecsaptak, és egészen a mintegy tizenöt kilométerre fekvő táborukig üldözték őket. Ott azonban fordult a kocka és üldözőkből üldözöttek lettek. Az oszmán főserg táborából ugyanis friss lovasságot küldtek ellenük. A huszárok végül megmenekültek, ám húsz társuk elesett vagy eltűnt a harcban.

A jelentés meghallgatása után Mátyás főherceg megváltoztatta szándékát és az istentisztelet helyett tanácskozást tartott a kialakult helyzetről Mercoeurrel, Russwormmal, Sulzzal, Gall-lal és Nádasdyval. A haditanácson az a döntés született, hogy a főhadparancsnok-helyettes, a főhadszertárnok, a dunántúli kerületi főkapitány és Batthyány menjenek Székesfehérvárra, hogy onnan szemléljék meg azt a lápos vidéken átvezető utat, amin az oszmán had a Csókakő közelében álló

⁵⁰⁶ Kjátib Cselebi 1916. 308.

⁵⁰⁷ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

keresztény tábor ellen vonulhat. Eközben azonban négy-öt ezer, lovon ülő és többnyire hosszú puskákkal felszerelt albán és néhány előző évben átállt francia tűnt fel a császári-királyi csapatok sáncaitól mintegy két-három kilométernyire. Velük Russworm vezetése alatt néhány kompánia lovas szállt szembe. A dél és délután három között lezajlott összecsapásban egyik fél részéről sem halt meg senki, csupán páran megsebesültek és néhány ló pusztult el.

A csatározást kihasználva felvonult az oszmán főszereg is. Az egyik része a keresztény tábor és Székesfehérvár között, míg a másik a város túlsó felén egy tó mellett állt meg. Mindkét seregrész hozzávetőlegesen öt kilométernyire volt mind a császári-királyi csapatoktól, mind az erősségtől.

Az éjszaka folyamán Mercoeur, Sulz, Nádasdy, Batthyány és kíséretük sikeresen és épségben visszaért Székesfehérvárról, igaz, az eléjük küldött két kompánia *kürasszírral* elkerülték egymást a sötétben. A csatározásoknak sem vetett végett a beálló sötétedés, hiszen a város alá portyázni kiküldött lovasok levágtak két törököt és értékes információkat szereztek az oszmán had erejéről.⁵⁰⁸ Ezeket is figyelembe véve Mátyás főherceg úgy döntött, hogy azt az utat, amely a keresztény tábort összekötötte Székesfehérvárral, sáncokkal megerősítteti. Egyrészt erre azért volt szükség, mert a *szerdár* csapatainak Székesfehérvár megostromlásához itt kellett átvonulniuk, másrészt az erősségbe rendelt őrséget ezen keresztül lehetett ellátni a szükséges élelemmel és hadianyagokkal.⁵⁰⁹

⁵⁰⁸ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 19r-20r.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Gömöri 1892. 610.

⁵⁰⁹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 20r.

„Két fél közt akkor ott szép harc lett vala”⁵¹⁰

A csókakői csatározás (október 10.), a csókakői ütközet (október 13.) és a szentgyörgy-mezei ütközet (október 15.)

A magyar hadtörténetírásban az oszmán és a keresztény had 1601. október 10-e és 15-e közötti összecsapásai sárréti vagy székesfehérvári csataként szerepel, szerintem helytelenül.⁵¹¹ Még mielőtt hozzáfognék tehát az események bemutatásához egyrészt meg kell magyaráznom a fejezet címében szereplő fogalmakat. Ehhez *A magyar nyelv értelmező szótára* című, mindenki által hozzáférhető munkát hívom segítségül. A legegyszerűbb dolgunk a *csatározás* szavunkkal van: „kisebb ütközetek, összecsapások folytatása.”⁵¹² A *csata* és az *ütközet* esetében azonban már nem ennyire egyszerű a helyzet. A két szó tekintetében nem határolódik el élesen a választóvonal sem a köznyelvben, sem – sajnos – a tudományos szóhasználatban. Nagyon sokan még a hadtörténetesek közül is (tenném hozzá, hogy magam sem voltam ez alól kivétel) a *csata* és az *ütközet* szavakat egymás szinonimáiként használják, hibásan. Ha azonban az értelmező szótárt fellapozzuk, akkor világossá válik a különbség. A *csata* szóval kapcsolatban ugyanis ezt találjuk itt: „Két ellenséges seregnek olyan összecsapása, amelynek a háború menetére jelentős hatása van; nagyobb ütközet.”⁵¹³ Az utóbbi szót pedig az értelmező szótár következőképpen magyarázza: „Két, rendszerint hadtestnél kisebb ellenséges sereg összecsapása, amelynek – a csatával ellentétben – a háború menetére nincs döntő hatása.”⁵¹⁴ Mindezeket

⁵¹⁰ Wathay 1976. 19.

⁵¹¹ Tóth 2000. 335.

⁵¹² A magyar nyelv értelmező szótára. I. kötet. 1959. 843.

⁵¹³ A magyar nyelv értelmező szótára. I. kötet. 1959. 841.

⁵¹⁴ A magyar nyelv értelmező szótára. VII. kötet. 1962. 122.

figyelembe véve a történész kétségbeejtő helyzetbe kerül, ha pontosan és szabatosan akarja használni a fogalmakat az 1601. évi hadjárat vonatkozásában. Ugyanis október 10-e és 15-e között az oszmán és a keresztény főserg vezette egymással farkasszemet, ám összecsapásaik döntően nem befolyásolták a háború menetét, illetve végét. Ez utóbbi csak akkor történhetett volna meg, ha valamelyik fél döntő győzelmet arat és a másikat a hadszíntér elhagyására kényszeríti, valamint ki is használja ennek előnyeit.⁵¹⁵ Erre azonban nem került sor. Ezért azt a «salamoni» döntést hoztam, amely szerint az egykorú jelentések és történetírók által használt fogalmakat veszem át. Az első, október 10-i összecsapásra a német nyelvű források a *Scharmützel* szót használják, amelyet leginkább csatározásnak fordíthatunk le.⁵¹⁶ A második, október 13-i harccal kapcsolatban már mind az 1601. évi hadjáratot megőrkítő jelentésben, mind Ortelius művében a *Schlacht* és a *Treffen*, azaz a csata és az ütközet kifejezéseket egyszerre olvashatjuk.⁵¹⁷ Az alább bemutatott események ismeretében azonban a magam részéről ebben az esetben az utóbbi szót tartanám helyesnek. A szentgyörgymezei összecsapás esetében szintén az ütközet kifejezés a helytálló. A Mátyás főherceg Albertnek írt október 25-i levelében, illetve az 1601. évi hadjáratról készült jelentésben is szerepel, hogy ez egy komoly ütközet (*Treffen*). Ebből azonban nem alakult ki csata (*Feldschlacht*), mivel az oszmán had több helyen is megtámadta a keresztényeket. Erre pedig a hadvezetés úgy reagált, hogy a harcrendből küldött ki csapatokat a veszélyeztetett helyekre. A jelentős létszámhátrányban lévő császári-királyi had pedig nem is gondolhatott az oszmán állások megrohanására. Így nem alakulhatott ki csata, inkább ütközetek és összecsapások láncolata.⁵¹⁸

⁵¹⁵ Keresztény részről ez egy sikeres Buda és Kanizsa elleni ostromot jelentett volna, míg a Porta számára Kanizsa felmentését és Székesfehérvár visszafoglalását.

⁵¹⁶ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 22r-v.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 53r-v.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁵¹⁷ ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Ortelius 2002. 204v.

⁵¹⁸ ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Hatvani 1859. 160.

Tóth Sándor László a 2000-ben megjelent monográfiájában felhívta a figyelmet arra, hogy az összecsapások megnevezése problematikus. Ennek ellenére úgy vélte, hogy a térség általános megnevezése, valamint a harctér relatív közelsége miatt mind a sárréti, mind a székesfehérvári elnevezés helyes.⁵¹⁹ A magam részéről ezt máshogyan gondolom, hiszen az egykorú források pontos helyneveket adnak. Az október 10-i csatározás és az október 13-i ütközet helyszínét világosan ismerjük, hiszen mind a keresztény, mind a török források a Csókaishorozhoz lokalizálták.⁵²⁰ Az utolsó, október 15-i ütközet színterének meghatározása már kicsit bonyolultabb feladat. A török történetírók csak annyit említenek meg, hogy addigra a keresztény had már kiért a síkságra.⁵²¹ Ortelius munkája, valamint az 1601. évi hadjáratról készült jelentés már kicsivel több támpontot ad a helymeghatározáshoz: a keresztény sereg Palota és Székesfehérvár közé vonult, mindkettőtől hozzávetőlegesen tíz-tíz kilométer távolságra. A harcrendjét pedig egy hegy és egy mocsár közötti széles szárazulaton, völgyben állította fel.⁵²² A legpontosabb lokalizációval azonban Wathay szolgál, aki szerint a keresztény csapatok október 15-én „Szentgyörgy-mezőre egy hátra érének, sereget szépen mezőn röndelének.”⁵²³ A helyismerettel is rendelkező szemtanú katona strófáit jelen esetben szerintem érdemes figyelembe vennünk és elfogadnunk.

De térjünk is rá az eseménytörténet ismertetésére. Az október 9-ről 10-re virradó éjszaka a keresztény táborból a Preiner ezred kíséretében 72 hordó lisztet és 2 hordó sót elindítottak Székesfehérvárra. Az ellátmány sikeresen bejutott a városba, ahol már korábban 400 mázsa kétszersültet és a szükséges muníciót is felhalmozták az őrség számára. Eközben azonban az oszmán haderőből mintegy 10-12 000

⁵¹⁹ Tóth 2000. 335.

⁵²⁰ ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Ibrahim Pecsevi 1916. 160.; Kjátib Cselebi 1916. 308.; Ortelius 2002. 204r.

⁵²¹ Ibrahim Pecsevi 1916. 160.; Kjátib Cselebi 1916. 308.

⁵²² ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Ortelius 2002. 205v.

⁵²³ Wathay 1976. 20.

főnyi lovas még a délelőtti folyamán átnyomult a két tábornot elválasztó mocsáron átvezető átjárón, hogy megszemlélje, illetve lerohanja a keresztények Csókakő közelében kiépített sáncait. Ennek megakadályozására dél körül Russworm 2000 lovassal (ezek között ott voltak Thurn lovasai) vonult fel ellenük és megghiúsította szándékukat: „s aprólék csatából igen nagy harc indíttatik.”⁵²⁴ Az oszmán csapatok azonban folyamatosan kaptak erősítést az átjáró túlsó oldaláról és kezdtek nyomasztó fölénybe kerülni. Ekkor a főtábornemester erősítést kért, és meg is érkezett Kollonich a lovasságával. A keresztény csapatok újra támadásba lendültek és sikerült elűzniük az ellenséges katonaságot az átjárótól. A hátrálók üldözése során a keresztény tábornoktól már mintegy öt kilométernyire eltávolodtak Russworm és Kollonich katonái, amikor a nádasban megbújó janicsárok puskáinak és a szintén ott elrejtett ágyúknak a tüze újabb fordulatot hozott az összecsapásban. A helyzet nagyon gyorsan válságosra fordult. Az oszmán csapatok folyamatos erősítést kaptak, és már fennállt annak a veszélye is, hogy a nagy veszteségeket szenvedett keresztény lovasságot bekerítik. Ekkor Mátyás főherceg az október 11-én az uralkodóhoz írt jelentése szerint a megmaradt német és magyar lovassággal, valamint 600 hajdúval Mercoeurt küldte megsegítésükre. Ezzel szemben a francia történészek arról számoltak be, hogy a herceg saját maga állt a segédcsapat élére, amely *kürasszíj*jaiból, illetve 2000 vagy 16 zászlónyi hajdúból állt.⁵²⁵ A balszárnyon támadók végül sikert értek el, felmentették a főtábornemester katonáit. Az előrenyomuló hajdúk megtépták a janicsárok sorait, és visszavonulásra kényszerítették őket a lovassággal együttműködve. Ezt látva Mátyás főherceg a táborban maradt gyalogsággal szintén átnyomult az átjárón azzal a szándékkal, hogy egyrészt biztosítsa a stratégiai fontosságú szárazulatot, másrészt, hogy ezáltal a tábornok és az ott maradt poggyászt is védelmezze. A csatározás késő éjszakáig elhúzódott. Az oszmán hadvezetés, látva a támadás kudarcát, visszavonta csapatait táborába.

⁵²⁴ Istvánffy 2009. 382.

⁵²⁵ Husson s.d. 46.; Montreux 1608. 759.

A fennmaradt iratok szerint a keresztény oldalon egy előkelő személy sem esett el, ám Kollonich és Thurn katonái és lovai közül sok elpusztult. Ezzel szemben a francia történetírók szerint hozzávetőlegesen 200 keresztény katona halt meg a csatározásban. Montreux pedig egyenesen azt állította, hogy ezek döntő része hajdú volt. A sebesültek között volt az ezredes-helyettes Jaroslav Terzka, akit a lábán ért lövés. Rajta kívül sok nemes és közkatona szerzett sérülést a csatározásban. A több alkalommal megfutamított oszmán hadsereg veszteségeivel kapcsolatban a főherceg úgy vélte, hogy igen jelentős kárt szenvedhettek. Husson és Montreux hallomásokra alapozva pedig azt jegyezte le művében, hogy az ellenség 800 fegyverforgatót és 400 lovat veszített.

A csatározás alatt egy volt győri 50 lovas kapitány jelentkezett Russwormnál, akit az oszmánok az előző évben Kanizsa sikertelen felmentésénél fogtak el. Emellett fogságba esett egy török is, aki a már említett létszámadatokon túl azt vallotta, hogy a *szerdár* Budáról négy nagy és három közepes ágyút, valamint 600 mázsa lőport is vár. A vallatók számára az is kiderült, hogy nem csupán a keresztény, hanem az oszmán hírszerzés is jól dolgozott. A fogoly szerint ugyanis Jemiscsi Haszán tisztában volt azzal, hogy a főherceg serege nem számlál többet 15 000 fegyverforgatónál. Kijelentette, hogy amint készen állnak a mocsáron átívelő hidak, az összes keresztényt levágatja, mert amíg itt áll a táboruk, Székesfehérvárt sem lehet megostromolni.

A csatározás alatt egy kis közjátékra is sor került. Sulz ugyanis két kísérőjével egy-két dolog elintézésére titokban, a főherceg tudta és engedélye nélkül belopódzott Székesfehérvárra. Miután sikeresen végzett ezekkel, újra visszaindult volna a keresztény táborba, ám az oszmán lovasok észrevették és üldözőbe vették őket. A főhadiszertárnok kísérői közül az egyiket levágták, a másikat fogságba ejtették. Maga Sulz is lovát és javait hátrahagyva a nádason keresztül tudott csak megmenekülni.⁵²⁶

⁵²⁶ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 22r-v.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 53r-v.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Husson s.d. 46-47.; Montreux 1608. 758-759.; Hatvani 1859. 157.; Gömöry 1892. 610-611.; Benda 1983. 674.; Tóth 2000. 336.

A csatározást követő napon (október 11-én) nem történt semmi említésre méltó esemény, leszámítva, hogy a Preiner ezred gyalogosai szerencsésen visszatértek a keresztény táborba.⁵²⁷ Az október 12-e is viszonylagos nyugalomban telt mindaddig, míg a két fél portyázóinak összecsapásában egy pribék át nem állt. Kihallgatásán azt vallotta, hogy a *szerdár* szándéka szerint még aznap több helyen rajtaüt a táboron. Mátyás főherceg erre a hírre visszahívatta portyázóit és táborhelyét újabb sáncokkal és egy szekérvárral erősítette meg és mindenhová őrséget állíttatott. Eközben az oszmán főserég két táborát egyesítette, az újabb átállt pribékek szerint azért, hogy támadásba kezdjen. A főherceg ezért dél körül körbelovagolt és megszemlélte az elkészült védműveket, és a katonákat ezek védelmére rendelte. A mintegy két óras szemle után visszatért a táborba és az éjjel folyamán még néhány hordó bort küldetett be a székesfehérvári őrségnek.⁵²⁸

Október 13-án⁵²⁹ hajnalban Sulz helyettese, Georg Schärer a városból néhány szekérral a táborba érkezett, ahol három átállt pribék vallomására hivatkozva arról tájékoztatta a főherceget és Mercoeurt, hogy az első összecsapásban az oszmán haderő jelentős veszteségeket szenvedett. Közöttük volt a renegát franciák kapitánya is, akit a városból ért lövés. Emellett két külön táborhely áthelyezésére is azért kényszerült a *szerdár*, mivel Székesfehérvárról folyamatosan tűz alatt tartották. A vallomások szerint Jemisci Haszán éjszaka fel akart vonulni a keresztények megerősített tábora ellen, ezért a főherceg újra megerősítette a védművek őrségét.

A pribékek hírei igaznak bizonyultak, hiszen éjjel környékén az oszmán had teljes erejével megindult az elsáncolt keresztény tábor irányába. Ráadásul a délelőtt tíz óráig a vidékre ereszkedett sűrű köd is segítette felvonulásukat, aminek köszönhetően rajtaüthettek a jobb kéz felől egy, a hegység előtti magaslaton emelt előretölt sáncon,

⁵²⁷ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 22v-23r.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁵²⁸ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁵²⁹ Meg kell említenem, hogy Ortelius az eseményeket munkájában helytelenül, október 10-re datálja. Ortelius 2002. 204r-v.

amelyben egy zászlónyi német és hajdúk álltak. A Tilly vezette mintegy 200 keresztény katona a melléjük rendelt négy ágyúval kezdetben sikeresen védekezett, ám a túlerő hamarosan megtörte ellenállásukat. Többségüket a sáncba benyomuló oszmán katonák lemészárolták, a többiek pedig a mocsárban kerestek menedéket. A harcban Tilly is megsebesült a karján egy lövéstől.

Az oszmánok az elfoglalt előretolt sáncot gyorsan földdel töltött hordókkal és farönkökkel megerősítették, majd két ágyút és sok jó lövést is helyeztek el, hogy onnan tartsák tűz alatt a keresztény tábor, mivel a két hely mindössze csak egy *falkonett* lövésnyire volt egymástól. Jemisci Haszán tehát már állást foglalt a főherceg seregének jobb szárnyán, sőt igyekezett ennek hátába is kerülni. Ezért dél körül a janicsárok, valamint az oszmán hadsereg más gyalogosai és lovassága 12 löveggel kiegészülve a keresztény tábor felett magasodó hegyet és erdőt kezdték megszállni. Ortelius szerint a korábban oda rendelt hajdúk megsegítésére egy bizonyos Fargutsch századost (*Hauptmann*) és Althant küldték kétszáz muskétással. Támadásuk azonban az ellenséges tüzéség tüzében összeomlott, majd a közelharcban súlyos veszteségeket szenvedtek. Elesett ugyanis a százados és még 40 katonája.⁵³⁰

Arról is Ortelius számolt be, mi történt a hegygel szembeni sáncnál, amely elfoglalására az oszmán csapatok szintén kísérletet tettek. Ezt Heinrich Bisanzan százados védte gyalogosaival és néhány huszárral. Utóbbiak látva, hogy néhány százan az oszmán hadból feléjük közelednek, azonnal visszamenekültek a keresztény táborba. Bisanzan azonban megparancsolta katonáinak, hogy maradjanak egészen csendben mindaddig, amíg az ellenség a sáncok közé nem ér. Ekkor a muskétások elsütötték fegyvereiket, ezzel nagy veszteséget okozva a támadóknak.⁵³¹

A kisebb siker ellenére a janicsárok muskétáikkal és az oszmán tüzéség immáron két helyről lőhette a keresztény tábor. Russworm október 21-én a császárhoz küldött jelentésében arról számolt be, hogy

⁵³⁰ Gömör 1892. 611.; Ortelius 2002. 204v.

⁵³¹ Gömör 1892. 611-612.; Ortelius 2002. 204v.

az ellenséges ágyúk egyszerűen keresztüllőttek a táborhelyükön. A janicsárok pedig a sátrakba be tudtak lőni és megsebesítették a katonákat.⁵³² Az 1601. évi hadjáratról készült hadijelentés szerint pedig az egyik lövedék a főherceg sátra közelében is megölt egy lovat.⁵³³ Russworm Albert főherceghez írt október 25-i levelében még az áll, hogy az ellenséges tüzérség nem tett nagy kárt,⁵³⁴ a helyzet azonban egyre szorongatóbbá és válságosabbá vált, hiszen a keresztény tábor bal oldalán is feltűntek oszmán csapatok, amelyek szintén két irányból akartak támadni. Ekkor már négy helyről fenyegették az oszmán csapatok a császári-királyi hadat. Egy később átállt pribék vallomásából kiderül, hogy a *szerdár* úgy vélte, hogy három órán belül megsemmisíti a főherceg katonaságát.

Az ellenség feltartóztatásához tehát már nem volt elegendő a keresztény tüzérség szorgalmas és hatásos ágyútüze, ki kellett valamit találni.⁵³⁵ Russworm szerint a megoldás ötlete, amely segítségével a császári-királyi csapatok elkerülhetnék a katasztrófát, tőle származott, a főherceg pedig kegyesen engedte, hogy a főtábornester az általa előadott tervet végrehajtsa.⁵³⁶ Az 1601. évi hadjáratról készített jelentés tapintatosan hallgat az „ötletgazda” személyéről, és csak azt árulja el, hogy a szükséges parancsokat Mátyás azután adta ki, hogy meghallgatta Mercoeur és Russworm véleményét is.⁵³⁷ Ortelius történeti művében az szerepel, hogy a főherceg a főtábornestert a tábor megerősítésével bízta meg, majd mikor ez sikerült, elrendelte a támadást.⁵³⁸ Gömörly mindebből azt a következtetést vonta le, hogy a keresztény sereg ellentámadása Mátyás kezdeményezésére történt.⁵³⁹

⁵³² ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 54r.

⁵³³ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁵³⁴ Hatvani 1859. 158.

⁵³⁵ Hatvani 1859. 158.; Gömörly 1892. 612.

⁵³⁶ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 54r.

⁵³⁷ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁵³⁸ Ortelius 2002. 204v.

⁵³⁹ Gömörly 1892. 612.

Bár az „ötletgazda” személyét nem tudjuk teljes bizonyossággal megállapítani (még ha feltételezhető is, hogy Russworm volt), ám a terv leírása ránk maradt. Eszerint a sereg fele részét adó magyar és német lovasokkal és gyalogosokkal a keresztény tábor bal oldalán Mátyás főhercegnek a síkságra kellett vonulnia, hogy elhárítsa az abból az irányból várható török és tatár támadásokat. A védelem megerősítésére pedig a már említett Szent Vitus templomot és környékét is meg kellett szállnia és egy sáncot kiépítenie. Ide lövéseket kellett rendelnie, hogy az ellenség rohamait feltartsák. Russwormnak és Mercoeurnek Hofkirchen, Althan és Preiner gyalogezelekkel, valamint a Hoditzky 1000 német lovasával és 500 *kürasszírral*⁵⁴⁰ a janicsárok által elfoglalt magaslatok és sáncok visszafoglalására kellett indulnia teljes harcrendbe fejlődve. A támadásnál a főtábornesternek a jobb oldalra rendelt gyalogságot kellett vezetnie, míg a balszárnyra állított lovasságot a főhadparancsnok-helyettes irányította. A terv tehát az volt, hogy míg a balszárny erős védőállásba vonul, addig a keresztény tábornok közvetlenül fenyegető 40 000 fős oszmán seregrészt a jobbszárny katonasága elűzi.

Ennek megfelelően a baloldalra rendelt katonaság elfoglalta a Szent Vitus templomot és környékét. Mátyás főherceg is személyesen megjelent a harcmezőn a *Hoffahnéjával* és testőrségével, buzdítva őket a kitartásra.

Russworm és Mercoeur támadása a jobb oldalon délután három órakor kezdődött meg, és egészen sötétedésig tartott. A hercegnek és a főtábornesternek először a *terciókba*⁵⁴¹ felállított gyalogosait és lovasait egy, a janicsároktól mindössze 500 lépésre lévő átjárón kellett átvezetnie, amit az ellenség hét ágyúja is tűz alatt tartott. Ezt követően

⁵⁴⁰ ÖStA HHSStA H AA Fasc. 140. Fol.: 54v.; Ortelius szerint Russworm támadásában nyolc zászló német lovas, valamint az említett három gyalogezred vett részt. Ortelius 2002. 204v.

⁵⁴¹ A spanyol hadseregben a 15. és a 16. század fordulóján kialakult szervezeti és taktikai egység, amelyben a szál- és tűzfegyverekkel felszerelt katonákat úgy állították fel, hogy a harcmezőn a legnagyobb hatékonysággal harcolhassanak.

azonban az oszmán csapatokat mindenütt sikerült visszaszorítaniuk, és még majd öt kilométeren át üldözniük is. A visszafoglalt sáncokban 10 ágyút találtak, amelyeket el is vontattak. Az erdőben és a hegyen állítólag rengeteg hadszer volt még, ám azok hamarosan eltűntek.

Az állhatatosan és bátran harcoló keresztény seregből az előkelők közül egy sem esett el, míg Ortélius becslése szerint mindössze 300 katona halt meg az ütközetben. Arról azonban mind ő, mind a francia történétírók beszámoltak, hogy az ütközet elején elesett keresztények megcsonkított (a levágott fejeikről még a füleket és az orrokat is lemetélték) holttesteit az üldözés során megtalálták. Ezzel szemben az oszmán csapatok jelentős veszteségeket szenvedtek. Még az ütközet estéjén a keresztény táborba érkezett két lovas jelentése szerint sok előkelő török, közöttük a *szerdár* is a csataterén maradt. Ez természetesen nem fedte teljesen a valóságot, de Mátyás főherceg is beszámolt október 19-én az uralkodónak, október 25-én pedig Albertnek írt levelében török foglyok (október 17-én és október 22-én tett) vallomásai alapján arról, hogy Jemiscsi Haszán is megsebesült az ütközetben és két lovat is kilöttek alóla.⁵⁴² A harc után az ellenség pontos veszteségeit természetesen nem tudta a keresztény hadvezetés. Különböző híradásokból azonban arról értesült, hogy számos ló és hozzátétőlegesen 2000 török katona meghalt vagy megsebesült az ütközetben. Ezzel szemben a francia történétírók szerint a Tilly-féle sánc visszafoglalása után több mint 200 janicsár holttestére bukkantak. Az egész napon át tartó ütközetben összesen kb. 1200 fős veszteséget szenvedett az oszmán had.⁵⁴³

Érdemes még kitérnünk az ütközet alatt lejátszódott két eseményre, amelyre adatokat csak Ortélius munkájában találunk. Eszerint

⁵⁴² ÖStA HHStA H AA Fasc. 140 Fol.: 47r.; Hatvani 1859. 159.

⁵⁴³ ÖStA KA AFA 1601-13-1.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 54v-55r.; Hatvani 1859. 158-159.; Husson s.d. 48-52.; Montreux 1608. 763-771.; Hatvani 1859. 158-159.; Gömör 1892. 612-614.; Ibrahim Pecsevi 1916. 160.; Kjátib Cselebi 1916. 308.; Benda 1983. 674.; Wathay 1976. 19-20.; Tóth 2000. 336-337.; Ortélius 2002. 204v-205r.; Istvánffy 2009. 382.

Kollonich lovasaival egy átjárón keresztülvonulva összecsapott az oszmán csapatokkal. A csatározás nem alakulhatott jól, hiszen segítségére kellett küldeni néhány száz huszárt és szabad hajdút, akik kevésbé foglalkoztak a harccal, inkább a zsákmány összegyűjtésében jeleskedtek. A harc Székesfehérvár közelébe is áttevődött, mire az erősség őrsége kitört az ott lévő oszmán katonaságra, amely blokád alatt tartotta őket. Támadásuk olyan jól sikerült, hogy négy ágyút és sok sánckosarat zsákmányoltak. Végül Kollonich csapata is sikerrel járt, hiszen több száz janicsárt a mocsárba szorított, amelyeknek legalább a fele ott is pusztult el. Katonái közül csak kevesen veszték oda, pedig az ellenség még a szétszórt lőpor meggyújtásával is próbálkozott.⁵⁴⁴

Mátyás főherceg a siker ellenére már október 13-a estéjén elhatározta, hogy a következő napon áthelyezteti a tábort sík és mocsaras területre, közelebb Székesfehérvárhoz, hogy még egyszer ne adjon lehetőséget az oszmán hadnak arra, hogy az uralkodó magasságot megszállva veszélyeztesse katonáit, továbbá a Palotára és Győrbe vezető utak biztosítása miatt, hogy utánpótlást kaphasson.

Ennek megfelelően október 14-én megindultak a keresztény csapatok az előző nap meghatározott irányba. A hadmozdulatuk azonban nem maradt sokáig rejtve a *szerdár* előtt sem, aki nyugtalanításukra, illetve a Palota és Győr felé vezető utak lezárására portyázókat küldött ki. A török és tatár lovasság meg is támadta a főherceg seregének elővédjét. Ahogyan Wathay versbe szedte: "Nádasdy hada elől járó vala, Szentgyörgy föliben egy hegyre kiálla."⁵⁴⁵ A gróf huszárjai azonban nem sokáig állták az ellenség rohamát és csakhamar megfutottak. A francia történetírók műveiben az szerepel, hogy ekkor 15-16 vagy 18-20 magyar esett el.⁵⁴⁶ Ebben az összecsapásban Batthyány katonasága pedig elveszített egy sassal ékített zászlót. A küzdelemben végül Kollonich lovas lövészeinek és Tilly *kürasszír* kompániájának kellett beavatkozniuk, és visszavetniük a támadókat.

⁵⁴⁴ Ortelius 2002. 204v-205r.

⁵⁴⁵ Wathay 1976. 20.

⁵⁴⁶ Husson s. d. 53.; Montreux 1608. 771-772.

Hamarosan azonban a kiküldött oszmán lovasság újra nyugtalanítani kezdte a vonulókat, hol az utóvédet, hol az elővédet, hol pedig a poggyászt szállító szekereket támadva. Mindeközben a magaslatokat is igyekezett hatalmába keríteni. A sötétedés közeledtére a főherceg elrendelte a sereg letáborozását. A hegyek között ezért egy szekérvárat alakított ki, ahol elhelyezte a csapatok poggyászát. A főherceg éjszakára a katonaságot pedig olyan módon állította fel, hogy egyrészt ne tudjanak az oszmánok rajtuk ütni, másrészt pedig a Palota felé vezető út szabad maradjon a számukra.

A keresztény hadvezetésnek azonban így is súlyos problémákkal kellett szembenéznie. Egyrészt gyalogosainak és lovasságának létszáma az elmúlt napok összecsapásaiban tovább csökkent. Másrészt katonái igen fáradtak voltak: október 14-én este nem nyergelhettek le, azaz állandóan készenlétben kellett állniuk, és egész nap nem volt lehetőségük vízért sem menni, mivel a török és tatár lovasok folyamatosan körülöttük portyáztak. Harmadrészt az éjjel folyamán a 200 szekérnyi, Győrből a keresztény táborba küldött élelmiszer jelentős része is az ellenség kezére jutott, ugyanis a kocsisok és a szállítmányt kísérő győri végvidéki katonák magukra hagyták a rájuk bízott utánpótlást. Mátyás főhercegnek – igavonó lovak hiányában – végül csak ötven szekeret sikerült bevontatnia a táborba. A nehézségeket figyelembe véve is a keresztény hadvezetés egyhangúan úgy döntött, hogy a következő napon harcrendbe fejlődve tovább folytatja a vonulást az egy nappal korábban meghatározott irányba.⁵⁴⁷

A keresztény sereg tehát október 15-én, hétfőn két órával pirkadat előtt táborát bontott és leereszkedett a síkságra, hogy tovább folytassa útját a palotai úton. A tatár lovasok az előző naphoz hasonlóan ismét hamarosan felfedezték mozgásukat. A köd felszállását követően két oldalról és hátulról támadásokkal kezdték zaklatni az elvonulókat. A

⁵⁴⁷ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 55r-v.; ÖStA KA AFA 1601-13-1., Husson s. d. 53-54., ; Montreux 1608. 771-772.; Hatvani 1859. 159.; Gömör 1892. 614-615.; Ibrahim Pecsevi 1916. 160.; Kjátib Cselebi 1916. 308.; Wathay 1976. 20.; Benda 1983. 674-675.

poggyászt szállító szekerek közé sikerült is betörniük, néhány kísérőt és kocsist levágniuk, illetve elfogniuk. Thurn saját katonáival, valamint a lovasok közé beosztott lövészekkel sietett a veszélyeztetett helyre, ahol rövid időn belül sikerült helyreállítani a rendet, és elüldözni a tatárokat. Hamarosan meg is érkeztek a Palotáig nyúló mocsár szélére. Kiderült azonban, hogy a *szerdár* már korábban csapatokat rendelt ki a palotai út felett levő hegy megszállására, amelyek megakadályozhatták egyrészt a keresztény sereg továbbvonulását, másrészt az utánpótlás szállítását. Az 1601. évi hadjáratról készített jelentés szerint a főherceg ekkor Isolano, Gall és Preiner tanácsára utóbbi teljes ezredét, Kollonich lovasai közül egy zászlót, valamint három ágyút kirendelt a magaslat megrohanására. Ezzel szemben Husson szerint Mercoeur adott parancsot a Preiner és a Pernhausen ezred katonáinak, hogy a négy löveg segítségével űzzék el a csúcsról az oszmán csapatokat.⁵⁴⁸ A kijelölt katonaság késedelem nélkül megmászta a keresztény had előtt és jobbra magasodó hegyet, és az oda helyezett ellenséges katonaságot heves muskétatüzével elüldözte, majd a két társzekéren magukkal hozott ásókkal, csákányokkal és kapákkal mintegy két óra alatt kialakítottak egy szekérvárat.⁵⁴⁹ Ennek védelmére Preiner katonái ott maradtak és reggel héttől egész napon át csatároztak a folyamatosan erősítéseket kapó oszmán csapatokkal. Helytállásuknak köszönhetően a mocsár mellett, Székesfehérvárral szemközt, mintegy tíz kilométernyire Palotától kijelölt éjszakai táborba veszteség nélkül megérkeztek a málhás- és társzekerek.

Mindeközben a megmaradt keresztény haddal a *szerdár* serege zömével összezsapni készült. Serege jobb szárnyára a budai beglerbég és Mehmed *kethüda* parancsnoksága alatt a végvidéki katonaságot rendelte. Feladatuk az volt, hogy a hegytetőn kiépített szekérvár ellen támadókat támogassák. Az oszmán főszereg centrumát maga a *szerdár* vezette, és a csapatok, közöttük a janicsárok zömét itt koncentrált. A balszárnyra pedig a ruméliai, a karamániai és a boszniai pasa kato-

⁵⁴⁸ Husson s. d. 54.

⁵⁴⁹ Husson s. d. 54.

náit állította. Az 1601. évi hadjáratról készített jelentés egyenesen úgy fogalmaz, hogy az oszmán had körülfogta a császári-királyi katonaságot.

Mikor ezt a megmaradt keresztény sereg parancsnokai észlelték „Szentgyörgy-mezőre egy hátra érének, sereget szépen mezőn röndelének, Duca Mercurytúl jól intéztetének.”⁵⁵⁰ Mátyás főherceg október 16-i levele és az 1601. évi hadjáratról készült jelentés szerint a herceg a sereg arcvonalát 180 fokkal elfordítva, nyolc részre osztott harcrendbe állította katonaságát, amely jobb kéz felől a mocsárra, míg balról a most már a balra eső hegytetőn felépített szekérvárra támaszkodott. Istvánffy némiképpen máshogyan számolt be erről az eseményről: „Látván az ellenség jövetelit, Roswurmos vicegenerál felkiált, hogy eleikben kellene menni és harcolni szabadságot adni. Ugyanazont mondván Gallus [Gall] kapitány és Sulcius [Sulz] is, s a több hadnagyok is, hogy nékiek is tetszenék, végtére Mercurianus, ki immár seregeket rendelt vala, Mátyás herceghez nyargalván tanácsul adja, hogy ha néki tetszik, ideje volna az jövő ellenséget azzal fogadni, s vitez módra rámenni.

Az Cabrianus Octavianus [Octavio Cavrioli] lovászmestertől elvévén [Mátyás főherceg] az sisakot (ki annakelőtte fegyverderekába vala), azonnal egyenlő rohanással az ellenségre vitetik, úgyhogy az gyalogságot Roswurm igazgatná, Prayner [Preiner], Althan s Hoffkirchy [Hofkirchen] kapitányokkal, s azoknak nyomokba Gaispergius [Gaisberg] az ő regiment seregével menne, mind magyar, s mind német lovasságnak penig maga Mercuriánnal volna előttekjárója.”⁵⁵¹ Husson műve szerint a hadsorok felállítását követően a keresztény katonaság háromszor Jézus nevét kiáltotta, majd mindenki imádkozott elszánva magát a halálra vagy a győzelemre.⁵⁵²

Hamarosan feltűnt előttük az előrenyomuló teljes oszmán hadsereg. Heves tűzpárbaj alakult ki: „elsőbbben is az ellenség a lövészerszámmal,

⁵⁵⁰ Wathay 1976. 20.

⁵⁵¹ Istvánffy 2009. 383.

⁵⁵² Husson s. d. 55.

melyet magas halmokra felvonatott vala, az mieinket nagyon megrémíteni, s benne nagy kárt tenni kezdett vala, és az közel lévő ligetbe janicsárokat állatván, gyakorlatos puskalövésekkel bántatnak vala.”⁵⁵³ Istvánffy leírásával szemben azonban Husson arról számolt be, hogy a keresztény hadsereg mindenféle megilletődöttség nélkül tíz ágyú-, valamint további 3-4000 muskéta- és puskalövessel „üdvözölte” az előrenyomulókat. Az oszmán csapatok is hasonló módon cselekedtek, bár ők inkább lövegek és puskáik helyett nyilaikat használták. Így mindenfelől csak tüzet és füstöt lehetett látni a síkság fölött. A harcrend közé repülő golyók pedig sok szerencsétlen katona veszét okozták.⁵⁵⁴

A kialakult tűzpárbaj egészen délután két óra környékéig tartott, amikor is az oszmán harcrend jobbszárnya támadást indított. Husson beszámol ennek előzményéről is. Szerinte a *kethüda* délután két óra körül üzent a *szerdárnak*, hogy jó alkalom kínálkozik a keresztény hadsereg megtámadására és erre már el is szánta magát. Jemisci Haszán erre azt válaszolta, hogy nagyon elbizakodott, mert sodronying és páncél van rajta és nem szabad a csatát így megkockáztatni. Mikor a választ a *kethüda* megkapta, levetette az említett védőfelszereléseket és a rábízott csapatból a 4000 legjobb lovassal arra vállalkozott, hogy betörjön a keresztények hadsorába.⁵⁵⁵ Istvánffy leírásából ismerjük, milyen félelmetes benyomást kelthetett a támadó oszmán lovasság, „kiket ők [törökök] deliáknak vagy maszlagosoknak hínnak, oroszlan-, hiúz- és tigrisbőrökkel, melyek vállokról lefüggnek vala, tettetesek lévén, kiknek sapkájukban, pajzsokon, fékeken s lovok hátulján sasszárnyak rettentésre, mintha repülnének, kiterjesztették vala.”⁵⁵⁶ Támadása kezdetben sikerrel járt, hiszen hamarosan menekülésre kényszerítette Thurzó György⁵⁵⁷ végvidéki és vármegyei

⁵⁵³ Istvánffy 383.

⁵⁵⁴ Husson s. d. 55-56.

⁵⁵⁵ Husson s. d. 56-57.

⁵⁵⁶ Istvánffy 2009. 382.

⁵⁵⁷ Thurzó György október 12-én érkezett meg a vármegyei inszurgensekkel a keres -

katonaságát. A harc hevességéről képet alkothatunk a végvidéki és kerületi főkapitány feleségéhez írott október 17-i leveléből: „Én magam is igen nagy szerencsére maradtam, holott egy törököt vagdalok vala, az lova el esvén vele, én is által estem rajta, azonban az több török is reám érkezett, és keményen vagdaltak hozzám, ki mind könnyösömön s mind panczél ingemen meg tetszik. Azután az Isten és egy jámbor szegény legény segített meg.”⁵⁵⁸ Az oszmán jobbszárny támadásának feltartóztatására és a menekülők megsegítésére Mercoeur *kürasszírjaival*, Russworm és Hoditzky néhány zászló német lovasával támadott szemből, míg Thurn lovasai oldalba fogták az ellenséget. Csakhamar sikerült betörni soraik közé és meghátrálásra kényszeríteni őket. Mátyás főherceg október 16-i levelében, valamint az 1601. évi hadjáratról készült jelentésben azt olvashatjuk, hogy ekkor vesztette életét a budai beglerbég és a *kethüda* is. Ortelius szerint utóbbit lövés érte, míg Mankirkusi Mehmedet egy bizonyos Monsieur de Belle fejezte le, akiben valószínűleg Paul de Belleville-t tisztelhetjük.⁵⁵⁹ Ezzel szemben Istvánffy úgy tudta, hogy „a budai Murat [sic!] és Mehemet kihája az magyaroktól leöklettetvén levágattatnak.”⁵⁶⁰ Mindkettőjük lovát, szablyáját és levágott fejét Mátyás főherceg elé vitték. Rajtuk kívül további nyolc szandzsákbég esett el ebben a támadásban.

Az ütközetet követően felmerült, hogy a bajba jutott budai beglerbégen és a *kethüdán* az oszmán balszárnyat irányító Lala Mehmed pasa szándékosan nem sietett segítségükre: „Haszán bejzáde és Abdul-Kadir azt írják, hogy a rumiliai katonaság ezekhez tartalékul küldetett, ámde mivel Mohammed pasa az említett ketkhudára neheztelt, azért nem segített nekik s más katonaság sem mozdult feléjük.”⁵⁶¹ Ibrahim Pecsevi igyekezett megvédeni urát és a következőket vetette papírra az esettel kapcsolatban: „Allah a tudója, hogy minket arról

tény táborba. Thurzó 1876. 19.

⁵⁵⁸ Thurzó 1876. 21.

⁵⁵⁹ Ortelius 2002. 206r.

⁵⁶⁰ Istvánffy 2009. 383.

⁵⁶¹ Kjátib Cselebi 1916. 308-309.

nem értesítettek és nem mondták, hogy együtt támadjuk meg őket. Mihozzánk csak az látszott el, hogy hol állnak az ő csapatainknak a zászlói és zászlónyelei. Azt láttuk ugyan, hogy a zászlóikat össze-vissza keverték, de az okát nem tudtuk. Összeütközésük úgyszólván egyszerre történt, mert csak egy kőhajításnyi hely volt az egész, ameddig mentek.”⁵⁶²

Mint láhattuk, Lala Mehmed pasa távol maradt a harctól és paszszív szemlélője maradt az eseményeknek, ám a centrumban álló janicsárok tovább folytatták a reggel nyolc órától megkezdett tűzpárbajukat. Ennek egyik szenvedő alanya az anhalt-zerbsti herceg ezrede volt, amellyel szemben a portai gyalogosok sáncot is emeltek, innen tartva őket puskatűz alatt. A keresztény katonák azonban kitartottak a heves harcban, a főherceg pedig a Pernhausen ezredből folyamatosan erősítést is küldött számukra. A tüzérségek is hatékony munkát végeztek, hiszen a császári-királyi lövegek jelentős veszteségeket okoztak a janicsároknak. Husson szerint előfordult, hogy egyetlen ágyúlövéssel 27 embert és lovat döntöttek le.⁵⁶³ A *topcsik* is hevesen lötték mezei ágyúíkból a keresztény harcrendet. Olyannyira, hogy a Mátyás főherceg közelében álló Hans Bernhard Löbl kamarás hátságát meg is sebesítették a bal combján.

A *szerdár* végül délután három körül támadást rendelt el, aminek következtében az oszmán hadsereg centruma a Pernhausen ezredre zúdult. Igyekeztek *terciójukat* megbontani és már néhány katonát le is kaszaboltak közülük, amikor a főherceg saját udvari zászlójával (*Hoffahne*) és néhány más lovascsapattal felmentésükre indult. Az elmentáadás jól sikerült, hiszen az oszmán csapatokat sikerült visszaszorítani. A további küzdelmeknek a lassan leereszkedő sötétség vetett véget. A keresztény sereg mindaddig harcrendben állt, míg az oszmán csapatok el nem hagyták a szentgyörgyi mezőt, majd ezt követően maguk is visszavonultak a már korábban a közelben kijelölt éjjeli táborukba, ahonnan egyszerre segíthették a székesfehérvári őrséget, és

⁵⁶² Ibrahim Pecsevi 1916. 160.

⁵⁶³ Husson s. d. 58.

fenntarhathák a kapcsolatot Győrrel, Palotával és Veszprémmel.⁵⁶⁴

Nehéz pontosan meghatározni a két fél veszteségeit az október 15-i ütközetben. Mint már említettem az oszmán had elveszítette a budai pasát, a *kethüdát*, nyolc szandzsákbéget. Istvánffy szerint „majd ötezer török s tatár vágaték le.”⁵⁶⁵ A magyar történetíró állításával szemben Ortelius az oszmán haderő 3000 fős veszteségéről írt.⁵⁶⁶ Az 1601. évi hadjáratról készült beszámolóban ugyanezt a számot olvashatjuk. A különbség csak annyi, hogy az október 18-án elfogott török vallomása szerint az oszmán táborban 3000 halottról és sebesültről beszéltek. A kihallgatása alapján készült jelentésekben az is szerepelt, hogy a renegát franciák fele a harctéren maradt.⁵⁶⁷

Ugyanígy eltérő adatokat találunk a keresztény sereg veszteségére vonatkozóan is. Thurzó feleségének október 17-én írt levelében azt írta, hogy „az mieink közül is noha vesztenek, de az ki nevezetes ember volt volna, több nem veszett szegény Osztrozitt Mátyásnál és Vasárdi Bálintnál. Sebes sok vagyon közöttünk.”⁵⁶⁸ Istvánffy szerint a keresztény katonák közül kevesebben, mint ezren veszték el összesen az ütközetben. Közöttük volt a már említett Osztrozit, valamint Batthyány Kristóf, az ifjabbik Keserű István és Mérey István. A sebesültek között pedig „Poppel Ádámnak, László fiának, ki az Turrianus [Thurn] seregébe egy seregszárny [zászló] lovasnak hadnagya vala, egy falkongolyóbissal az lába bokáján felül igen megsebesítették, melyből mindazonáltal az orvosok gondviselésével és segítségével osztán

⁵⁶⁴ ÖStA HHStA H AA Fasc.: 140. Fol.: 32r-35v.; ÖStA HHStA H AA Fasc.: 140. Fol.: 55r-57r.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Husson s. d. 54-60.; Montreux 1608. 776-786.; Thou 1734. 639.; Hatvani 1859. 160.; Illésházy 1863. 96.; Gömöröy 1892. 615-617.; Ibrahim Pecsevi 1916. 160-161.; Kjátib Cselebi 1916. 308-309. Wathay 1976. 20-21.; Benda 1983. 675.; Tóth 2000. 337-338., Ortelius 2002. 205v-206r., Istvánffy 2009. 383-384.

⁵⁶⁵ Istvánffy 2009. 383.

⁵⁶⁶ Ortelius 2002. 206r.

⁵⁶⁷ ÖStA HHStA H AA Fasc.: 140. Fol.: 47r.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁵⁶⁸ Thurzó 1876. 21.

meggyógyula.”⁵⁶⁹ A magyar történetíró állításával szemben Orteliusnál ismét más számok szerepelnek. Művében azt vetette papírra, hogy a harcmezőn több mint háromszáz katona maradt. A sebesültek között egy bizonyos Christoph von Puchheimról tett említést, aki leírása szerint pontosan megegyezik azzal a személlyel, aki Istvánffynál Poppelként szerepelt. Emellett feljegyezte Gilbert de Santhiliernek, Mátyás főherceg kamarásának sebesülését is, részletesen megörökítve a vele történeteket. Eszerint a *Hoffabne* hadnagyaként részt vett a Pernhausen ezred felmentésére indított támadásban. Ekkor kilőtték alóla a lovat, majd egy ellenséges lovas kopjával megsebesítette a nyakán, majd a jobb karján és a mellvértjén is több vágás érte.⁵⁷⁰ Santhilier sebesüléséről egyébként röviden az 1601. évi hadjáratról készített jelentés is beszámolt.⁵⁷¹

A jelentős túlerő ellenére a császári-királyi sereg sikeréhez hozzájárult vezetőinek rátermettsége és bátorsága. Mátyás főherceg saját testi épességét sem kímélve a teljes október 15-i napot a katonák között töltötte, lelkesítette őket vagy parancsokat adott számukra. Majd saját katonáinak az élére állva felmentette a Pernhausen ezredet a rá leselkedő katasztrófától. Dicséret illette a herceget, Russwormot, Sulzot és az ezredeseket is. A főhadparancsnok-helyettes és a főtábornester a budai pasa és a *kethüda* támadásánál lépett közbe személyesen, megmentve ezzel számtalan magyar katonát. Sulz a tüzéséget irányította roppant hatékonyan.⁵⁷² Mindenképpen meg kell említenünk azonban egy szerzetest is, aki személyével hozzájárult a sikerhez: „Brundusi Lőrinc is, capucinusok rendin valo barát, az Isten Christus feszületi képét tartván, nagy felszóval a mieinket a harcra gerjeszti vala, semmit nem gondolván az körülötte suhogó álgúgolyóbisokkal.”⁵⁷³ A szerzetes hősiességét Russworm is megemléltette az október 21-én a

⁵⁶⁹ Istvánffy 2009. 383-384.

⁵⁷⁰ Gömöry 1892. 616.; Ortelius 2002. 206r.

⁵⁷¹ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁵⁷² ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁵⁷³ Gömöry 1892. 617.; Istvánffy 2009. 383.

császárhoz küldött jelentésében.⁵⁷⁴ A buzdító szavak rá is fértek a ki-
merült katonákra, akik az említett három napban folyamatosan vagy
őrt álltak, vagy harcoltak.⁵⁷⁵

⁵⁷⁴ ÖStA HHSStA H AA Fasc.: 140. Fol.: 56v.

⁵⁷⁵ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

Az ütközetek a Fuggerzeitungokban

„...Látom, hogy ők valami sípokat tartogatnak kezekben, és egy a' másikhöz hajolván, annak a' fülébe sípol: a' mely sípolás ha kedves volt, örültek, ha pedig valami rezgő volt, búsultak...De hol szedik azokat a sípokat? Mindenfelől hordják azokat mondá ő [ti. a tolmács – B. Z.]: Hát nem látod az Árosokat? Tekintve azért, és ímé itten járnak és lovagolnak önként arra rendeltetett emberek, kik azokat a' sípokat széllyel hordozták. Kik közül sokan lovagoltak sebes lovakon, és azoktúl sokan vettenek: mások gyalog jártak, némelyek még mankón is sántikáltak, és ezektől inkább vettek az okosabbak, azt mondván: hogy bizonyosabbak szoktak lenni.” – írta Johann Amos Comenius 1623-ban napvilágot látott *Világ labirintusa és szív paraditsoma* című művének *Az Bujdosó az Újság Írók közzé akadt* fejezetében.⁵⁷⁶ A tolmács-kísérő és a bujdosó beszélgetéséből idézett részletek alapján szembetűnő, hogy már a 16-17. században is a kortársak a híreket, vagy a mai szóhasználattal az információt államok, népek sorsát eldöntő értéknek tekintették, amelynek megfelelő minőségét, mennyiségét és áramlását biztosítani kellett. A késő középkorban kialakuló információéhség erre az időszakra olyan mértékben megnövekedett, hogy joggal lehet beszélni az információs robbanás koráról.⁵⁷⁷

⁵⁷⁶ Comenius 1805. 187-190.

⁵⁷⁷ A magyar szakirodalomban Szőnyi György Endre 1984-ben megjelent könyvben használta tudatosan az „információs robbanás” kifejezést, amit a reneszánszsal, valamint a könyvnyomtatás elterjedésével (Gutenberg-galaxis) és megjelenésével kötött egybe. Mindezt meghatározzák a kialakuló új államrendszerek, az újléptékű háborúk, az egyre szélesebb területeket felölelő diplomácia és a hatalmasra duzzadt bürokrácia. Szőnyi 1984. 23., 41-42.; R. Várkonyi 1999. 12. Kerekes 2010. 9. A híráramlás fontosságáról lásd még: G. Etényi 2003.

A Straßburgban 1605-ben nyomtatásban megjelent első újságot megelőző évtizedekben is már Európa különböző régióiban léteztek, mondhatni közkézen forogtak különböző kézzel írott és kereskedelmi forgalomba bocsátott *avvisik* vagy hírlevelek. Korát jóval megelőzve ismerte fel az információszerzés fontosságát a Fugger család. A Fuggerzeitung elnevezés az idők folyamán a 16. századi kéziratos újságok terminus technikusává vált, ám a fogalom alatt az Octavian Secundus (1549-1600) és Philipp Eduard Fugger (1546-1618) által összegyűjtött 16 021 hírlevelet kell értenünk. Az ezekből összeállított és Bécsben fennmaradt 27 kötet az augsburgi kereskedőcsalád 1568 és 1605 közötti levelezésének függelékei voltak. A Fuggerek alkalmazottait, képviselőiket (faktorokat), hivatásos „hírírókat” (*novellant*) bízták meg vagy barátait, rokonaikat, ismerőseiket kérték meg arra, hogy a fontosabb katonai, politikai, gazdasági vagy ceremóniális eseményekről számoljanak be. Így minden jelentősebb európai városból (Antwerpentől Nagyszebenig és Gdansktól Rómáig), de az Újvilágból és a Közel-Keletről is eljutottak a hírek hozzájuk, az augsburgi központba. Az sem volt azonban kivételes, hogy hírszerzőik katonai táborokból jelentették meg a csaták és ostromok eseményeit.⁵⁷⁸ A továbbiakban azt szeretném bemutatni, hogyan jelentek meg az ütközetek, valamint az ezeket megelőző és utánuk következő események a Fuggerzeitungokban.

Az első híradás szeptember 28-i dátummal a csókakői táborból érkezett. Eszerint a keresztény tábor átvonult ide, mert több mint 200 katona és 31 ló megfagyott az elmúlt napokban. A hír írója elmesélte azt is, hogyan történt a táborváltás. A szeptember 28-át megelőző napon megérkezett a táborba Mátyás főherceg a testőrségével. A főherceg Kollonich-csal és néhány kamarásával felrúgtatott egy magaslatra, hogy megszemlélje távolról Székesfehérvárt és vidékét. Ekkor születhetett meg a döntés hogy a keresztény katonaság elvonuljon a város előteréből. Az elővédet Kollonich lovassága adta, akiket Pogrányi követett az övéivel, majd a francia kompániák (a *kürasszírok*),

⁵⁷⁸ Kleinpaul 1921.; Schottenloher 1922.; Bauer 2011.; Keller-Molino 2015.

Preiner, az anhalt-zerbsti herceg és Pernhausen gyalogsága következett a tüzérséggel. Az utóvédet a többi lovasság adta. Aznap érkezett a táborba Trautmannsdorf is, hogy beszámoljon Kanizsa ostromának állapotáról. A főherceg meg kívánta tekinteni az elfoglalt egykori koronázóvárost, ezért néhány kompánia lovassal odalovagolt, de még aznap vissza is tért a táborba. A híradásban egyébként még egy alkalommal találhatunk utalást a hidegre fordult időjárással kapcsolatban. Mercoeur ugyanis amikor meg akarta látogatni a főherceget, akkor egy kocsin ülve találta, mert a szállásán fázott.⁵⁷⁹

Ezt a hírt egy október 3-án Bécsből küldött híradás egészítette ki. Készítője már az első mondatban világossá tette, hogy egy, szeptember 28-án a csókakői táborból érkezett jelentést dolgozott fel. Ám ennek forrása más lehetett, hiszen a két híradás csak egy ponton egyezik meg. Írója arról számolt be tehát, hogy szeptember 25-én a keresztény tábor csak mintegy öt kilométerre volt Székesfehérvártól, ám az éjjel és nappal zuhogó hideg esők, valamint az ezzel párhuzamosan fellépő tűzifahiány miatt száznál több katona és sok ló elpusztult. A következő napon tizenöt kilométerrel arrébb, Csókakő környékén egy erdő mellé vonultak. A hír küldője úgy tudta, hogy ott is csak néhány napig maradnak, amíg a székesfehérvári őrséget rendesen el nem látják, majd Simontornya ostromára mennek. Emellett azonban azt is tudni vélte, hogy egy 12 000 fős oszmán sereg Székesfehérvártól mintegy harminc kilométerre áll és napról-napra gyarapszik.⁵⁸⁰

Három nappal később, október 6-án újabb híradás kelt a keresztény táborból. Eszerint el akartak indulni Kanizsa felé, de mégis maradtak Székesfehérvártól mintegy tíz kilométerre kijelölt táborhelyükön, mivel meg akarták tudni, mi az oszmán főszereg szándéka. A hír leírója úgy tudta, hogy a szultán a *szerdárnak*, a *kethüdának* és a budai pasának megparancsolta, hogy vagy még abban az évben visszaveszik a várost, vagy megütköznek a főherceg hadaival. Ezért, illetve amiatt sem mozdulhat onnan a keresztény sereg, mivel Székesfehérvár

⁵⁷⁹ ÖNB Cod. 8974. Fol.: 651r-v.

⁵⁸⁰ ÖNB Cod. 8974. Fol.: 643v.

védműveit teljesen szétlőtték. Ezeket pedig először is szükséges volna újjáépíteni és a várost megfelelő számú őrséggel, valamint hadianyaggal ellátni.⁵⁸¹

Egy Prágából október 13-án érkezett hír szerint a keresztény sereg elindult Simontornya irányába, hogy onnan Kanizsára vonuljanak. A csatlakozást Ferdinánd főherceg katonaságához akadályozta, hogy a császári-királyi főszereg szűkében volt mind az élelmiszernek, mind pedig a takarmánynak. A híradás készítője arról is beszámolt, hogy az állítólag 40 000 fős oszmán főszereg vagy Kanizsa, vagy Székesfehérvár alá fog vonulni.⁵⁸²

Ugyanezen a napon a keresztény táborból is híradás érkezett, amely az aznapi eseményekről számolt be. Eszerint az oszmán had a négy nappal korábbi csatározás idején elszánta magát, hogy a főherceg seregét megtámadja és megveri. Mikor Mátyás ezt a hírt egy megszőkött pribéktől megtudta, a táborot annyira, amennyire lehetett megerősítette egy szekérvárral és sáncokkal. Mivel az erős köd három egymást követő nap délutánig nem oszlott fel, így a *szerdár* katonái nem csupán a táborhellyel szembeni hegyet, hanem annak oldalát is a keresztények minden elővigyázatossága ellenére megszállták. A túlerővel szemben semmilyen más remény nem maradt, mint az oszmán haddal összecsapni. Ebben a helyzetben a főherceg megparancsolta Russwormnak, hogy azokon a gyalogosokon kívül, akik a sáncokat védtek, minden gyalogságot vegyen magához és támadjon, amit bátran meg is tett. Mercoeuert támogatásukra utánuk küldte a lovassággal. Az oszmán had nagy veszteséget szenvedve megfutott, elhagyta a korábban megszállt hegyet, és visszavonult táborába. A keresztény csapatok pedig háromszáznál nem több katonát veszítettek. Eközben a székesfehérvári őrség olyan sikerrel tört ki, hogy a meglepett ellenségtől négy ágyút és sáncosarakat zsákmányoltak. A kitörő katonák feltartóztatására a meglepett oszmán katonaság lőport szórt szét mindenütt, amelyet meg is gyújtottak, ám csak elenyésző kárt okoztak ez-

⁵⁸¹ ÖNB Cod. 8974. Fol.: 649r.; ÖNB Cod. 8974. Fol.: 653r.

⁵⁸² ÖNB Cod. 8974. Fol.: 657v.

zel. A keresztények kezére így összesen 14 ágyú és néhány száz ágyúgolyó került. A híradás beszámolt arról is, hogy Kollonich a lovasaival 900 janicsárt a mocsárba szorított, valamint arról, hogy sok előkelő török maradt a csatatéren és maga a *kethüda* is megsebesült.

A hír küldője egy fontos eseményt saját jelen idejében még lejegyzett. Eszerint ma, azaz október 13-án, szombaton a főherceg az ellenség ellen vonul, hogy vele megütközzön. Így a keresztény sereg aznap korán reggel a vártól és az oszmán tábortól két kartánylövésnyi távolságra táborozott le.

Mindezekon túl a főherceg már nagyon várta, hogy a frank lovaság és 700 németalföldi lovas lövész megérkezzen. Utóbbiak ugyanis háromszáz lépés távolságra tudtak leadni lövést hosszú puskáikkal.⁵⁸³

Az 1601. évi Fuggerzeitungokba belekerült egy részletes jelentés is, amely az október 10-e és 16-a közötti eseményeket tárgyalta. Mivel az eseményeket már az ütközetekkel is foglalkozó előző fejezetben papírra vettem, így ezeket csak vázlatosan, a fontosabb és új információkat kiemelve ismertetném. Eszerint október 10-én az oszmán csapatok a keresztények táboránál mutatkoztak. Pénteken csendben volt a *szerdár* serege, azután majdnem fél 10-kor egész erejével a keresztény tábor előretolt sáncáig jött. A jelentés ugyan szólt a Tilly és katonái által védett sáncnál történekről, de a jóval később (a harmincéves háborúban, 1618–1648) híressé vált Tilly sebesüléséről nem tett említést. Ezzel szemben részletesen leírta Fargutsch kétszáz muskétásának és a hajdúknak a hiábavaló harcát a túlerővel, valamint Bisanzan cselvetését. Utóbbi esetében említést tett arról, hogy ekkor fogtak el két törököt, akik Mátyás főherceg előtt azt vallották, hogy az ellenség négy oldalról akarja megtámadni a sáncot. Mivel korábban is hasonló híreket kaptak, így még a délelőtt folyamán megtették a szükséges intézkedéseket a tábor védelme érdekében. Az oszmán had két jó állásból is fenyegette őket, ezért a jelentés szerint, míg a többi katonaság a megmaradt sáncok védelmére maradt, addig hat vagy nyolc német lovas zászló, valamint az Althan, Preiner és Hofkirchen ezredek há-

⁵⁸³ ÖNB Cod. 8974. Fol.: 659r-v.

rom óra körül este (!) harcrendbe állva ellenük támadott. Ez teljes sikerrel zárult: 8000 keresztény fegyverforgató viaszszorította a *szerdár* 30 000 fős seregét és még 9 ágyút is zsákmányoltak.

A jelentés is külön kitért Kollonich bravúrára, aki lovasaival egy, a mocsáron átvezető másik szárazulaton tört az oszmán had oldalába és hátába, valamint arra, hogy a megsegítésükre kivezényelt huszárok és hajdúk az ellenség aprítása helyett a zsákmányszerzés örömeit választották.

Az irat készítője nem hagyta szó nélkül az oszmán katonák kegyetlenkedéseit: a testről levágott és megcsonkított fejeket, amelyekből az előrenyomuló keresztény katonák harmincat találtak.

A jelentés szerint vasárnap az egész tábor felkerekedett, hogy a hegyen át az oszmán haddal szemben vonuljon. Természetesen készítője beszámolt arról, hogy a huszárok (köztük Batthyány két zászlónyi lovasa) nem sokáig bírták a török-tatár lovasság támadását és ezek már az 5000 (!) poggyászt szállító szekeret fenyegették, ám ekkor a német lovasok a segítségükre siettek. Majd megjegyezte, hogy a két ellenség sereg egész éjszaka harcrendben állt egymással szemben.

Hétfőn reggel két órával a napfelkelte előtt az egész keresztény tábor felkerekedett, hogy a Székesfehérvár és Palota közötti síkra vonuljon. A jelentés írója szerint ezt az oszmán had menekülésnek vélte, és kirendelve lovasságát igyekezett nyugtalanítani a vonulókat. A köd felszállta után sikerült is a tatároknak a szekerek közé betörni és néhányat ezekből, valamint a katonafeleségek közül magukkal hurcolniuk.

Az oszmán had néhány száz lovasa pedig a keresztény sereget Palotával összekötő út felett magasodó hegyet foglalta el. Ezt Isolano és Preiner csakhamar észrevették, és utóbbi egész ezrede, Kollonich egy lovas kompániájával és három mezei ágyúval rájuk támadt és elzavarta őket, majd meg is védte a területet a megújuló ellentámadásoktól. Mindeközben három helyen csatározott a keresztény had az oszmánokkal. A legnagyobb megpróbáltatást Thurn kompániájának kellett kiállnia, akiket a janicsárok és a mezei tüzérség tartottak tűz alatt. Ezek reggel nyolc órától zajlottak, majd az oszmán had este (sic!) há-

rom órákor támadást indított és a keresztényeket visszább szorította. A helyzet annyira súlyos lett, hogy a főherceg *Hoffabnéja* és lovas lövészei élén harcba szállt. A jelentés beszámolt arról is, hogy a huszárok megfutottak, őket Thurn próbálta kardjával hadonászva ismét harcra bírni. Menekülésük miatt a keresztény táborban már azt kiáltozták, hogy a főherceg vereséget szenvedett. Ez azonban nem volt igaz. Az irat készítője még azt is lejegyezte, hogy a gyalogság gyorsan harcrendbe fejlődött, és mint egy bástya úgy állta a késő éjszakáig tartó rohamokat.

A jelentés megemlítette természetesen, hogy a harcban sok előkelő török meghalt, valamint, hogy a *kethüda* és a budai pasa fejét és lovat, valamint előbbi szablyáját is a keresztény táborba hozták. Majd azzal folytatta készítője, hogy 14-én (sic!) senki se verhetette fel a sátrát, kivéve a főherceg és néhány úr. 15-én (sic!) korán reggel nyolc óra körül a tatárok újra megjelentek, míg egy másik csapat egészen az örökig jött, kérve, hogy a *kethüda* és a budai pasa fejét adják ki. Ezért cserében valamit adnának, amiben meg is állapodtak. Az egész keresztény had készültségben várakozott délután négyig, tartva az ellenség rajtaütésétől, majd felverhették immáron a sátraikat.

A jelentés azzal zárult, hogy egyrészt október 17-én Russworm, Nádasdy és Löbl beszélt azokkal, akik a *kethüda* és a budai pasa testéért jöttek. A magyar főúr azonban rendre utasította őket, mondván ezt a két embert hamis esküjük miatt, amelyet a béketárgyalások alatt tettek, az Isten megbüntette. Másrészt megemlítette, hogy sok magyar katona már hazament, míg öt vármegye csapatai meg sem jelentek. Gúnyosan még hozzáfűzte, hogy utóbbiak így szeretik a hazájukat.⁵⁸⁴

A Fuggerzeitungokban találunk még egy hosszabb írást *Beszámoló az ütközetről vagy csatározásról, ami október 16-án Székesfehérvárnál volt* címmel. A címben foglaltakkal ellentétben azonban az események bemutatását az október 14-én történtek felületes összefoglalásával kezdte az irat készítője. A következő nap összecsapásaival kapcsolatban sem tudhatunk meg az eddigiekhez képest semmi újat, ám

⁵⁸⁴ ÖNB Cod. 8974. Fol.: 678r-681r.

ez a beszámoló már megemlíti, hogy de Belleville (de Belle) vágta le a budai pasa fejét, a *kethüdat* pedig agyonlőtték. Rajtuk kívül oszmán oldalról még további 2000 fegyverforgató maradt a harcmezőn. A beszámoló a keresztény hadak veszteségeit is számba vette. Eszerint Puchheimot lövés érte, de élete nem forgott veszélyben. Részletesen beszámolt továbbá Santhilier megsebesüléséről, valamint a Löbl lovát ért lövésről. Végül kitért arra is, hogy Thurn lovasai, az anhalt-zerbsti herceg, Pernhausen és Preiner gyalogosai milyen remekül helyt álltak az egész napos harcban.⁵⁸⁵

A következő jelentést október 19-én Bécsből küldték a Fuggereknek. Eszerint a küldője aznap délután kapta a hírt, hogy október 16-án Székesfehérvárnál egy komoly összecsapásra került sor. Itt meghalt a *kethüda*, a budai pasa és a fia is, akiknek a fejét a keresztény táborba hozták. A jelentés küldője azt nem tudta, hogy az ütközet az egyik, illetve a másik oldalon mekkora veszteséggel járt.⁵⁸⁶

Az utolsó, az ütközetekre vonatkozó irat, amelyet a Fuggerzeitungokban találunk, október 21-i és a székesfehérvári táborban kelt. Röviden, a részleteket mellőzve összefoglalja az öt nap eseményét, egyedül a 15-i eseményekkel foglalkozik részletesebben, azonban itt sem az összecsapást írja le, hanem azt, hogy az oszmán oldalról 2000-en maradtak a harctéren, köztük a *kethüda*, a budai pasa és 6 szandzsákbég is. A három pasa (sic!) fejét az oszmánok október 18-án vissza akarták kérni. A *szerdár* is megsebesült, állítólag az ülepén. A reggel nyolc órától sötétedés után egy óráig tartó ütközetet követően az oszmánok visszavonultak a táborukba, a keresztények prédájául hagyva három ágyújukat is. A jelentés beszámolt a keresztények veszteségeiről is, megemlítve Löbl lovát, valamint Mercoeur egyik előkelő katonája sebesülését. Emellett szólt arról, hogy a *Hoffahnéból* számos katona és ló elpusztult, valamint a fiatal Terzka és sok gyalogos haláláról is.⁵⁸⁷

⁵⁸⁵ ÖNB Cod. 8974. Fol.: 682r-682v.

⁵⁸⁶ ÖNB Cod. 8974. Fol.: 684v.

⁵⁸⁷ ÖNB Cod. 8974. Fol.: 690r-v.

A fentiek alapján három fontos következtetést vonhatunk le. Egyrészt a Fuggerekhez néhány nappal az eseményeket követően már viszonylag pontos, egy esetben pedig nagyon részletes hírek juthattak el. Ráadásul a kilenc beszámolóból, illetve híradásból négy közvetlenül a keresztény sereg táborából érkezett, míg kettő Bécsből, egy pedig Prágából. Sajnos a két hosszabb jelentés keletkezési ideje és helye ismeretlen.

Másrészt érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy a Mátyás főherceg által szinte kétnaponta küldött levelek, Russworm beszámolója és az 1601. évi hadjáratról készített jelentés alapján rekonstruált eseményeket a Fuggerzeitungokban található híradások alapján ki lehet egészíteni, plasztikusabbá lehet tenni. Maga Ortelius is valószínűleg a jelentések eredetijét vagy a Fuggerzeitungokba befűzötteteket láthatta, hiszen bizonyos részek szóról-szóra megegyeznek vele: Fargutsch sikertelen támadása és halála, Bisanzan hadicsele, Kollonich lovásainak a harca október 13-án, az őrség kitörése, a löpor szétszórása, a *kethüda* és a budai pasa halála, vagy Puchheim, Santhillier és Löbl lovának megsebesülése. Ide sorolhatjuk azoknak az időjárási tényezőknek (nagy hideg és esőzés) a megemlítését, amely miatt Csókakő mellé helyezték át a keresztény tábor.

Harmadrészt azt is meg kell állapítanunk, hogy némely esetben a jelentések tévednek. Az október 10-e és 16-a közötti események leírásánál például a napok helyesen szerepelnek, ám a dátumok már korántsem. Itt mindent egy nappal korábbra datáltak, mint ahogyan Mátyás főherceg leveleiben, Russworm beszámolójában vagy az 1601. évi hadjáratról készült jelentésben szerepelt. Szintén a tévedések közé kell sorolnom azt, hogy Terzka halálát az október 15-i ütközettel kapcsolatban említik, ám a cseh nemesi ifjú még október 10-én meghalt a csókakői csatározásokban. Ez utóbbi összecsapásról pedig alig esik egy-két szó. *de* vehetjük az október 13-i értesülést is, amely szerint a keresztény tábor már megindult Simontornya alá, hogy onnan Kanizsára vonuljon. Ezzel szemben az október 19-i és 21-i jelentésben szereplő budai pasa fiának halálára, valamint a három pasára, akiknek a fejét a keresztény táborba vitték, találhatunk magyarázatot, még ha

egy kissé erőltetettnek is tűnik. Az előző fejezetben említtem, hogy az oszmánoktól érkezett küldöttek nem csupán a *kethüda* és a budai pasa testét és fejét kérték, hanem informálódni akartak egy ifjú bégről is, akit azonban nem akartak megnevezni. Lehetséges, hogy a két jelentésben szereplő harmadik személy vele azonosítható. A téves információkkal, adatokkal kapcsolatban meg kell jegyeznem, hogy a híráramlás lassan és nehézkesen történt. A Prágában október 13-án kelt híradás szerint alig kaptak írásos jelentést, csak a híresztelésekre támaszkodhattak. A hat nappal később Bécsből küldött rövid beszámoló azt adta tudtul, hogy a hír küldője Hofkirchen papírra vetett sorait használta fel hírforrásként és csak remélni tudta, hogy hamarosan érkezik egy futár is pontosabb információkkal.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy ha nem is tekinthetjük a bemutatott, *Fuggerzeitungok*ban szereplő híradásokat minden részletében hitelesnek, ám fontos információkat és színes képet adnak a keresztény és az oszmán főszereg 1601. október 10-e és 15-e közötti összecsapásairól.

A szentgyörgy-mezei ütközet és a hadjárat vége között eltelt időszak eseményei

A nyugalmas éjszaka után október 16-án délelőtt 8 órakor a keresztény tábor közelében újra török és tatár lovasok tűntek fel. A Thurn lovasság egy részét ellenük küldték, mire kitértek előlük, ám azt kiáltották, hogy a budai pasa és a *kethüda* fejét adják át nekik. Emellett azt is kívánták, hogy amennyiben egy fiatal bég a keresztények foglya lett, akkor jól tartsák, és ígéretet tettek kiváltására is. Ha azonban már nem élne, akkor fejét adják ki. A keresztények azonban visszaüzentek, hogy cserébe egy bizonyos Hans Nicolas von Äscher százados szabadon engedését követelik. Az oszmánoknak gondolkodási időt pedig másnap reggelig adtak.

Közben a keresztény táborba érkezett Székesfehérvárról egy tiszt a Starhemberg ezredből, aki még az előző éjszaka ötven gyalogossal, öt szekérnyi puskaporral és két szekér ágyúgolyóval indult el a városból. Ütközben azonban az oszmán csapatok megtámadták és foglyul ejtették, táborukból is csak nagy ügyvel-bajjal sikerült megszöknie. Kikérdezésénél arról számolt be, hogy a *szerdár* október 17-re újabb támadást tervez. Az információ hallatán a főherceg újabb sáncokkal erősítette meg a keresztény táborát, így már a hegytől egészen a mocsár széléig kiépültek a védművek. Az új állásokba pedig jelentős őrséget is rendelt, hogy az oszmán had ne tudjon meglepetésszerűen támadni.⁵⁸⁸

A támadás azonban elmaradt, helyette a keresztény tábor előtt megjelent 13 lovas, közöttük a *kethüda* kamarása is. Az őrségnek azt kiabálták, hogy tárgyalni jöttek. Mátyás főherceg Russwormot és Nádasdyt küldte, hogy – félve az esetleges kémkedéstől – a táboron

⁵⁸⁸ ÖStA HHHStA H AA Fasc.: 140. Fol.: 35r-v.; ÖStA HHStA H AA Fasc.: 140. Fol.: 37r-v.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Gömör 1892. 618.

kívül folytassák le a megbeszélést. A kamarás egyedül lovagolt eléjük és elmesélte, hogy a *kethüdának* a bátyja az oszmán táborban van és sem éjjele, sem nappala, sem enni, sem inni nem tud addig, amíg testvére testét vissza nem kapja. Cserébe egy 1000 tallér értékű lovat akar adni. Russworm és Nádasdy erre azt válaszolták, hogy a keresztényeknél csak a fej van meg, a testvérnek, illetve az elesett szolgálóinak kellene a harcmezőn a testet megkeresnie. Amennyiben ez meglesz, úgy a fejet is átadják nekik. A küldöttség a budai pasa feje után nem érdeklődött, annál inkább az ifjú bég után, hogy él-e vagy már halott. Ám furcsa módon a nevét nem akarták elárulni. A *kethüda* testének további sorsa egyébként nagyon érdekes és ellentmondásos. Mátyás főherceg október 18-án az uralkodóhoz küldött levelében arról számolt be, hogy Nádasdy birtokában van. Ezzel szemben az 1601. évi hadjáratról készült jelentésben már az szerepelt, hogy talán Thurzó György lett. Az ügy azonban gyorsan nyugvópontra jutott, ugyanis a testvér és a szolgálók nem jelentkeztek többé. A budai pasa és a *kethüda* fejének „problémája” végül október 20-án „oldódott meg.” Ekkor Istvánffy szerint „Mátyás főherceg Bolhásy Péter vitézembernek s társainak adá, hogy Kanizsához a táborban vinnék, melyek mieinktől, kik az vár megadását kívánják vala, az megszállott törököknek, amint mondánk, hiába mutogattanak.”⁵⁸⁹

Közben hír érkezett Eörsy esztergomi vicekapitánytól, hogy saját és a váci katonasággal Buda alatt portyázott. Az ottani őrségből kiküldött katonákkal össze is csapott, közülük sokat meg is ölt, majd a budaiak és pestiek juhait és marháit elhajtotta.⁵⁹⁰

Bár az oszmán had nem támadta meg a főherceg csapatait, ám ez nem jelentette azt, hogy eredmény nélkül kívánt volna téli szállásra vonulni. Székesfehérvárról október 18-án éjjel Starhemberg jelentette, hogy Jemiszi Haszán támadást tervez a Szigetben helyreállított sáncok ellen, amelyet Gaisberg védelmezett a gyalogosaival. Az őrség

⁵⁸⁹ Istvánffy 2009. 384. V. ö.: ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁵⁹⁰ ÖStA HHStA H AA Fasc.: 140. Fol.: 42r-v.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Gömöry 1892. 618.

parancsnoka ezért újabb katonákat és élelmet kért, valamint jelezte, hogy a védelem megerősítése érdekében egy másik, erősebb védművet akar emeltetni. Starhemberg elővigyázatosságból azonban még a mocsaras vidéken átvezető szárazulat védelmére is kirendelt tizenkét lövészt. A katonák október 18-án hajnalban el is fogtak egy kémkedő törököt, aki azt vallotta, hogy az oszmán táborban nagy zűrzavar uralkodik. A *szerdár* teljesen összezavarodott, katonái már nem bíznak benne. A had csak Szent Demeter napjáig (október 26-ig) akar szolgálni és hét nagy ostromágyút a janicsárok fedezete alatt már el is indítottak Budára. Az őrség parancsnoka úgy vélte, hogy az ostromlók három irányból akarnak támadni, de a Székesfehérvárt körülvevő vizenyős terület magas vízállása miatt ezt el kell halasztaniuk. A nagy esőzések miatt a *szerdár* hamarosan el is fog vonulni. Mint hamarosan kiderült, tévedett, hiszen az ostromlók tűz alá vették a várost. A kora reggeli lövéseket a táborban is hallották, ám néhány óra múlva elült a csatazaj, mivel a védők ellenállása miatt kudarcba fulladt az ostromlók támadása és visszahúzódtak táborukba. Az éjszaka folyamán a főherceg Sigmund Hager százados vezetésével 500 főnyi gyalogost mégis elindított a városba, amely csapat hamarosan meg is érkezett. Még ugyanazon a napon a keresztény sereg is megerősödött, hiszen befutott a táborba Vohenstein a lovasaival.⁵⁹¹

Az oszmán sereg ostroma azonban nem folytatódott, mivel október 19-én olyan nagy mennyiségű eső esett, amely mindkét fél számára lehetetlenné tette harci cselekmények végrehajtását. Mátyás főherceg a nagy élelmiszerhiányra tekintettel erős kíséret alatt a szekerek egy részét Győrbe küldte, utánpótlásért. A keresztény táborban hamarosan megjelent az elfogott Äscher százados, akit az oszmánok szabadon engedtek, valamint másnap hajnalban két szombathelyi származású pribék. Utóbbiak tájékoztatták a főherceget arról, hogy az előző napon a janicsárok a *szerdár* sátrát megtámadták, zsinegeit elvágták,

⁵⁹¹ ÖStA HHStA H AA Fasc.: 140. Fol.: 42r-v.; ÖStA HHStA H AA Fasc.: 140. Fol.: 47r.; ÖStA HHStA H AA Fasc.: 140. Fol.: 48r.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Gömörly 1892. 618-619.; Ortelius 2002. 206r.

míg a *defterdár* hajlékát kirabolták és felgyújtották. Elégedetlenségüknek az volt az oka, hogy Jemiscsi Haszán folytatni akarta a hadjáratot. Kérte őket, hogy legalább a Besli városrészt vegyék be, vagy a keresztény mezei hadak ellen támadjanak. A katonák a *szerdárral* szemben semmilyen tiszteletet nem mutattak. Kijelentették, hogy a keresztény haddal szemben az elmúlt három összecsapás egyikében sem értek el eredményt, az elsáncolt táboruk ellen még kevesebb reményük volna a sikerre. A város megostromlásával kapcsolatban szintén így vélekedtek. A megalázott és kétségbeesett Jemiscsi Haszán a pribékek szerint részegen kihirdette, hogy a következő hétfőn, azaz október 22-én tábort bontanak, és elvonulnak a hadszíntérről. A pribékek vallomásából az is kiderült, hogy az oszmán főserg nem egy tábort vert fel, hanem háromba oszlott. Külön táboroztak ugyanis a tatárok és Lala Mehmed ruméliai csapatai is. Ennek ellenére október 20-án Isolanót Székesfehérvárra küldték, hogy tanácsaival segítse a védelem megerősítését.⁵⁹²

Az oszmán had október 21-én a három tábort egybevonta, amire a főherceg – elővigyázatosságból – készenlétbe helyezette katonaságát, mivel támadástól tartott. Végül ez nem következett be. A nap azonban nem múlt el ágyúdörgés nélkül, hiszen a keresztény táborban – vasárnap lévén – Te Deumot tartottak és a mise végén a lövegeket is elsütötték.⁵⁹³

Mátyás főherceg október 22-én ismét arról kapott hírt, hogy a *szerdár* az ostromágyúit Budára küldte, így Székesfehérvár további ostromától nem kellett tartani. Ezért Hagert és katonáit visszarendelték a táborba, akik minden gond nélkül meg is érkeztek. Aznap dél körül egy jól öltözött pribék jelent meg a keresztény hadak őrségénél, aki azelőtt a budai pasa kamarásának volt a szolgája. Beszámolója szerint az oszmán had nem akar tovább maradni, azonban még ezen a napon megkísérelnek egy támadást. Mátyás főhercegben ez aggodal-

⁵⁹² ÖStA HHStA H AA Fasc.: 140. Fol.: 51r-v.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Gömör 1892. 619.

⁵⁹³ ÖStA HHStA H AA Fasc.: 140. Fol.: 58r.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.

mat keltett, mivel félt attól, hogy a keresztény táboron rajtaütnek. A támadókat a nagy szél is segíthette volna, amely miatt mozgásukat csak az utolsó pillanatban lehetett volna észlelni. A pribék vallomásában szintén beszélt a janicsárok lázadásáról, valamint arról, hogy a tábor mellett egy töltést építettek az éjszaka, talán azért, hogy megfelelő menekülési utat biztosítsanak a maguk számára. A pribék beszámolójából kitapintható az oszmán hadseregben uralkodó hangulat is. Eszerint attól félték, hogy támadás éri őket, főleg miután a Te Deum alatti ágyúörgést meghallották. Emellett Kanizsa elestétől is tartottak, ezért a szökevény szerint oda akartak küldeni egy jelentősebb sereget. Még ugyanezen a napon négy elfogott személy és a keresztény táborba vitt török is megerősítette ezeket.⁵⁹⁴

Október 23-án, különböző időpontokban újabb négy pribék szökött át a keresztény táborba. Ők arról számoltak be, hogy a szpáhik és a janicsárok a *szerdár* engedélye nélkül is elvonulnak, ha nem tartja a szavát és nem indul el két napon belül. Úgy tudták, hogy Jemiscsi Haszán Adonyba, míg a sereg többi része hazavonul. A *szerdár* állítólag már tervezte a következő évi hadjáratot, amelynek céljául Székesfehérvár és Esztergom visszavételét tűzte ki. A pribékek beszámoltak a *defterdárt* ért támadásról is. Szerintük csak a janicsáraga és a *szerdár* határozott fellépése mentette meg attól, hogy a felbőszült katonák megfojtsák.

Még ugyanazon a napon a veszprémiek öt elfogott törököt hoztak a főherceg elé, akik a pribékek vallomását részben megerősítették, részben kiegészítették. Tudomásuk szerint ugyanis a katonákat kifizették, azért hallottak az oszmán táborból lövöldözéseket, ugyanis fegyvereiket örömben sütötték el. Emellett arról is beszámoltak, hogy a *szerdár* az elfogott keresztényeket maga elé parancsolta és kihallgatta, majd azt, amelyikért nem remélhettek váltságdíjat, kivégeztette.⁵⁹⁵

A következő napon, október 24-én Thurzó György lovasai takarmányozásra mentek ki, ám az oszmán tábor közelében egy ellenséges

⁵⁹⁴ ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Gömör 1892. 619.

⁵⁹⁵ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 62r., ÖStA KA AFA 1601-13-1.

csapattal találkoztak, amelyből harminckét katonát foglyul ejtettek, és még 103 lovat is zsákmányoltak. Az elfogott rációkat kivégezték, míg a törököket kivallatták. Utóbbiak azt állították, hogy október 25-én az egész oszmán haderő elindul, amelyből 15 000 fegyverforgatót Kanizsa megsegítésére küldenek. Emellett még azt is vallották, hogy a *szerdár* Adonyba, míg Lala Mehmed Budára vonul.

Ekkor Mátyás főherceg Mercoeurrel, Russwormmal, Sulzcal, Gall-lal és Nádasdyval megtanácskozta, hogyan tudnának az elvonuló ellenséges hadnak további veszteségeket okozni. Abban mindenki egyetértett, hogy az oszmán csapatokat meg kellene támadni, ám a kivitelezés mikéntje körül már vita alakult ki.

Az egyik álláspontot Mercoeur képviselte, aki azt javasolta, hogy a mellé adott 2000 lovassal bevonulna Székesfehérvárra és onnan figyelve az ellenséges mozgást, alkalmas időben rájuk támadna. Ezzel szemben Russworm azon a véleményen volt, hogy csatát kellene kezdeményezni, vagy pedig három oldalról (a város, Csókakő és a mocsáron átvezető szárazulat felől) rajta kell ütni az oszmán táboron. A javaslattal azonban sem Mercoeur, sem Sulz, sem Gall, sem pedig Nádasdy nem értett egyet. Állásfoglalásukat azzal indokolták, hogy a csata kimenetele igen kétséges, és vereség esetén nem csak a győri végvidéki főkapitányság várai kerülnének veszélybe, de Ferdinánd főhercegnek is fel kellene hagynia Kanizsa további vívásával. Szerintük az október 15-i sikert is a sáncoknak és a szekérvárnak köszönhetette a keresztény sereg. Már akkor sem mertek nyílt csatába bonyolódni, csak az éppen támadott részek felmentésére szorítottak, mivel a csapatok létszáma erősen lecsökkent és az ellenség jelentős túlerőben volt. Tehát az a döntés született, hogy a keresztény sereg marad a megerősített és megerődített táborban. Russworm tiltakozott ez ellen, arra hivatkozva, hogy az oszmán fősereg egyes részei már elvonultak, míg ők nemrégiben gyarapodtak Vohenstein lovasaival. A tanácskozás többi résztvevője nem értett egyet ezzel, és felhívta a főtábornok figyelmét arra, hogy a lovasok és a gyalogosok nagy veszteségeket szenvedtek el, valamint a vármegyei hadak létszáma is napról-napra csökken. Abban pedig, hogy az 1000 frank német lovassal erősebbek lennének, mint október 15-én. Russwormnak nincs igaza.

A szintén a főtábormester által javasolt rajtaütést is megfontolták a haditanácson. Ezt azért tartották veszélyesnek, mert ehhez a támadáshoz is a katonaság zömét ki kellett volna vonni a keresztény táborból, miközben az ellenséges lovasság folyamatosan ekörül portyázott. Ezek bármikor meglephetnék a még fel nem fejlődött csapatokat, és súlyos vereséget mérhetnének rájuk. Az oszmán tábor megtámadása a megtámadottak számára kisebb veszteséggel járna. Még siker esetén is több kárral, mint haszonnal járna az akció. Hiszen, emlékeztettek a terv ellenzői, a mezőkeresztesi csata veszét is az okozta, hogy a keresztény katonák az ellenséges tábor kifosztásához fogtak. Emellett olyan nagy a mocsár, hogy az oszmánok megtámadása ott, illetve az azon átvezető töltésnél lehetetlen.

Mindezek alapján Mátyás főherceg úgy döntött, hogy az ellenség elvonulását a megerősített táborban várják meg. Addig is az őrséget újra megerősítette, és a katonák egy részét a Győrből október 22-én elindult élelmiszerszállító szekerek útjának biztosítására Pápához küldte.⁵⁹⁶

Az elfogottak és a pribékek által vallottak igaznak bizonyultak. Október 25-én éjfél után az oszmán haderő csendben elindult a táborából, amit maga mögött fel is gyújtott. A két sereg között elnyúló szárazulat fedezésére pedig nagy létszámú lovasságot rendeltek ki utóvédként. Erre Mátyás főherceg az ellenség cselétől és ravaszságától tartva saját lovasait is kiküldte, szemmel tartani az oszmán csapatok mozgását. Mátyás főherceg október 26-i levele a Székesfehérvár és Palota közötti táborból az uralkodónak, az 1601. évi hadjáratról készült jelentés és Ortelius is leír egy érdekes közjátékot. Eszerint, amikor Russworm észrevette, hogy az oszmán had felkerekedett, akkor az ő és Kollonich vezetése alatt néhány lovas (Ortelius szerint két kompánia lovassal és néhány száz muskétással) az oszmán sereg utóvédjének egy 400 fős csoportjára vetette magát. Ortelius leírása szerint csatáoztak

⁵⁹⁶ ÖStA HStA H AA Fasc. 140. Fol.: 62r-63v.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Gömörly 1892. 620.

is, ám egyik fél sem szenvedett veszteségeket.⁵⁹⁷ A főherceg levele és a hadijelentés szerint az ellenséges lovasság kérte, hogy hitre beszélhesenek, azaz bántódás nélkül tárgyalhassanak. Mikor erre engedélyt kaptak, elmesélték, hogy ők budai végvidéki katonák, és kérték, hogy főtisztjeiknek adják át jókívánságaikat. Beismerték, hogy ezelőtt nem találkoztak ilyen bátran és jól harcoló keresztény katonasággal, illetve hogy nagy veszteség érte őket Székesfehérvár elvesztésével, és sok katonájuk elesett a harcmezőn az elmúlt napokban. Majd azzal váltak el egymástól a fraternizáló katonák, hogy a következő tavaszon vagy az oszmánok foglalják vissza Székesfehérvárt, vagy a keresztények veszik be Budát.⁵⁹⁸

Az éjszaka folyamán még három francia renegát és két pribék jelentkezett a keresztény táborban, akik ugyanazokat az információkat erősítették meg, amelyeket már október 23-án és 24-én az elfogottak és átállt pribékek vallottak. Ki is egészítették azokat, hiszen közölték, hogy az oszmánok elbontották maguk mögött a töltésutat.⁵⁹⁹

Miután a *szerdár* hada folytatta vonulását Buda, illetve Adony irányába, Mátyás főherceg október 26-án Russwormmal, Sulzcal és Gall-lal ismét megtárgyalták a kialakult helyzetet és a következő döntéseket hozták:

Székesfehérvárt el kell látni megfelelő őrséggel, élelmiszerral és munícióval. A táborban található lövegeket és hadianyagot pedig biztos helyre kell szállítani.

Mivel ekkor még tartott Kanizsa ostroma, így Mátyás főherceg Ferdinánd segítségére kívánt vonulni. Székesfehérvár védelmét pedig Starhemberg-re bízta. Katonaszámának létszáma, amelyet a felső-ausztriai rendek adójából toboroztak, majdnem harmadára csökkent, ezért az Althan ezredből két zászlót, továbbá Győről 200 gyalogost és 150 huszárt, valamint Pápáról 100, Veszprémből pedig 50 gyalogoskato-

⁵⁹⁷ Ortelius 2002. 206r.

⁵⁹⁸ ÖStA HHSStA HAA Fasc. 140. Fol.: 66r-68v.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.; Gömör 1892. 620-621.

⁵⁹⁹ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

nát a város őrségének megerősítésére rendelt. Emellett kérte az uralkodót a kinevezés és a végház megerősítésére.⁶⁰⁰

A bányavárosok katonaságát és a *dicá*ból kiállított vármegyei katonákat Althan megmaradt nyolc zászlójával a bányavárosok védelmére rendelték.

A beteg és sebesült katonákat a málhával együtt Győrbe, illetve a környező falvakba rendelték. Ugyanúgy jártak el a táborban található lövegekkel és hadianyaggal is, amiket biztos helyre kellett szállítani.

Mátyás főherceg tehát Kanizsa alá akart vonulni, hogy unokatestvérét megsegítse az ostromban, ám a táborban tapasztalható nagy élelmiszerhiány miatt, mivel a Győrből várt társzekerek tíz napja nem érkeztek meg, nem tudott elindulni.⁶⁰¹

A keresztény csapatok az elkövetkezendő két napban, október 27-én és 28-án is hiába vártak, immáron tizenkét napja az élésre Győrből. A főherceg tehát továbbra sem tudott megindulni Kanizsa felé. Mindeközben az a hír érkezett, hogy a lovas lövész testőrség parancsnoka, akit korábban Győrbe küldött a szállítmány sürgetésére, állítólag a társzekerekkel Palotára érkezett. Mivel a teljes haddal nem tudott megindulni, ezért Mátyás parancsot adott Russwormnak, hogy induljon el a gyalogezredek egy részével és a tüzérséggel.

A főherceg október 28-án a székesfehérvári Szent Péter templomban részt vett a misén, majd megszemlélte egyrészt a város erődítéseinek munkálatait, valamint ellátogatott az oszmán had légett táborhelyére is.⁶⁰²

A következő napon a megmaradt katonaság is elindult a Szentgyörgy-mező közelében, Székesfehérvár és Palota között kiépített táborból az utóbbi végház irányába, hogy ott az élelemszállító sze-

⁶⁰⁰ A Mátyás főherceg által október 26-án írt levélben az áll, hogy a győri végvidékről 300 hajdút és ugyanannyi huszárt kell Székesfehérvárra rendelni. Emellett Solms lovas lövészeinek két kompániáját is, amikor azok megérkeznek. ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 67r-v.

⁶⁰¹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 66r-68v.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁶⁰² ÖStA HHStA H AA Fasc. 140. Fol.: 81r-v.; ÖStA KA AFA 1601-13-1.

kerekkel találkozzon. Október 29-én délben meg is érkezett, ám kiderült, hogy az október 28-i hír hamis, így a katonák újra eleség, míg a lovak takarmány nélkül maradtak. A sereg tehát tovább folytatta útját Veszprém irányába, ahová október 30-án érkeztek meg. Az 1601. évi hadjáratról készült jelentés szerint a katonák ekkor már teljesen kimerültek, és szinte félholtak voltak a meneteléstől és az éhségtől. Mátyás úgy döntött, hogy itt tábort veret és idehozatja Győrből az élelmet,⁶⁰³ a szekerek kíséréséhez pedig nagyszámú lovasságot akart kirendelni. Ám a lovasok ezredesei elpanaszolták, hogy lovaik elpusztultak és katonáik is annyira legyengültek, hogy már őrséget sem tudnak adni. Mivel pedig Győr oda és vissza majd kétszáz kilométer távolságra van, így a szekerek kísérése olyan terhet róna rájuk, amit már nem tudnak vállalni.

Még aznap este Ferdinánd főherceg egy újabb követe, Jakob Preiner titkos tanácsos és *Hofmarschall*⁶⁰⁴ érkezett meg a kanizsai ostromtáborból. Jelentést tett az október 28-i sikertelen rohamról, valamint – felhatalmazása alapján – 5000 német gyalogost, 2000 lovas, kartány és *Singerin* lövedékeket, továbbá 400 mázsa lőport kért az ostrom folytatásához. Mátyás főherceg erre haditanácsot hívott össze, ahol Mercoeur és mások is a seregben tapasztalható áldatlan állapotokra hívták fel a figyelmet. Kifejtették ugyanis, hogy a gyalogság az ostromtól, az ütközetektől, a nehéz terepen történt vonulásoktól, az őrsegállástól, az állandó nélkülözéstől és az ezzel együtt megjelenő járványoktól olyan mértékben legyengült, hogy már csak Hofkirchen és Preiner ezrede képvisel számottevő haderőt. Utóbbi parancsnoksága alá rendelték ekkor már Pernhausen gyalogosait is, mivel az ezredes októberben járványban meghalt.⁶⁰⁵ Hasonló helyzet alakult ki a lovas-

⁶⁰³ Mátyás főherceg ugyanott táborozott le, a vártól hozzávetőlegesen öt kilométerre, katonáival, ahol Szinán nagyvezír tette, amikor 1593-ban megostromolta Veszprémet. ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁶⁰⁴ A leginkább az udvar pénzügyeit igazgató tisztségviselő.

⁶⁰⁵ 1601 októberében Preinert II. Rudolf az ő és Pernhausen gyalogságából összevo - ni szándékozott 4000 vagy 5000 fős egység parancsnokának javasolta. Az így össze-

ságnál is, ahol Vohenstein frank lovasait leszámítva már csak kevés ló állt rendelkezésre.

A főherceg azonban mindenképpen meg akarta segíteni a Kani-
zsát ostromló sereget, ezért parancsot adott Preinernek, valamint a
betegeskedő Hofkirchent helyettesítő Ehrenreich von Jagenreitternek,
hogy katonáikkal október 31-én induljanak el a Sümeg-Zalaszentgrót
útvonalon az ostromlók táborába. Ellátásuk biztosítására pedig
Hagymássy Kristófot rendelte ki.

A két ezredes azonban tiltakozott a parancs ellen arra hivatkozva,
hogy katonáik számára a zsoldot nem fizették, legyengültek és ruhát-
lanok, valamint a számukra kijelölt útvonalon csak elpusztult falvak
vannak, így az élelmiszer beszerzése is reménytelen volna. Ezért azt
kérték, hogy hadd vonuljanak a fősereggel együtt Pápára, ahol végre
élelemhez jutnának, és hópénzüket is átvehetnék, onnan pedig tovább-
indulhatnának Kanizsa alá. Ezzel szemben Russworm azt tanácsolta,
hogy a keresztény sereg maradjon a Veszprém melletti táborban, ott
várja be Győrből az élelmet, majd onnan induljon tovább Ferdinánd
főherceg megsegítésére.

Mátyás főherceg végül az ezredesek számára kedvező döntést hoz-
zott. Parancsot adott, hogy a Preiner ezred zsoldját és az élelmiszert
Győrből azonnal Pápára küldjék. Sulznak meghagyta, hogy a két
említett végházból a kért muníciót szedje össze. Nádasdynak pedig
a szállításhoz szükséges 80 szekeret kellett kiállíttatnia Vas és Sop-
ron vármegyékből. Mátyás főherceg emellett tájékoztatást kért Ferdi-
nándtól arról, meddig szándékozik még az ostromot folytatni, azért
hogy tudja, vajon odaérne-e időben Pápáról a kért segítség

Mindenszentek napján tehát elindult az egész sereg Pápa irányába,
ám az egész éjjel és nappal tartó hatalmas hóesésben alig tudtak hoz-
závetőlegesen öt kilométert haladni. Mátyás főherceg Mercoeuire és
Russwormra hagyva a katonaság vezetését előre lovagolt és még aznap

vont ezred vezetésére 1602-ben kapott kinevezést. ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1601.
Oktober No. 136.; ÖStA KA AFA 1602/3/5.; Gömöry 1892. 620.; Heischmann 1925.
229-230.

megérkezett kíséretével Pápára. A keresztény gyalogság és lovasság az elemekkel küzdve részenként, november 2-a és 4-e között érkezett meg ugyanoda. A vonulásuk nagy veszteséggel járt, hiszen a jelentések szerint útközben több mint 1000 ember és rendkívül sok ló elpusztult a nélkülözéstől, valamint a nagy hidegtől. Emellett sok szekér is tönkrement, amelyet már az elgyötört lovak a rossz utakon nem húzhattak tovább, magára hagyták ezeket az erdőben a rajtuk lévő málhával. A keresztény sereg létszámát tovább csökkentette, hogy a bajor birodalmi kerület által kiállított hét zászlónyi gyalogos elhagyta a tábort.

Mindezeket figyelembe véve november 4-én az ezredesek együtt felkeresték Mátyás főherceget és kérték, hogy katonáik állapota miatt rendelje őket a harcterről a falvakra. Ugyanis lehetetlennek ítélték, hogy a keresztény had ilyen állapotban tovább folytathassa a hadjáratot és Kanizsa alá vonuljon. A főherceg azonban elszánta magát unokatestvére megsegítésére, így Mercoeur, Russworm, Sulz és Gall véleményét is meghallgatva a következő napon úgy határozott, hogy a Hofkirchen és Preiner alá rendelt ezredeket, Thurn megmaradt lovasságát, valamint Solms hat vallon lovas lövész kompániáját, amelyek egy nappal korábban érkeztek meg a keresztény táborba, elküldi az ostromlók megsegítésére.

Ugyanekkor érkezett meg Komáromból egy híradás, amely szerint a *szerdár* (november 3-án) 30 000 főt indított útnak az ostromlott déldunántúli végház felmentésére. Jemisci Haszán 1601 decemberében készült *telhiszéből*⁶⁰⁶ tudjuk, hogy „Kanizsáról folytonosan segélykérők érkeztek, fontos volt, hogy a katonákkal való tanácskozás és egyetértés után a nagy ágyúkat minél előbb kivontassuk és rendeltetési helyükre eljuttassuk, s Kanizsa várának segítséget nyújtsunk. [Ezért] az említett helyről felkerekedtünk, az ágyúkat Budára (Budin) küldtük, s előbb a pozsegai és izvorniki szandzsákok serege, majd mi magunk is Kanizsa megsegítésére igyekeztünk. De azzal a megfontolással, nehogy a kevés idő és a rosszra fordult téli időjárás miatt, s az okból, hogy elérkezett a hadjáratból való visszatérés ideje, a katonák egymást föltüzeljék és el-

⁶⁰⁶ Beadvány vagy előterjesztés.

menjenek, azon a helyen nem közöltük velük, hogy Kanizsára tartunk. Mikor a Mohács nevű helyre értünk, a seregben kihirdettük, hogy Kanizsa megsegítésére igyekszünk, s akik jönni akarnak, jöjjenek, akik nem akarnak, távozzanak. [Felséged] e szolgája a nevezett helyről Kanizsa felé vette az útját, s előbb Pécsre (Pecsuj), onnan pedig Szigetvárra érkezett. A korábban elküldött boszniai beglerbég a boszniai sereggel a Kanizsához közeli Tomasin [Drávatamási] nevű helyre vonult, magunk pedig megkezdtük a Kanizsára való menetel előkészületeit. A seregből önkénteseket írtunk össze, s a velünk lévő száz – kétszáz főnyi tatár seregből kiválasztottunk egy csapatot, s ezt magunk előtt a Kanizsát ostromló alávaló hitetlenek ellen küldtük. A nevezettek, elmenve, az átkozottak ostromsáncaira rontottak, számos átkozottat megöltek, és mintegy negyven-ötvenet foglyul ejtettek. Éppen visszafelé igyekeztek velük, mikor a mögöttük lévő táborból nagyszámú alávaló hitetlen tört elő, az innen érkezetteket elűzte és a szerzett foglyok nagy részét kiszabadította; [a hitetlenek] vértanúvá tettek egy tatár herceget és néhány tatárt élve elfogtak. Mikor megkérdezték tőlük, honnan jöttek, a nevezettek elmondták, hogy a *szerdár* az iszlám sereggel Szigetvárra érkezett és ellenük készül; ők pedig azért jöttek előre, hogy nyelvet fogjanak.⁶⁰⁷ Erről a portyáról Ortelius is beszámolt a munkájában, megemlítve, hogy a tatárok elhajtották a környéken tartott marhákat, ezzel nagy kárt okozva az ostromlóknak.⁶⁰⁸ A *szerdár* azonban nem gondolhatott az ostromlottak felmentésére. Ugyan „Mohácsról Pécsre, onnan pedig Szigetvárra ment. Kászim napja [október 26.] már elmúlt s a katonaság is többnyire széteszlott. Hideg zordon időjárás volt. A janicsárok sátraikba húzódva vonakodtak menni. [...] Ezen visszavonulás alkalmával a nagy hideg miatt elszámolhatatlan sokat szenvedtek s igen sok állat és iszlám katona elveszett. Mivel Szigetvárról vissza kellett térni, azért Kanizsát isten oltalmába ajánlotta, hol szintén akkora hó és oly nagy hideg volt.”⁶⁰⁹

⁶⁰⁷ Dávid-Fodor 1983. 285.

⁶⁰⁸ Ortelius 2002. 211r.

⁶⁰⁹ Ibrahim Pecsevi 1916. 162-163.

Mátyás főherceg a Komáromból érkezett hír hallatán november 6-án úgy döntött, hogy az eddig kijelölt katonaság mellé még hozzárendeli Althan megmaradt gyalogságát és a frank lovasokat is. A sereg élére pedig Mercoeurt kívánta állítani, aki azonban visszautasította a felkérést és maga helyett Russwormot javasolta.⁶¹⁰ A harci vágytól égő főtábornester el is fogadta a megbízást. Még ugyanazon a napon Jakob Preiner Solms lovasaival elindult Kanizsa alá. A főherceg pedig Nádasdynak és Batthyánynak megparancsolta, hogy a kijelölt éjjeli táborokat lássák el élelmiszerrel, hogy a katonák ne szenvedjenek szükségletet. Isolanót a muníció egy részéről szintén elindították Pápáról.

Russworm hozzávetőlegesen 5-8000 fős seregével november 7-én elvonult Kanizsa felé. A főherceggel maradt katonaság ugyanezen a napon szintén elindult Pápáról, hogy elbocsássák őket, vagy kijelölt téli szállásokra bekvártélyozzák magukat.⁶¹¹

A Ferdinánd főherceg csapatainak megsegítésére küldött gyalogság és lovasság vonulása – minden intézkedés ellenére – rémálomszerűvé vált. Bár sátrakat hoztak magukkal, ám nem volt lehetőségük ezeket felállítani, így 3000 férfi és nő, valamint 300 ló pusztult el az egyre hidegebbre forduló időjárás miatt a vonulás alatt.⁶¹² Végül az utolsó pillanatban, november 12-én érkeztek meg Kanizsa alá. Két nappal később harcrendben vonultak be az ostromlók táborába, ahol Ferdinánd főherceg, a mantovai herceg és Medici megszemlélte őket.⁶¹³

A frissen a táborba érkezett Russworm a november 15-i haditanácson kifejtette véleményét, amely szerint az ostromlók minden eddigi fáradozása hiábavaló volt. A sáncokat más helyre kellett volna építeni, a várat pedig eredményesebben lehetett volna lövetni kelet felől, mert ott falai kevésbé erősek. Emellett szorosabbra kellett volna vonni az ostromgyűrűt is, hiszen az ostromlottak ki-bejárnak üzene-

⁶¹⁰ Stauffer 1886. 306-311.; Antonitsch 1975. 310-311.

⁶¹¹ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

⁶¹² Ortelius 2002. 211v.

⁶¹³ ÖStA KA AFA 1601-13-1.

tekkel és rőzsekötegekkel.⁶¹⁴ Mátyás főhercegnek írt levelében pedig a főtábornester keserű iróniával úgy fogalmazott, hogy Ferdinánd minden bizodalmát itáliai parancsnokaiba fektette, igyekezett mindent óhajuk szerint elrendelni és végrehajtani, de nagyon csodálkozik rajta, hogy őfelsége oly nagy türelemmel maradt egy ilyen veszélyes és rosszul felállított táborban, és oly sokáig tűrte a hiábavaló munkálásokat.⁶¹⁵

Az ostromot nem tudták a keresztény csapatok tovább folytatni, mivel aznap éjszaka olyan nagy mennyiségű hó esett le, amely ezt lehetetlenné tette. Ferdinánd elrendelte ezért a sáncok kiürítését és a katonaság elvonulását, amely azonban hamarosan pánikszerű meneküléssé változott. Ahogyan a *szerdár telhiszében* olvashatjuk: „Ilyen télben az átkozottak ágyúikat nem voltak képesek elvontatni, s negyvenkét páratlan, várívó nagy badzsaluska⁶¹⁶ ágyújukat otthagya, sátraikat, felszerelésüket, élelmüket és rengeteg lőporukat mind hátrahagyva elmenekültek, miközben a várból kijövő iszlám katonák vagy hat–hétezret levágtak belőlük, és a [levágott] fejeket sorba rakták a várfalakon.”⁶¹⁷ Ortelius szerint a káoszban egyedül Russwormnak volt köszönhető, hogy néhány szekényi lőport sikerült elvontatni, illetve, hogy a megmaradt sereg valamiféle rendben átkelt a mocsáron és tábort vert Kanizsától mintegy tíz kilométernyire.⁶¹⁸ Ezzel a tragikus eseménnyel ért véget a keresztény főssereg néhány ezredének és lovas egységének az 1601. évi hadjárata.

⁶¹⁴ Ortelius 2002. 212r.; Istvánffy 2009. 385.

⁶¹⁵ Stauffer 1886. 268-269.

⁶¹⁶ A keresztény sereg által hátrahagyott ostromágyú méretét egy nagy űrméretű oszmán löveggel igyekezett szemléltetni a telhisz.

⁶¹⁷ Dávid-Fodor 1983. 285.

⁶¹⁸ Ortelius 2002. 212v.

Rövidítések jegyzéke

AA = Allgemeine Akten

AFA = Alte Feldakten

Best. = Bestellungen

Cod. = Codex

Exp. = Expedit

Fasc.= Fasciculus

FHKA = Finanz- und Hofkammerarchiv

Fol. = Folio

GBÖ = Gedenkbücher Österreich

GBU = Gedenkbücher Ungarn

GeF = Gratialis et Feudalia

H = Hungarica

HFU = Hoffinanz Ungarn

HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv

HKR = Hofkreigsrat

HKRA = Hofkriegsratakten

HL = Hadtörténeti Levéltár

KA = Kriegsarchiv

Ka = Kriegsakten

Konv. = Konvolutum

K. = Karton

KzIA = Kanzleiamt

MEA = Mainzer Erzkanzlerarchiv

MPP = Mandate, Patente und Passbriefe in Kriegssachen

ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv

P. = Passbriefe

Prot. = Protokolle

Ra = Reichsakten

RA = Reichstagakten

Reg. = Registratur

RHR = Reichshofrat

rN = rote Nummer

SR = Sonderreihen

StAbt = Staatenabteilungen

TIGY = Törökkori Iratok Gyűjteménye

ZSt = Zentralstellen

Felhasznált levéltári források jegyzéke

Hadtörténeti Levéltár

Törökkori Iratok Gyűjteménye

Österreichische Nationalbibliothek

Fuggerzeitungen

Österreichisches Staatsarchiv, Wien

Finanz- und Hofkammerarchiv

Hoffinanz Ungarn

Gedenkbücher Österreich

Gedenkbücher Ungarn

Sonderbestände, Sammlungen und Selekte Reichsakten

Haus-, Hof- und Staatsarchiv

Hungarica Allgemeine Akten

Reichsarchiv Mainzer Erzkanzlerarchiv Reichstagakten

Reichsarchiv Mainzer Erzkanzlerarchiv Fränkische Kreisakten

Reichsarchiv Mainzer Erzkanzlerarchiv Kurrheinische Kreisakten

Reichsarchiv Mainzer Erzkanzlerarchiv Militaria

Reichsarchiv Mainzer Erzkanzlerarchiv Oberrheinische

Kreisakten

Reichshofrat Gratialia et Feudalia Mandate, Patente und Passbriefe
in Kriegssachen

Reichshofrat Gratialia et Feudalia Passbriefe

Staatenabteilungen Türkei

Kriegsarchiv

Alte Feldakten

Zentralstellen Prager Hofkriegsrat Akten

Zentralstellen Protokolle des Wiener Hofkriegsrates

Zentralstellen Wiener Hofkriegsrat Akten

Zentralstellen Wiener Hofkriegsrat Sonderreihen Hofkriegs-
Kanzleiarchiv

Zentralstellen Wiener Hofkriegsrat Sonderreihe Bestellungen und
Vormerkprotokolle

Felhasznált irodalom

A hadművészet középkori és újkori klasszikusai 1974 = A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Budapest, 1974.

A janicsárok törvényei 1989 = A janicsárok törvényei (1606). Ford. Fodor Pál. (Török-Magyar Hadtörténelmi Emlékek. Elbeszélő kútfők I.) Budapest, 1989.

ADB = Allgemeine Deutsche Biographie. Auf Veranlassung Seiner Majestät des Königs von Bayern. Herausgegeben durch die Historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften. Duncker und Humblot. Leipzig, 1875–1912.

A magyar nyelv értelmező szótára. I. kötet. 1959 = A magyar nyelv értelmező szótára. I. kötet. Budapest, 1959.

A magyar nyelv értelmező szótára. VII. kötet. 1962 = A magyar nyelv értelmező szótára. VII. kötet. Budapest, 1962.

Acsády 1897 = Acsády Ignác: Magyarország három részre oszlásának története 1526-1608. In: A magyar nemzet története. Szerk.: Szilágyi Sándor. V. kötet. Budapest, 1897.

Acsády 1906 = Acsády Ignác: Magyar adóztatás története 1598-1604. Budapest, 1906.

Ágoston 1995 = Ágoston Gábor: Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. Történelmi Szemle. 37 (1995: 4. sz.) 465-486.

Antonitsch 1975 = Antonitsch, Evelyn: Die Wehrmaßnahmen der innerösterreichischen Länder im dreizehnjährigen Türkenkrieg 1593-1606. Diss. Graz, 1975.

Aulinger 1980 = Aulinger, Rosemarie: Das Bild des Reichstages im 16. Jahrhundert. (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Schrift 18.) Göttingen 1980.

Ágoston-Oborni 2000 = Ágoston Gábor–Oborni Teréz: A tizen-

hetedik század története. Magyar Századok sorozat. Pannonica Kiadó 2000.

Ágoston 2005 = Ágoston Gábor: *Guns for the Sultan. Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*. Cambridge, 2005.

Bagi 1998 = Bagi Zoltán: *Esztergom 1595-ös visszavétele a napi jelentések tükrében*. Documenta Historica 37. Szeged, 1998.

Bagi 2001 = Bagi Zoltán: *Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári hadsereg szervezete és felépítése*. Hadtörténelmi Közlemények 113 (2001: 2-3. sz.) 391-444.

Bagi 2005 = Bagi Zoltán: *A Német-római Birodalom és a Magyar Királyság kapcsolatai a 16-17. század fordulóján. Különös tekintettel a birodalmi gyűlésekre és a császári-királyi haderő szervezetére a tizenöt éves háború időszakában*. Doktori disszertáció. Budapest, 2005.

Bagi 2007 = Bagi Zoltán: "... egy ura lesz az egész világnak napkelettől napnyugatig. A töröksegély kérdése és az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlés. Századok 141 (2007: 6. sz.) 1455-1481.

Bagi 2008 = Bagi Zoltán: *A birodalmi kerületek és a tizenöt éves háború*. In: *Hagyomány és megújulás. Életpályák és társadalmi mobilitás a végváriak körében*. Studia Agriensis 27 (2008). Szerk.: Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás. 247-261.

Bagi 2011 = Bagi Zoltán: *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban*. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Budapest, 2011.

Bagi 2014 = Bagi Zoltán Péter: *A töröksegély kérdése az 1603. évi regensburgi birodalmi gyűlésen*. Századok 148 (2014: 5. sz.) 1187-1208.

Banfi 1939-1940 = Banfi, Florio: *Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai*. Hadtörténelmi Közlemények 40 (1939) 1-33, 213-228. 41 (1940) 143-156.

Barta 1979 = Barta Gábor: *Az Erdélyi fejedelemség születése*. Budapest, 1979.

Baumann 1978 = Baumann, Reinhard: *Das Söldnerwesen im*

16. Jahrhundert im bayerischen und süddeutschen Beispiel. Eine gesellschaftsgeschichtliche Untersuchung (MiscBavarMonacensia 79). München, 1978.

Baumann 1984 = Baumann, Reinhard: Georg von Frundsberg. Der Vater der Landsknechte und Feldhauptmann von Tirol. München, 1984.

Bauer 2011 = Bauer, Oswald: Zeitungen vor der Zeitung. Die Fuggerzeitungen (1568–1605) und das frühmoderne Nachrichtensystem. Akademie. Berlin, 2011.

Bánlaky 1940 = Bánlaky József: A magyar nemzet hadtörténelme. XIV. rész. Budapest, 1940.

Behringer 1990 = Behringer, Wolfgang: Rossz idő, éhínség, félelem. Az európai boszorkányüldözések klíma-, társadalom- és mentálástörténeti okai. Dél-Németország példája. Ethnographia 101 (1990: 3-4. sz.) 363-383.

Benda 1983 = Benda Kálmán: Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzése a magyarországi török háborúról 1594–1602. Hadtörténelmi Közlemények 30 (1983: 4. sz.) 651–681.

Bethlen 2004 = Bethlen Farkas: Erdély története. III. kötet. Báthory István trónra lépésétől Báthory Zsigmond uralkodásáig. (1571-1594) Budapest, 2004.

BLV 1900 = Die böhmischen Landtagsverhandlungen und Landtagsbeschlüsse vom Jahr 1526 an bis auf die Neuzeit. Hrsg.: Königlich Böhmisches Landesarchiv. Bd. IX. 1600-1604. Prag, 1900.

Bog 1971 = Bog, Ingomar: Türkenkrieg und Agrarwirtschaft. Einführung in die Probleme der Heeresversorgung und der Kriegsfinanzierung vor allem in Österreich unter der Enns und seinen Grenzlandschaften im 16. und 17. Jahrhundert. In.: Die wirtschaftlichen Auswirkung der Türkenkriege. Vorträge des 1. Internationalen Grazer Symposions zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Südosteuropas. Hrsg. Othmar Pickl. Graz, 1971. 13-26.

Braudel 1996 = Braudel, Fernand: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. Budapest, 1996.

Brnardic 2009 = Brnardic, Vladimir: *Imperial Armies of the Thirty Years' War* (1). Oxford, 2009.

Brozek 1940 = Brozek, Rudolf: *Der niederösterreichische Bauernkrieg 1597*. Sankt Pölten, 1940.

Brzezinski 2006 = Brzezinski, Richard: *Die Armee Gustav Adolfs. Infanterie und Kavallerie*. Königswinter, 2006.

Clausewitz 1917 = Clausewitz Károly: *A háborúról*. Budapest, 1917.

Comenius 1805 = Comenius, Johann Amos: *Világ labirintusa és szív paraditsoma*. Ford.: Rimány István. Pozsony, 1805.

CJH 1899 = *Corpus Juris Hungarici*. Magyar Törvénytar. 1526–1608. évi törvénycikkek. Fordították és utalásokkal ellátták: Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: Márkus Dezső. 2. kötet. Budapest, 1899.

Czigány 2004 = Czigány István: *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe. 1600–1700*. Budapest, 2004.

Dávid–Fodor 1983 = Dávid Géza–Fodor Pál: *Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt éves háború korából*. *Hadtörténelmi Közlemények* 30 (1983: 2-3. sz.) 278–296, 451–467.

Dilich 1689 = Dilich, Wilhelm: *Kriegsschule*. I. Frankfurt am Main, 1689.

Dolleczek 1887 = Dolleczek, Anton: *Geschichte der österreichischen Artillerie*. Wien, 1887.

Domke 1882 = Domke, Waldemar: *Die Viril-Stimmen im Reichs-Fürstenrath von 1495–1654*. *Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte* 11. Breslau, 1882.

Domokos 2003 = Domokos György: *Inventáriumok a Királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben a 16–17. században: várainak fegyverzete és hadfelszerelése*. PhD. Disszertáció 2003.

Edelmayer 2002 = Edelmayer, Freidrich: *Söldner und Pensionäre. Das Netzwerk Philipps II. im Heiligen Römischen Reich*. München, 2002.

G. Etényi 2003 = G. Etényi Nóra: *Hadszintér és nyilvánosság*.

A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban. Budapest, 2003.

Evlia Cselebi 1904 = Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664. Fordította és jegyzetekkel kísérte dr. Karácson Imre. Budapest, 1904.

Evlia Cselebi = Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1664-1666. Fordította és jegyzetekkel kísérte dr. Karácson Imre. Budapest, 1908.

Fethrentheil-Gruppenberg 1937 = Fethrentheil-Gruppenberg László: Mercoeur lotaringiai herceg magyarországi szereplése. Hadtörténelmi Közlemények 38 (1937) 205–234.

Finkel 1988 = Finkel, Caroline: The Administration of Warfare. The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606. Wien, 1988.

Finkel 1992 = Finkel, Caroline: French mercenaries in the Habsburg-Ottoman War of 1593–1606: the Desertion of the Papa Garrison to the Ottomans in 1600. Bulletin of the School of Oriental and African Studies 55 (1992: 3.) 451–471.

Fodor 1991 = Fodor Pál: Magyarország és a török hódítás. Budapest, 1991.

Fodor 1997 = Fodor Pál: Egy nagy háború előjátéka. Megjegyzések az 1591–1593 közötti oszmán politikáról. In: Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Főszerk. Hanák Péter, szerk. Nagy Mariann. Pécs, 1997. 77–82.

Fodor 2001 = Fodor Pál: Egy nagy háború előjátéka. Megjegyzések az 1591-1593 közötti oszmán politikáról. In: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről. Budapest, 2001. 399-401.

Fodor 2007 = Fodor Pál: Adatok az 1596. évi egri (mezőkeresztesi) oszmán hadjárat költségeihez. Keletkutatás 2007. 59-68.

Fraknoi 1903 = Fraknoi Vilmos: Magyarország egyházi összekötetései a Szentszékkal. III. kötet. A Mohácsi vészről Magyarországnak a török járom alóli fölszabadításáig. 1526-1689. Budapest, 1903.

Francisci 1664 = Francisci, Erasmus: Türkisches Städt-Büchlein...

Nürnberg, 1664.

Fronsperger 1555 = Fronsperger, Leonhardt: Fünff Bücher von Kriegß Regiment vnd Ordnung wie sich ein yeder kriegßman inn seinem Ampt vnd beuelch halten soll ...Frankfurt am Main, 1555.

Fronsperger 1573 = Fronsperger, Leonhard: Von Schanzen vnnnd Befestigungen vmb die Feldtlager auffzuwerffen....Frankfurt am Main, 1573.

Fuchs 1972 = Fuchs, Theodor: Geschichte des europäischen Kriegswesens. I. Band. Wien, 1972.

Funcken 2008 = Funcken, Liliane und Fred: Historische Waffen und Rüstungen. Ritter und Landsknechte vom 8. bis 16. Jahrhundert. Mittelalter und Renaissance. Niederhausen, 2008.

Gárdonyi 1976 = Gárdonyi Géza: Egri csillagok. Budapest-Uzsgorod, 1976.

Generál 1987 = Generál Tibor: Allah serege. Budapest, 1987.

Geöcze 1894 = Geöcze István: Hadi tanácskozások az 1577-ik éven. Hadtörténelmi Közlemények 7 (1894) 502-537., 647-673.

Gersei Pethő 1729 = Gersei Pethő Gergely: Rövid magyar kronika...Kassa, 1729.

Gömöry 1892 = Gömöry Gusztáv: Székesfehérvár visszavétele 1601-ben és újbóli elvesztése 1602-ben. Hadtörténelmi Közlemények 5 (1892) 299–322, 610–616.

Győrffy István: A hajdúk eredete. Hajdúnánás, 1938.

Hadnagy-Papp 2003 = Hadnagy Szabolcs–Papp Sándor: Békekötési kísérlet a tizenöt éves háború idején, 1601-ben. Aetas 18 (2003: 2. sz.) 118-152.

Hadnagy 2015 = Hadnagy Szabolcs: Az oszmán hadsereg élelmszer-utánpótlásának rendszere az 1658. évi erdélyi hadjárat tükrében. Doktori disszertáció. Szeged, 2015.

Hammer-Purgstall 1829 = Hammer-Purgstall, Joseph: Geschichte des Osmanischen Reiches. Band 4. Pest, 1829.

Hartmann 1997 = Hartmann, Peter Claus: Der Bayerische Reichskreis (1500 bis 1803). Strukturen, Geschichte und Bedeutung im Rahmen der Kreisverfassung und der allgemeinen institutionellen

Entwicklung des Heiligen Römischen Reiches. Berlin 1997 (Schriften zur Verfassungsgeschichte 52)

Hatvani 1859. = Hatvani (Horváth) Mihály: Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. III. kötet (1553–1608) Pest, 1859.

Hegyí 1989 = Hegyí Klára: Székesfehérvár a török korban. História klubfüzetek 5. Székesfehérvár, 1989.

Hegyí 1995 = Hegyí Klára: Török berendezkedés Magyarországon. Budapest, 1995.

Hegyí 2007 = Hegyí Klára: A török hódoltság várai és várkatona-sága. I-III. kötet. Budapest, 2007.

Heischmann 1925 = Heischmann, Eugen: Die Anfänge des stehenden Heeres In Österreich. Wien, 1925.

Henry 2005 = Henry, Chris: English Civil War Artillery 1642–51. Oxford, 2005.

Husson s. d. = Husson, M.: Discours véritable des choses qui se sont passées aux armées de Hongrie en ces dernières années, 1599, 1600, 1601, 1602, 1603 et 1604. Angers, s. d.

Ibrahim Pecsevi 1916 = Ibrahim Pecsevi tarikhjából. In: Török történetírók. III. kötet (1566–1659). Fordította Karácson Imre, sajtó alá rendezte Szekfű Gyula. Budapest, 1916. 71-193.

Illustrierte 1898 = Illustrierte Geschichte der K. u K. Armee. I. Band Wien, 1898.

Illésházy 1863 = Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603. Közli Kazinczy Gábor. Pest, 1863.

Istvánffy 2009 = Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Reprint. Budapest, 2009.

Ivanics 1992 = Ivanics Mária: A császári felmentő sereg útja Kanizsára egykorú ábrázolások tükrében (1600. szeptember 16.-október 13.) In: Zalai Múzeum 4 (1992) Szerk.: Vándor László. 44-53.

Ivanics 1994 = Ivanics Mária: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994.

Ivanics 1995 = Ivanics Mária: Anmerkungen zur Etymologie hajdú „Heiduck”. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae.

Tomus XLVIII/3 (1995). 391-404.

Iványi 1927 = Iványi Béla: A tüzérség története Magyarországon a kezdetektől 1711-ig. Hadtörténelmi Közlemények 27-29 (1926-1928) 12 közlemény.

Janko 1869 = Janko, Wilhelm Edlen von: Der k. k. Feldmarschall Christoph Hermann von Russworm. Ein Beitrag zur Kenntniss der Regierungsperiode, Cultur- und Sittengeschichte unter Kaiser Rudolph II. Österreichische Militärische Zeitschrift 10 (1869: 4. sz.) 30-53, 181-210.

Jász 1974 = Jász Dezső: Hugennották. Budapest, 1974.

Káldy-Nagy 1974 = Káldy-Nagy Gyula: Szulejmán. Budapest, 1974.

Kárffy 1916 = Kárffy Ödön: Adalék az 1601-iki hadieseményekhez. Hadtörténelmi Közlemények 17 (1916) 225–232.

Károly 1898 = Károly János: Fejér vármegye története. II. kötet. Székesfejérvár, 1898.

Kelenik 1990 = Kelenik József: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári-királyi sereg valós katonai értékéről. Hadtörténelmi Közlemények 103 (1990: 1. sz.) 85–95.

Kelenik 1991a = Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben. Hadtörténelmi Közlemények 104 (1991: 3. sz.) 80–122.

Kelenik 1991b = Kelenik József: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A magyar egységek fegyverzete a tizenöt éves háború időszakában. Hadtörténelmi Közlemények 104 (1991: 4. sz.) 3–52.

Kelenik 2000 = Kelenik József: A hajdúk. In: Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Szerk: Rácz Árpád. Bp. 2000. 126-132.

Kelenik 2003 = Kelenik József: A mezőkeresztesi csata (1596. október 26.). In: Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. Szerk. Hermann Róbert Bp. 2003. 111-130.

Kelenik 2005 = Kelenik József: Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története 1600–1601. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Szerk. Hausner Gábor. Budapest, 2005. 311-357.

Keller–Molino 2015 = Keller, Katrin–Molino, Paola: *Die Fuggerzeitungen im Kontext. Zeitungssammlungen im Alten Reich und Italien.* Wien, 2015.

Kenyeres 2009 = Kenyeres István: Mibe került a tizenöt éves háború. In: *Auxilium Historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére.* Szerk.: Körmendi Tamás és Thoroczkay Gábor. Budapest, 2009.

Kenyeres 2013 = Kenyeres István: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig. *Történelmi Szemle* 55 (2013:4. sz) 541-568.

Kerekes 2010 = Kerekes Dóra: *Diplomaták és kémek Konstantinápolyban. Múltidéző zsebkönyvtár.* Budapest, 2010.

Kjátib Cselebi 1916 = Kjátib Cselebi fezlíkéből. In: *Török történetírók. III. kötet (1566–1659).* Fordította Karácson Imre, sajtó alá rendezte Szekfű Gyula. Budapest, 1916. 200-388.

Kleinpaul 1921 = Kleinpaul, Johannes: *Die Fuggerzeitungen 1568-1605. (Abhandlungen aus dem Institut für Zeitungskunde an der Universität Leipzig. Band I. Heft 4.).* Leipzig, 1921.

Koller 1990 = Koller, Leopold: *Studien zur Reichskriegsverfassung des Heiligen Römischen Reiches in der Neuzeit. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien.* Wien, 1990.

Kruppa 1999 = Kruppa Tamás: *Legitimáció és propaganda Báthori Zsigmond udvarában. PhD disszertáció.* Szeged, 1999.

Kruppa 2002 = Kruppa Tamás: *Tervek az erdélyi kormányzóság megszerzésére 1601-1602. Erdély és a Gonzaga dinasztia kapcsolatai a XVI–XVII. század fordulóján.* *Hadtörténelmi Közlemények* 115 (2002: 2. sz.) 281-310.

Kubinyi 2000 = Kubinyi András: *Politika és honvédelem a Jagel-*

lók Magyarországon. Hadtörténelmi Közlemények, 113 (2000: 2. sz.) 397-416.

Lanzinner 1993 = Lanzinner, Maximilian: Friedenssicherung und politische Einheit des Reiches unter Kaiser Maximilian II. (1564–1576). Göttingen 1993.

Lénárt 1880 = Lénárt József: Báthori Zsigmond élete, jelleme és politikája. Erdélyi Múzeum 7 (1880: 8. sz.) 217-248.

Loebl 1914. = Loebl, Alfred: Der slesier Friedrich von Kreckwitz als Kaiserlicher Gesandter bei der hohen Pforte. In: Vereins für die Geschichte Schlesiens XVIII. (1914) 160–173.

Mayr 1912-1913 = Mayr, Karl Jozef: Die Türkenpolitik Erzbischof Wolf Dietrichs von Salzburg. Mitteilung der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde. 52-53 (1912-1913)

Matuz 1990 = Matuz József: Az Oszmán Birodalom története. Budapest, 1990.

Merényi 1894 = Merényi Lajos: A török várak őrhada 1577-ben. Hadtörténelmi Közlemények 7 (1894). 259-262.

Meynert 1854 = Meynert, Hermann: Geschichte der K. K. österreichischen Armee. Ihrer Heranbildung und Organisation, so wie ihrer Schicksale, Thaten und Feldzüge von der frühesten bis auf die neuere Zeit. Geschichte des Kriegswesens und der Heeresverfassung in der Österreichischen Monarchie zur Zeit Kaiser Maximilian's I. und bis zum dreissigjährigen Kreige. Wien, 1854.

Miller-Richards 2006 = Miller, Douglas-Richards, John: Landsknechte 1486-1560. Sankt Augustin, 2006.

Montreux 1608 = Montreux, Nicolas de: Histoire universelle des guerres du Turc, depuis l'an 1565 jusques a la trefve faicte en l'annee 1606. Tome II. Paris, 1608.

Müller 1901 = Müller, Johannes: Der Anteil der schwäbischen Kreistruppen an dem Türkenkrieg Kaiser Rudolf II. von 1595 bis 1597. In: Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg. Achtundzwanzigster Jahrgang. 1901. 155-262.

Müller 1938. = Müller, Johannes: Zacharias Geizkofler 1560–1617. Wien, 1938.

Nagy 1983 = Nagy László: Hajdúvitézek (1591–1699). Budapest, 1983.

Nagy 1987 = Nagy László: Az erős fekete bég. Nádasdy Ferenc. Budapest, 1987.

H. Németh 2004 = H. Németh István: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16-17. századi Magyarországon. 1-2. kötet. Budapest, 2004.

Niederkorn 1993 = Niederkorn, Jan Paul: Die europäischen Mächte und der „Lange Turkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606). Wien, 1993.

Ortelius 2002 = Ortelis, Hieronymus Augustinus: Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395. Nürnberg, 1602. Reprint: Pytheas Kiadó 2002.

Papp 2006 = Papp Sándor: A zsitvatoroki békéhez vezető út. Egy állítólagos Habsburg ígéret hátteréhez. In: „Frigy és békesség legyen...” A bécsi és zsitvatoroki béke. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója. VIII. Szerk.: Papp Klára és Jeney-Tóth Erzsébet. Debrecen, 2006. 267-295.

Parrott 2012 = Parrott, David: The Business of War. Military Enterprise and Military Revolution in Early Modern Europe. Oxford, 2012.

Parry 1976 = Parry, V. J.: The Successors of Sulaimān, 1566-1617. In: A History of the Ottoman Empire to 1730. Edited by: M. A. Cook. Cambridge – London – New York – Melbourne, 1976. 103-133.

Pálffy 1996 = Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. Történelmi Szemle 38 (1996: 2-3. sz.) 163-217.

Pálffy 1997a = Pálffy Géza: A pápai vár felszabadításának négy száz éves emlékezete 1597–1997. A bevezető tanulmányt írta és az okmánytárát összeállította Pálffy Géza. Szerk. Hermann István. Pápa, 1997.

Pálffy 1997b = Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok

és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle* 39 (1997: 2. sz.) 257-288.

Pálffy 1999a = Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999.

Pálffy 1999b = Pálffy Géza: Hírszerzés és hírközlés a törökkori Magyarországon. In: *Információáramlás a magyar és a török végvári rendszerben*. *Studia Agriensia* 20. Szerk.: Petercsák Tivadar és Berecz Mátyás. Eger, 1999. 33-64.

Pálffy 2000 = Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. *Magyar Századok* sorozat. Pannonica Kiadó, 2000.

Pálffy 2003 = Pálffy Géza: Der Preis für die Verteidigung der Habsburgermonarchie. Die Kosten der Türkenabwehr in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*. Herausgegeben: Friedrich Edelmayer, Maximilian Lanzinner und Peter Rauscher. München, 2003. 20-44.

Perjés 1963 = Perjés Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélemezés és stratégia a 17. század második felében (1650-1715). *Értekezések a történettudomány köréből*. Új sorozat 29. Bp., 1963.

Rauscher 2003 = Rauscher, Peter: Kaiser und Reich. Die Reichstürkenhilfe von Ferdinand I. bis zum Beginn des "Langen Türkenkriegs" (1548–1593) 79. In: *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*. Herausgegeben: Friedrich Edelmayer, Maximilian Lanzinner und Peter Rauscher. München, 2003. 45-83.

Rácz 2014 = Rácz Lajos: A felkelés éghajlata. Sam White környezettörténelmi elmélete az Oszmán Birodalom hanyatlásáról. *Belvedere Meridionale* XXVI. (2014: 3. sz.) 70-88.

Rázsó 1977 = Rázsó Gyula: Székesfehérvár hadászati jelentősége a török hódoltság korában. Az 1601. és az 1688. évi ostrom. In: *Székesfehérvár évszázadai* 3. Török kor. Szerk.: Kralóvánszky Alán. Székes-

fehérvár, 1977. 145-158.

Redlich 1954 = Redlich, Fritz: Der Markatender. Vierteljarschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 41 (1954) 227-252.

Redlich 1964 = Redlich, Fritz: The German Military Enterpriser and his Work Force. A Study in European Economic and Social History. Wiesbaden, 1964.

Ricaut 1694 = Ricaut, Paul: Die neueröffneten ottomanischen Pforten. Augsburg, 1694.

Rill 1999 = Rill, Gerhard: Kaiser Matthias. Graz – Wien – Köln, 1999.

Roberts 2010 = Roberts, Keith: Pike and Shot actics 1590-1600. Oxford, 2010.

Sahin-Tóth 2004 = Sahin-Tóth Péter: Lotaringia és a tizenöt éves háború. In: Századok 138 (2004: 5. sz.) 1149-1188.

Sahin-Tóth 2006 = Sahin-Tóth Péter: A vallon – francia katonaság sajátos szerepe a hadviselő felek közötti kapcsolatokban a tizenöt éves háború idején. In: Ad Astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai Études de Péter Sahin-Tóth. Szerk.: Oborni Teréz Budapest, 2006. 103-111.

Sarusi 2008a = Sarusi Kiss Béla: A természet által megerősített vár. Murány végvár és uradalma a 16. század második felében. Budapest, 2008.

Sarusi 2008b = Sarusi Kiss Béla: Német katonák a 16. századi magyar végvárakban. A végvárakban állomásozó német katonák származási helye, motivációik. In: Hagyomány és megújulás. Életpályák és társadalmi mobilitás a végváriak körében. Studia Agriensis 27 (2008). Szerk.: Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás. 115-148.

Schottenloher 1922 = Schottenloher, Karl: Flugblatt und Zeitung. Ein Wegweiser durch das gedruckte Tagesschrifttum. Band 1: Von den Anfängen bis 1848. Berlin, 1922.

Schulze 1978 = Schulze, Winfried: Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer auseren Bedrohung. München, 1978.

Schwendi 1594 = Schwendi, Lazarus von: Kriegsdiscurs. Von

Bestellung deß ganzen Kriegswesens. Frankfurt am Main, 1594.

Siklósi 2013 = Siklósi Gyula: A törökkori Székesfehérvár. Székesfehérvár, 2013.

Smith 1980 = John Smith kapitány utazásai és cselekedetei 1580-1631. Válogatta, fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta C. Cutean Éva. Bukarest, 1980.

Soranzo 1599 = Soranzo, Lazaro: L'Ottomanno. Ferrara, 1599.

Stangler 1972 = Stangler, Gottfried: Die niederösterreichischen Landtage von 1593 bis 1607. Dissertation zur Erreichung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien. Wien, 1972.

Stauffer 1884 = Stauffer, Albrecht: Herman Christoph Graf von Russworm kaiserlicher Feldmarschall in den Türkenkämpfen unter Rudolf II. München, 1884.

Stauffer 1886 = Stauffer, Albrecht: Die Belagerung von Kanizsa durch die christlichen Truppen im Jahre 1601. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung VII. Band (1886) 265-313.

Sudár 2006 = Sudár Balázs: Kanizsa 1601. évi ostroma török szemmel. Hadtörténelmi közlemények 119 (2006: 4. sz.) 1025-1058.

B. Szabó 2004 = B. Szabó János: A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom”. I. rész. A Magyar Királyság hadserege 1526-ban. Hadtörténelmi Közlemények, 117 (2004: 2. sz.) 443-480.

Szakály 1981 = Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest, 1981.

Szakály 1983 = Szakály Ferenc: A török megszállás alatt. In: Szeged története. I. kötet. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1983. 537-738.

Szakály 1988 = Szakály Ferenc: Mi veszett Mohács után? A magyarországi török uralom mérlege. Valóság 31 (1988: 3. sz.) 39-51.

Szamosközy 1880 = Szamosközy István történeti maradványai. 1542-1608. IV. vegyes följegyzések. Kiadta: Szilágyi Sándor. Budapest, 1880.

Szvitek 2008 = Svitek Róbert: Kiskomárom végvár szerepe a dél-dunántúli védelmi rendszerben. Doktori disszertáció. Budapest,

2008.

Szőnyi 1984 = Szőnyi György Endre: Új föld, új ég. Budapest, 1984.

Takáts 1908 = Takáts Sándor: A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908.

Takáts 1915 = Takáts Sándor: Rajzok a török világból. I. kötet. Budapest, 1915.

Takáts 1961 = Takáts Sándor: Hajdúk, haramiák és martalócok. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI-XVII. századból. Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán. Budapest, 1961. 3-15.

Tallett 1992 = Tallett, Frank: War and Society in Early Modern Europe, 1495-1715. London – New York, 1992.

Thou 1734 = Thou, Jacques-Auguste de: Histoire universelle de Jacques-Auguste de Thou depuis 1543 jusqu'en 1607. Tome 13. Paris, 1734.

Thurzó 1876 = Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szentmihályi Czobor Erzsébethez. I–II. Budapest, 1876.

Tóth P. 1989 = Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595-1600. Vas megyei levéltári füzetek 2. Szombathely 1989.

Tóth 1985 = Tóth Sándor László: A török haditevékenység akció-rádiusza a 15 éves háborúban. Hadtörténelmi Közlemények 32 (1985: 4. sz.) 761–785.

Tóth 1995 = Tóth Sándor László: A Kászim-nap és a 15 éves háború. Hadtörténelmi Közlemények 108 (1995: 2. sz.) 25–33.

Tóth 2000 = Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.

Tóth 2000 = Tóth Sándor László: A «szináni ajánlat». Oszmán vazallus államok létesítésének terve 1593-ban. Aetas 17 (2002:1. sz.) 97-110.

Tóth 2004 = Tóth Sándor László: Esztergom 1594. évi sikertelen ostroma. In: A végvári dicsőség nyomában. Tanulmányok Balassi Bálintról és koráról. Szerk.: Kiss Gábor Ferenc és Kruppa Tamás. Szeged 2004. 7–25.

Tusor 2000 = Tusor Péter. A barokk pápaság. Budapest, 2000.

Uyer–Eriksen 2009 = Uyer, Mesut – Eriksen, Edward J.: A Military History of the Ottomans. From Osman to Atatürk. Santa Barbara – Denver – Oxford, 2009.

Varga 2009 = Varga Szabolcs: Irem kertje. Pécs története a török hódoltság korában (1526–1686). Pécs, 2009.

R. Várkonyi 1999 = R. Várkonyi Ágnes: A tájékoztatás hatalma. In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Studia Agriensia 20. Szerk.: Petercsák Tivadar és Berecz Mátyás. Eger, 1999. 9–33.

Veress 1909 = Veress Endre: Basta György levelezése és iratai. I. (1597–1602). Budapest, 1909.

Vocelka 1981 = Vocelka, Karl: Die politische Propaganda Kaiser Rudolf II. (1576–1612). Wien, 1981.

Wathay 1976 = Wathay Ferenc énekes könyve. Hasonmás kiadásban közreadta a Magyar Helikon. Budapest, 1976.

White 2011 = White, Sam: The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire. Cambridge, 2011.

Winkelbauer 2003 = Winkelbauer, Thomas: Österreichische Geschichte 1522–1699. Ständefreiheit und Fürstenmacht. Teil 1. Wien 2003.

Wölfinger 1994. = Wölfinger Ildikó: Az 1594-es birodalmi gyűlés határozatai a magyarországi háborút illetően. Documenta Historica 15 (1994)

Wrede 1898. = Wrede, Alphon von: Geschichte der K. und K. Wehrmacht. III. Band Wien, 1901.

(Footnotes)

1 Gömöröy mind Kollonich, mind Thurn lovasai esetében rosszul fordította, illetve félreértelmezte a szövegben szereplő szót. Ezt a lovasságot ugyanis lovas lövészeknek, azaz *Archibusier vagy Schützenpferdének* nevezték a 16. század végén.

Személynévmutató

A, Á, Ä

Abdul-Kadir 156

Abdülkadir Efendi 81

Acsády Ignác 9, 11, 57, 58

Aisa szultána 114

Albert főherceg 74, 111, 148

Aldobrandini, Gianfrancesco 33, 68, 94, 95, 96

II. Alfonso, Estei, Ferrara, Modena és Reggio hercege 21

Althan, Adolf von 62, 94, 96, 97, 102, 103, 105, 126, 128, 131, 147, 149, 154, 165, 178, 179, 184

Antonitsch, Evelyn 20, 53, 106, 107, 184

Aulinger, Rosemarie 14

Ágoston Gábor 43, 81, 82, 83, 84, 113

Äscher, Hans Nicolas von 171, 173

B

Bagi Zoltán Péter 7, 13, 15, 16, 17, 18, 47, 54, 58, 61, 62, 67, 72, 116

Bakó Farkas 137

Balassa Menyhért 60, 101

Balassa Zsigmond 60, 101

Banfi, Florio 20, 21, 50

Barta Gábor 34

Barton, Edward 38, 39

Basta, Giorgio 65, 106

Batthyány II. Ferenc 59, 60, 61, 100, 108, 131, 139, 140, 151, 166, 184

Batthyány Kristóf 158

Baumann, Reinhard 43, 50, 52, 54

Bauer, Oswald 162

Bánlaky József 32, 67, 109

Báthori István 38

Báthori Zsigmond 34, 38, 89

Behringer, Wolfgang 22

Belleville (Monsieur de Belle), Paul de 69, 156, 168

Benda Kálmán 69, 107, 109, 112, 122, 132, 137, 145, 150, 152, 158

Bethlen Farkas 34

Bisanzan, Heinrich 147, 165, 169

Bog, Ingomar 76

Bolhásy Péter 172

Braudel, Fernand 22

Brnardic, Vladimir 53

Brozek, Rudolf 28

Brzezinski, Richard 44

C, Cs

Cavrioli, Octavio 154

Ciray, Louis de 69

Clausewitz Károly

(Clausewitz, Carl von) 120

Comenius, Johann Amos 161

Czigány István 55
 Csébi Miklós 101
 Csórka Miklós 101

D

Dampierre grófja, Henri du Val
 62, 131
 Darendella, Carlo 69
 Dávid Géza 81, 183, 185
 Dentice, Geronimo 69
 Dersffy Ferenc 59, 60, 101
 Dersffy Miklós 60, 101
 Dervis boszniai pasa 91, 110
 Dietrichstein, Franz Seraph von
 20
 Dilich, Wilhelm 67, 72, 73
 Dobó Ferenc 38, 39, 60, 101
 Dolleczek, Anton 75
 Domke, Waldemar 14
 Domokos György 75

E

Eck, Christoph von 105
 Edelmayer, Freidrich 47
 Egerszegi Ambrus 60
 Eitzing, Wolfgang von 117
 Eörsy Péter 83, 118, 172
 Eriksen, Edward J. 81, 84, 86, 87,
 89, 92
 Ernő főherceg 67
 Erzsébet angol királynő 38, 39
 G. Etényi Nóra 161
 Evlia Cselebi 120, 121, 122

F

Fargutsch 147, 165, 169
 Farkas Pál 101
 Ferdinánd főherceg 10, 20, 21,
 33, 68, 72, 76, 106, 107, 136-
 139, 164, 176, 178, 180, 181, 184,
 185
 I. Ferdinánd magyar király 34,
 37
 I. Ferdinánd toszkán nagyherceg
 20, 21
 Ferhát nagyvezír 27
 Fethrentheil-Gruppenberg László
 117
 Finkel, Caroline 15, 77, 82, 83,
 89-92, 113
 Fjodor Ivánovics cár 23
 Fodor Pál 15, 27, 37, 39, 81, 183,
 185
 Forgách Zsigmond 59-63, 100,
 101, 109
 Fraknoi Vilmos 20, 50
 Francisci, Erasmus 120, 121, 122
 Fráter György 34
 Fronsperger, Leonhard 67, 69, 70
 Frundsberg, Georg 43
 Fuchs, Theodor 45
 Fugger, Octavian Secundus 162,
 168, 169
 Fugger, Philipp Eduard 162, 168,
 169
 Funcken, Fred 43, 45, 46
 Funcken, Liliane 43, 45, 46
 II. Fülöp spanyol király 21

- III. Fülöp spanyol király 20, 21, 52
 Fünfkirchen, Hans Bernhard von 76, 77
- G, Gy
 Gabelmann, Nicolaus 29, 31, 32, 33, 36, 39, 54, 58, 61, 62, 78
 Gaisberg, Friedrich von 94, 96, 104, 105, 131, 136, 154, 172, 182
 Gall, Bernhard Leo 135, 139, 153, 154, 176, 178, 182
 Gausz Ildikó 5
 Gächuff, Konrad 43
 Gáll Attila 5
 Gárdonyi Géza 123
 Generál Tibor 24, 81, 84-90
 Geöcze István 31
 Gersei Pethő Gergely 8
 Geizkofler, Zacharias 14, 18, 32, 77
 Godunov, Borisz cár 23
 Gonzaga, Vincenzo mantovai herceg 21, 22, 184
 Gömöry Gusztáv 59, 60, 90, 93-101, 109, 124, 125, 127, 129-132, 137, 145, 147, 148, 150, 152, 158, 159, 171-175, 177, 178, 181
 Graf, Tobias 61, 100, 109
 Grócsay Miklós 101
 Győrffy István 63
 Győrfy János 101
- H
 Hadnagy Szabolcs 15, 20, 28, 90, 91, 113-119
 Hager, Sigmund 173, 174
 Hagymássy Kristóf 181
 Hammer-Purgstall, Joseph 89
 Hardegg, Ferdinand von 35
 Hartmann, Peter Claus 17
 Haszán boszniai pasa 15, 27
 Haszán székesfehérvári bég 124, 125, 132, 133
 Haszán bejzáde 156
 Hathalmi Sándor 60
 Hatvani (Horváth) Mihály 67, 97, 109, 111, 142, 145, 148, 150, 152, 158
 Hegyi Klára 34, 86-88, 121-124, 126
 Heischmann, Eugen 14, 15, 48, 69, 73, 74, 129, 181
 Helio, Arnold 98
 Henry, Chris 73
 Herberstein, Sigmund von 117
 Hoditzky, Georg 95, 98, 99, 102, 105, 107, 126, 133, 149, 156
 Hofkirchen, Georg Andreas von 94, 96, 97, 102, 105, 126, 128, 131, 132, 133, 149, 154, 165, 170, 180, 181, 182
 Hohenlohe, Georg Friedrich von 93, 95, 99
 Hohenzollern, Graf Eitelfritz von 43
 Hoyos, Ferdinand Albrecht von

- 9
 Hugne, Jean de Pouilly 68
 Husson, M. 110, 111, 132, 144, 145, 150-155, 157, 158
 Hülsen, Achaz 18
- I
- Ibrahim nagyvezír 40, 90, 110, 114, 116, 133
 Ibrahim Pecsevi 40, 41, 82, 84, 90, 112, 113, 116, 143, 150, 152, 156-158, 183
 Illésházy István 60, 68, 69, 100, 109, 112, 124, 158
 Isolano, Giovanni Marco 69, 71, 107, 109, 112, 122, 136, 137, 153, 166, 174, 184
 Istvánffy Miklós 66, 72, 73, 112, 131, 132, 144, 150, 154-156, 158, 159, 172, 185
 Ivanics Mária 7, 15, 40, 45, 63, 89, 114
 Iványi Béla 75
 Izabella királyné 34
- J
- Jagenreitter, Ehrenreich von 181
 Janko, Wilhelm Edlen von 72
 János Zsigmond választott magyar király 34
 Jász Dezső 47
 Jell, Leonhard von 103
 Jemiscsi Haszán nagyvezír, *szerdár* 8, 41, 90, 111, 112, 114, 115, 136, 138, 140, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 153, 155, 157, 163, 164, 165, 166, 168, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 182, 183, 185
 Johann Ernst anhalt-zerbsti herceg 94, 104, 105, 131, 132, 157, 163, 168
- K
- Kara Jazidzsi 27, 28
 Karl burgauai örgróf 71
 Káldy-Nagy Gyula 25
 Kárffy Ödön 118
 Károly János 102, 123-125, 127, 129-133
 VIII. Kelemen pápa 20, 21
 Kelenik József 7, 33, 43-46, 48, 51, 62, 64, 65
 Keller, Katrin 162
 Kendi Sándor 34
 Kenyeres István 24, 77
 Kerekes Dóra 161
 Keserű István 158
 Kirli Haszán temesvári pasa 38
 Kjátib Cselebi 7, 40, 41, 84, 112-116, 138, 139, 143, 150, 152, 156, 158
 Kleinpaul, Johannes 162
 Kodzsa Murád dijárbekiri pasa 110, 116, 117, 118
 Koller, Leopold 14, 17
 Kollonich, Seifried von 51, 61, 62, 65, 68, 93, 95, 98, 99, 102, 104, 105, 126, 131, 136, 144, 145, 151,

- 153, 162, 165, 166, 169, 177
 Kreckwitz, Friedrich von 15
 Kruppa Tamás 21, 22, 38
 Kubinyi András 58
 Kutassy János 117
- L
- XII. Lajos francia király 9
 Lala Mehmed ruméliai pasa 28, 90, 91, 110, 138, 153, 156, 157, 174, 176
 Lalaing, Charles de 69
 Lanzinner, Maximilian 13, 14
 Lénárt József 34
 Loeb, Albrecht 15
 Lorraine, Philippe-Emmanuel de, Mercoeur hercege 8, 36, 68, 69, 72, 73, 93, 95, 98, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 114, 116, 120, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 144, 146, 148, 149, 153, 156, 159, 163, 164, 168, 176, 180, 181, 182, 184
 Löbl, Hans Bernhard 157, 167, 168, 169
 Lőrinc kapucinus barát (brindisi Szent Lőrinc) 159
- M
- Madruzzo, Gianangelo Gaudanzio di, d'Avy bárója 53
 Mankirkusi (Mankirkus) Mehmed budai pasa 8, 90, 91, 117, 118, 125, 130, 139, 153, 156, 158, 159, 163, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174
 Mansfeld, Bruno von 69
 Mansfeld, Karl von 29, 65, 71, 72
 Marradas, Balthasar 69
 Matuz József 24-26, 28, 81, 84-86, 89, 92
 Mayr, Karl Jozef 18
 Mátyás főherceg 8, 11, 12, 33, 35, 62, 66, 67, 68, 70, 72, 74, 76, 99, 104, 106-109, 111, 118, 120, 122, 124, 133-140, 142, 144-154, 156, 157, 159, 162, 163, 164, 165, 167, 169, 171-182, 184, 185
 Medici, Don Giovanni 20, 184
 III. Mehmed szultán 8, 16, 27, 41, 90, 114, 118, 163
 Mehmed aga, *kethüda* 90, 110, 116, 118, 138, 153, 155, 156, 158, 159, 163, 165, 167-172
 Mehmed karamáni pasa 90, 110, 153
 Merényi Lajos 88
 Meynert, Hermann 67, 71, 72, 73
 Mérey István 158
 Miller, Douglas 43
 I. Miksa bajor herceg 76
 I. Miksa császár 17, 43
 Miksa főherceg 48, 61, 62, 76
 Mitterhofer, Wolf 76
 Molino, Paola 162

- Montreux, Nicolas de 111, 132, 144, 145, 150-152, 158
 Morront, Jean de 69
 III. Murád szultán 25, 38
 Müller, Johannes 17, 18, 32, 52
- N, Ny
 Nagy Imre 62
 Nagy László 55, 58, 59, 63-65
 Nassau, Moritz von 44
 Nassau, Wilhelm Ludwig von 44
 Nádasdy Ferenc 37, 38, 55, 59-61, 78, 82, 93, 95, 100, 101, 108, 111, 116-118, 131, 137-140, 151, 167, 171, 172, 176, 181, 184
 Nádasdy Tamás 62
 H. Németh István 55
 Niederkorn, Jan Paul 7, 17-23
 Nyáry Pál 117
- O, Ö
 Oborni Teréz 43
 Orosi András 82, 111, 113
 Ortelius, Hieronymus Augustinus 23, 46, 122, 129, 130, 132, 134, 142, 143, 146-151, 156, 158, 159, 169, 173, 177, 178, 183-185
 Osztrozit/Ostrozitt Mátyás 158
 Öcsédi Benedek 101, 109
- P
 Papp Sándor 15, 20, 28, 83, 113, 116-119
 Parrott, David 48
 Parry, V. J. 7
 Pálffy Géza 10, 11, 13, 14, 51, 55, 59-61, 68, 71, 72, 78, 89, 111
 Pálffy Miklós 78
 Perjés Géza 75
 Pernhausen, Hans Wendel von 94, 96, 97, 102-105, 126, 131, 153, 157, 159, 163, 168, 180
 Pezzen, Bartolomäus 36, 108, 117
 Philipp Ludwig pfalz-neuburgi herceg 104
 Pogrányi Benedek 60-62, 78, 100, 108, 133, 139, 162
 Pogrányi György 60
 Poppel Ádám 158, 159
 Poppel László 158
 Prakowski, Albert 59
 Preiner zu Stübing, Hans 94-97, 102, 103, 105, 131, 143, 153, 154, 163, 165, 166, 168, 180-182
 Preiner, Jakob 180, 184
 Prépostváry Bálint 31, 32
 Puchheim, Christoph von 159, 168, 169
 Puskás Benedek 101
- R
 Rabuß, Georg 122, 124, 125, 127, 129, 130, 131, 133
 Raitenau, Wolf Dietrich von 18, 104
 Rauscher, Peter 10, 13, 14
 Rácz Lajos 28

- Rácz Márton 101
 Ráttky Menyhért 137
 Rázsó Gyula 132
 Redlich, Fritz 48, 71
 Révay Péter 60, 101
 Rhédey Ferenc 64, 65
 Ricaut, Paul 20
 Richards, John 43
 Rill, Gerhard 67
 Roberts, Keith 45
 Ruber, Georg 59
 II. Rudolf császár, magyar király
 10-17, 19-22, 24, 30-36, 56, 58,
 61, 62, 65-71, 74, 76, 77, 89, 102,
 103, 104, 106, 108, 111, 112, 116,
 117, 122, 124, 133, 135, 144, 147,
 150, 160, 172, 177, 179, 180
 Rueber, Hans 31
 Russworm, Hermann Christoph
 von 71, 95, 99, 112, 125, 127-
 129, 133-135, 139, 140, 144, 145,
 147-149, 156, 159, 164, 167, 169,
 171, 172, 176-179, 181, 182, 184,
 185
- S
- Sabán koppányi bég 116
 Sahin-Tóth Péter 15, 68, 83, 113
 Santhilier, Gilbet de 159, 168,
 169
 Sarusi Kiss Béla 52
 Schadnitzky 93, 95
 Schäzer, Georg 146
 Schottenloher, Karl 162
- Schulze, Winfried 13-18
 Schwarzenbeg, Adolf von 35, 36,
 46, 68, 71, 110
 Schwendi, Lazarus von 46, 71,
 73, 88
 Siklósi Gyula 121, 122
 Smith, John 53
 Solms, Philipp Graf zu 95, 98,
 100, 108, 179, 182, 184
 Soranzo, Lazaro 7
 Stangler, Gottfried 12, 97, 99
 Starhemberg, Gotthard von 71,
 73, 94, 97, 104, 105, 131, 132,
 171-173, 178
 Stauffer, Albrecht 71, 107, 184,
 185
 Strassoldo, Germanico 72
 Strozzi, Cosimo 69
 Sudár Balázs 43
 Sulz, Karl Ludwig Graf zu 52,
 74, 75, 139, 140, 145, 146, 154,
 159, 176, 178, 181, 182
- Sz
- Szabó András 101
 B. Szabó János 55
 Szakály Ferenc 40, 89
 Szamosközy István 38, 40, 41
 Szaturdzsi Mehmed ötödvezír 40
 Szász Móric szász választófejede-
 lem 13
 Szentbenedeky Benedek 101
 Sziavusz nagyvezír 27
 Szinán nagyvezír 15, 27, 37-39,

- 89, 180
 Szinán anatóliai pasa 86, 90, 110
 I. Szülejmán szultán 25, 37, 39, 90, 135
 Szvitek Róbert 137
 Szőnyi György Endre 161
- T
- Takáts Sándor 58, 59, 63, 64, 65, 111
 Tallett, Frank 44
 Tasso, Torquato 22
 Terzka, Jaroslav 145, 168, 169
 Tettau, Karl 51
 Thou, Jacques-Auguste de 132, 158
 Thököly Sebestyén 59
 Thurn, Heinrich Matthias von 93, 95, 98, 102-107, 126, 133, 144, 145, 153, 156, 158, 166-168, 171, 182
 Thurzó György 59, 78, 100, 155, 156, 158, 172, 175
 Thurzó Kristóf 59, 100
 Thurzó Miklós 59, 100
 Thurzó Szaniszló 59, 60, 100, 108
 Tilly, Jean T'Serclaes de 72-74, 98, 147, 150, 151, 165
 Tonhausen, Friedrich von 62
 Tóth Péter 70
 Tóth Sándor László 5, 7, 9, 15, 16, 27, 32, 35-40, 55, 65, 67, 72, 73, 76, 86, 90-92, 102, 109, 110, 112, 122, 124, 132, 141, 143, 145, 150, 158
 Török István 100
 Trautmannsdorf, Georg Adam von 107
 Trautmannsdorf, Hans Friedrich von 106, 163
 Trautmannsdorf, Sigmund Friedrich von 107
 Trivulzio, Gian Giacomo 9
 Tusor Péter 20
- U
- Uyer, Mesut 81, 84, 86, 87, 89, 92
- V
- Vabacourt, Jean de 69, 71, 94, 95, 129
 Varga Szabolcs 40
 Vasárdi Bálint 158
 R. Várkonyi Ágnes 161
 Veress Endre 65
 Vocelka, Karl 15
 Vohenstein, Otto von 95, 99, 107, 108, 173, 176, 181
 Vollmaeren gróf 107
- W
- Wathay Ferenc 37, 100, 102, 105, 109, 120, 123-126, 133, 136, 141, 143, 150-152, 154, 158
 Warkotsch, Nikolaus 23
 Westernach, Johann Eustach von

52

White, Sam 28

Winkelbauer, Thomas 9, 10, 13-
15, 17-19, 23

Wölfinger Ildikó 19

Wrede, Alphons von 46

Z

Zediny István 101

Zell, Leonhard von 44, 45